

ieguldījums Tavā nākotnē

SIA Corporate & Public Management Consulting Group

Projekta identifikācijas Nr. 1DP/1.5.1.1.1/10/IPIA/CFLA/004/002

Projekta nosaukums: „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē”

Iepirkuma identifikācijas numurs: MK VK 2010/14 ESF

Metodiskais materiāls (rokasgrāmata)

3. nodevums

Rīga, 2011

Dokumenta autores:

- **Sandra Brigsā**, Projekta vadītāja
- **Anda Laķe**, Apmācību vadītāja – Projekta vadītāja vietniece

Kontaktpersona:

Ivo Rollis, Projekta direktors

"Corporate & Public Management Consulting Group" SIA

Alūksnes iela 5 – 21, LV – 1045, Rīga

Tel.: (+371) 67 876 811

Fakss: (+371) 67 871 206

E-pasts: cpm@cpmconsulting.eu, ivo.rollis@cpmconsulting.eu

SATURS

Ievads	4
1. NOVĒRTĒJUMA PROCESA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS	5
1.1. Novērtējuma jēdziens.....	5
1.2. Novērtējuma pieejas un funkcijas.....	7
2. NOVĒRTĒJUMA VIETA POLITIKAS PLĀNOŠANĀ	18
2.1. Jēdzienu skaidrojums.....	18
2.2. Sākotnējais novērtējums	23
2.3. Starpposma novērtējums	37
2.4. Gala novērtējums	39
3. NOVĒRTĒJUMA PĒTNIECISKĀ LOGIKA	42
3.1. Novērtējuma pētījuma process.....	42
3.2. Pētnieciskie dizaini, datu ieguves un analīzes metodes.	53
3.3. Ieteikumi politikas plānotājiem novērtējuma veikšanā	79
4. POLITIKAS IETEKMES NOVĒRTĒJUMA ATTĪSTĪBA LATVIJĀ	87
IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN INFORMĀCIJAS AVOTI	92

ievads

Rokasgrāmata ir sagatavota, lai palīdzētu speciālistiem un ierēdņiem politikas formulēšanā gan ministrijās, gan arī citās valsts iestādēs izprast novērtējuma kā būtiska politikas plānošanas instrumenta nozīmi lēmumu pieņemšanā. Rokasgrāmatu var izmantot arī NVO, kas ir iesaistītas politikas iniciatīvu izstrādē un konsultāciju procesos, kā arī ar politikas analīzi saistīto programmu studenti. Rokasgrāmatā aprakstītās metodes un pieejas ir izmantojamas politikas dokumentu izstrādē saskaņā ar pastāvošo tiesisko regulējumu.

Rokasgrāmatai ir šādi mērķi:

- valsts iestāžu politikas plānošanas un vērtēšanas kapacitātes uzlabošana;
- atbalsts normatīvo aktu projektu ietekmes novērtējuma (anotāciju) sagatavošanā,
- politikas lēmumu kvalitātes nodrošināšana, pilnveidojot instrumentus, ko izmanto ar lēmumiem saistīto politiku pamatošanā.

Rokasgrāmata ir sakārtota četrās nodaļās. **Pirmajā nodaļā** novērtējums skatīts plašākā teorētiskā izpratnē, ar mērķi precizēt valsts pārvaldes darbinieku izpratni par novērtējuma mērķiem un iespējamās prakses daudzveidību. Nodaļā minētas visizplatītākās pieejas novērtējuma veikšanā un tā lomas interpretācijā. Šeit raksturotas arī novērtējuma funkcijas.

Otrā nodaļa sniedz ieskatu par novērtējuma lomu politikas plānošanas ciklā, tā mērķa un uzdevumu atkarību no laika perioda, kad novērtēšana tiek plānota. Nodaļā raksturota sākotnējā, starpposma un gala novērtējuma specifika. Īsumā aplūkota politikas un darbības rezultātu, kā arī to raksturojošo indikatoru loma novērtējumu plānošanā un datu vākšanas laikā.

Trešā nodaļa sīkāk raksturo novērtējuma pētnieciski - metodoloģiskos soļus un metodes, ar mērķi palīdzēt valsts pārvaldes darbiniekiem plānot aktivitātes gadījumos, kad jāveic novērtējums. Rokasgrāmatas uzdevums ir sniegt pamatzināšanas novērtējuma un novērtējuma pētījuma metodoloģijā, kas palīdzētu gan valsts pārvaldes darbiniekiem pašiem integrēt pētnieciskos paņēmienus novērtējuma procesā (veikt iekšējus pētījumus), gan sekmīgi sadarboties ar pētniekiem, ja novērtējuma vajadzībām konkrēti pētnieciski pakalpojumi tiek iepirkti (ārēja pētījuma gadījumā). Šajā nodaļā raksturotas arī problēmas analīzes metodes, kā arī novērtējuma vajadzībām nepieciešamo datu ieguves un analīzes metodes, kuru pārzināšana atvieglinātu metožu izvēli un iespējamu izmantojumu gan novērtējuma pasūtījuma gadījumā, gan arī iekšējā pētījuma gadījumā. Nodaļas beigās ir pievienota ceļa karte novērtējuma veicējiem, kas nosaka galvenos soļus un tiem atbilstošos kontroljautājumus.

Ceturtajā nodaļā raksturota politikas ietekmes novērtējuma attīstība Latvijā, kas koncentrēti raksturo šībrīža politikas ietekmes novērtējuma tiesisko regulējumu un novērtējuma pētījumus. Nodaļa galvenokārt paredzēta jaunajiem ierēdņiem, kuriem ir neliela profesionāla pieredze novērtējuma veikšanā, vispārēja priekšstata veidošanai par jomas attīstību Latvijā.

Noslēgumā pievienotas atsauces uz informācijas avotiem, kas var tikt izmantoti padziļinātu zināšanu apguvei novērtējuma un novērtējuma pētījuma jomā.

1. NOVĒRTĒJUMA PROCESA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

1.1. Novērtējuma jēdziens

Politikas plānošanā izmantojamie novērtēšanas paņēmieni ir attīstījušies vienlaicīgi ar plašo novērtēšanas jomu kopumā. Lai sekmīgi un konstruktīvi piemērotu novērtējuma prasības, politikas veidošanā iesaistītajiem valsts pārvaldes darbiniekiem jāizprot novērtējuma aktivitāšu būtība, ko atklāsim šajā nodaļā.

Novērtēšanas prakses analīze liecina, ka novērtēšanas priekšmetu spektrs un pētāmo jautājumu kopums ir gandrīz neierobežots. Pētnieki snieguši vairākus desmitus novērtējuma jēdzienu definīcijas, kuru izpēte atklāj šī fenomena attīstības vēsturi un izpausmes veidus.

Viens no pazīstamākajiem novērtējuma pētījuma attīstības izpētes teorētiķiem Eiropā **Reinhardis Stokmans** (*R. Stockmann*) uzsver, ka zinātniskā novērtēšana jeb novērtējums ir kas daudz vairāk par to, ko ar šo jēdzienu apzīmē ikdienas saziņā (jebkas var tikt vērtēts)¹. Ir konstatējamās vairākas pazīmes, kuras norāda uz ikdienas un zinātniskās novērtēšanas atšķirībām. Būtiskākā atšķirība ir tā, ka zinātnisko novērtēšanu īsteno eksperti, kuriem ir specifiskām pasūtījuma prasībām atbilstoša kvalifikācija. Turklāt vērtēts tiek nevis “kaut kas”, bet precīzi definēts priekšmets, kas var būt specifiski apstākļi, programmas, pasākumi, pat veselas organizācijas. Zinātnisko novērtēšanu no ikdienas vērtēšanas pieredzēm atšķir arī fakts, ka tā tiek īstenota saskaņā ar konkrētiem kritērijiem un vērsta uz objektivitāti nodrošinošu metožu lietošanu. Zinātniska novērtēšana nozīmē detalizētu darbības plānošanu un tās sasaisti ar konkrētu novērtēšanas gaitu jeb dizainu, kas nav tipiski ikdienas praksē īstenotām novērtēšanas darbībām.

20. gadsimta 70. gados novērtējuma teorētiķis un praktiķis, kurš īpaši specializējās izglītības sistēmas novērtējuma jomā, **Maikls Skrivens** (*M. Scriven*)² labu novērtēšanu definēja kā “sistemātisku, visaptverošu, mērķtiecīgu vērtības (*merit or worth*) noteikšanu”. Vairāki autori precizē šo pieeju un definīcijās fiksē ne tikai pazīmi “sistemātiska metožu lietošana”, bet norāda, ka “novērtēšana ir kādas intervences efektivitātes pārbaude ar empīriskā pētījuma starpniecību.”³ Kā novērtējuma pētījumu raksturojoši *parametri* visbiežāk definīcijās minēti: īpaša mērķorientācija; atbalsts lēmumu pieņemšanā; saikne ar plānošanu, uzlabojumiem, izvēles procesu un citi. Tiek konstatēti galvenie *kritēriji* – novērtēšanas priekšmets, laiks, novērtējuma mērķis, iesaistītās un ietekmētās puses, kā arī izmantotās metodes - pēc kuriem var klasificēt novērtējumus.

Balstoties uz *laika* kritēriju, iespējams runāt par vismaz trīs politikas veidošanas vidē pazīstamiem novērtējuma veidiem – *ex-ante* novērtējumu (iespējamības studijas), pavadošo novērtējumu (īsteno gan kā procesa novērtējumu, gan arī kā monitoringu), *ex-post* novērtējumu (īsteno kā rezultātu un ietekmes vērtējumu). Šie trīs novērtējuma veidi tiek piemēroti atšķirīgās politikas cikla fāzēs. Katrs no minētajiem novērtējuma veidiem, to

¹ Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 14.

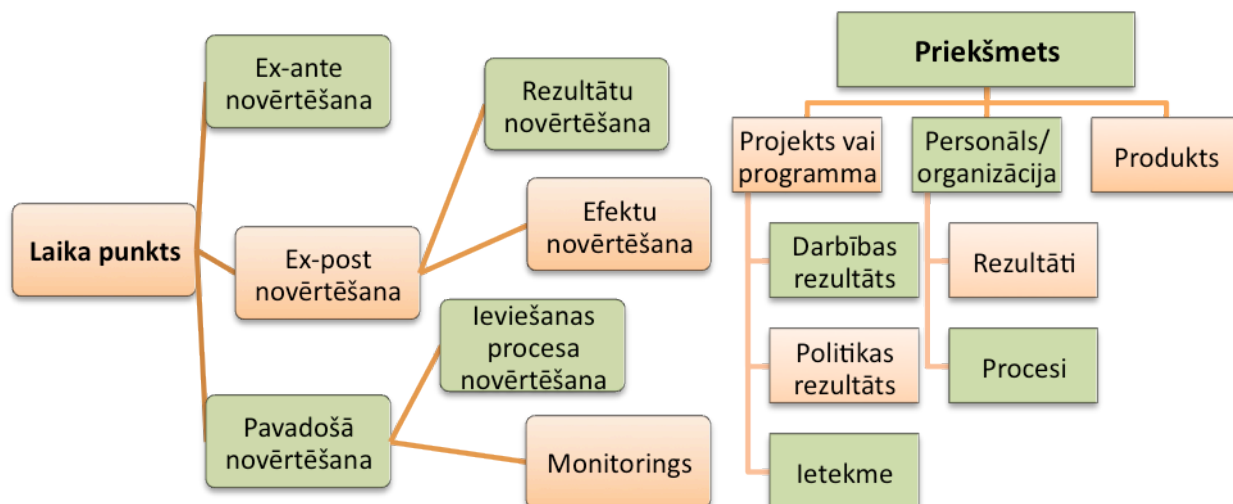
² Scriven M. *Evaluation : a study guide for educational administrators*. Fort Lauderdale, Fla.: National Ed. D. Program for Educational Leaders, Nova University, [1974], p. 23.

³ Bortz J., Döring N. *Forschungsmethoden und evaluation für Human – und Sozialwissenschaftler*. 3. Aufl. Berlin: Springer, S. 676.

„Valsts pārvaldes analītisko spēju paaugstināšana strukturālo reformu ietekmes novērtējumu veikšanai”
3. nodevuma ziņojums

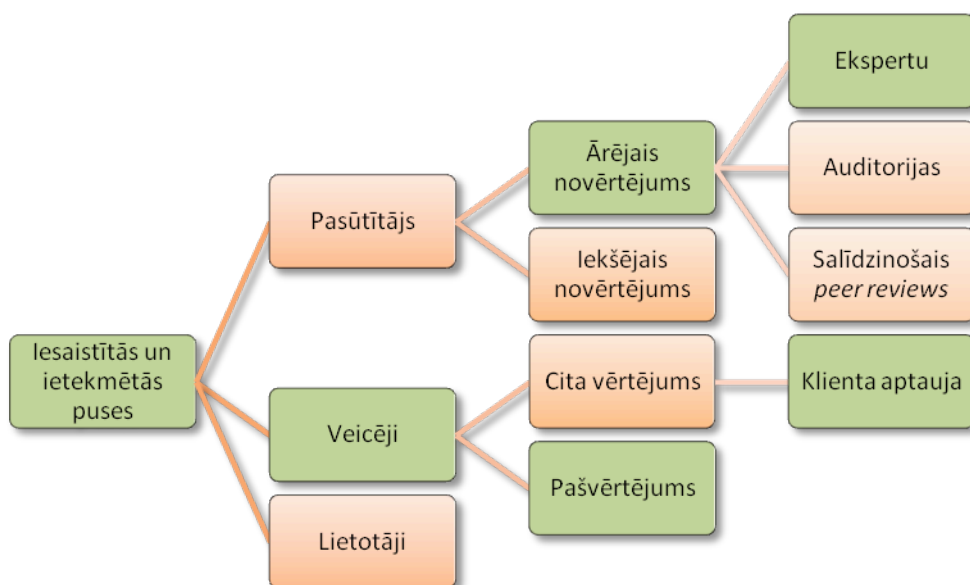
dizains un metodoloģija, ir izstrādāts konkrētai politikas cikla fāzei un piemērojams noteiktā politikas procesa loģikai atbilstošā laika punktā. Novērtējuma veidu klasifikācija pēc novērtējuma priekšmeta un laika kritērija attēlota **1.attēlā**.

1. attēls. Novērtējumu klasifikācija pēc novērtēšanas priekšmeta un laika kritērija

Klasifikācija pēc novērtējumā iesaistītajām un ietekmētajām pusēm parādīta **2.attēlā**..

2. attēls. Novērtējumu klasifikācija pēc novērtējumā iesaistītajām pusēm

Latvijā saskaņā ar Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra noteikumiem Nr. 1178 “Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”⁴, minētajiem trijiem novērtējuma veidiem atbilst *sākotnējais, starpposma un gala ietekmes novērtējums*. Lai arī normatīvais regulējums veido formālo ietvaru, kas konkretizē un ierobežo novērtējuma iespējamās veidus, praksē novērtējumam pielīdzināmā analītiski pētnieciska darbība var tikt īstenota arī ar mērķi pamatot lēmumu vai to leģitimēt. Ar novērtējuma palīdzību var censties attīstīt un izmainīt procesus, piemēram, veikt apmācību novērtējumu, lai uzlabotu mācību rezultātus. Politiskajā vidē novērtējums ir saistāms ar politisko argumentāciju un bieži šajā vidē novērtējuma jēdzienu piemēro, kad runa ir par iedarbīguma pakāpes (*efficiency*) mērījumiem ekonomiskā kontekstā, kā arī to attiecinot uz kādas organizācijas ekspertu veiktu funkcionalitātes analīzi. Šo jēdzienu bieži lieto arī daudz šaurākā nozīmē, piemēram, kad runa ir par konsultējošu un moderējošu līdzdalību kādas rīcības programmas attīstības procesā, ar mērķi to optimizēt (*formatīvā novērtēšana*).

Pēc izmantotajām metodēm pazīstams ļoti plašs atšķirīgu novērtējumu klāsts, kur novērtējums var atšķirties gan pēc datu ieguves metodēm, gan novērtējuma rezultātu analīzes paņēmieniem, gan novērtējuma kvalitātes kritērijiem. Sīkāk šie jēdzieni aprakstīti nākamajās nodaļās.

1.2. Novērtējuma pieejas un funkcijas

Novērtējuma pētījuma pieejas joprojām dinamiski attīstās. Vairāki novērtējuma praktiķi arvien lielāku uzmanību pievērš novērtējuma attīstības nosacījumu maiņai, ko ietekmē politikas veidošanas procesa kompleksitātes pieaugums⁵. Īpaša nozīme novērtējuma paņēmieni attīstībā starptautiskajā politikā ir globālajam finanšu politikas spēlētājam – Pasaules Bankai. Tās izdotajā „Ietekmes novērtējuma rokasgrāmatā” norādīts uz novērtējuma jomas attīstības tendencēm un tās nozīmi: „Programmas pirms to ieviešanas var šķist potenciāli daudzsoļas, taču ne vienmēr pirms to īstenošanas ir viegli saskatāma to potenciālā ietekme vai labums. Acīmredzama ir vajadzība pēc ietekmes novērtējuma, kura mērķis ir palīdzēt politikas veidotājiem izlemt, vai programmas radīs vai rada paredzētās ietekmes, tādejādi veicinot atbildīgu un apdomātu līdzekļu piešķiršanu programmām un veicinot sapratni, kas darbojas sekmīgi, kas ne. ...Efektīvam ietekmes novērtējumam būtu jāspēj precīzi izvērtēt mehānismus, kā programmas dalībnieki reaģē uz iejaukšanos. ...Īpaši svarīgi veikt ietekmes novērtēšanu, lai palīdzētu politikas veidotājiem saprast kādas intervences sekas, vienlaicīgi saistot tās ar turpmākajiem intervences pasākumiem.”⁶

Neskatoties uz reģionālajām un vēsturiskā laika posma konteksta ietekmētajām novērtējuma konceptuālās izpratnes un īstenošanas prakses atšķirībām, novērtējuma teorētiski ir radījuši vairākas novērtējuma teoriju, pieeju un modeļu tipoloģijas. Ir vairāki

⁴ MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

⁵ Mermet L., Billé R., Leroy M. Concern-Focused Evaluation for Ambiguous and Conflicting Policies: An Approach From the Environmental Field. *American Journal of Evaluation*. 2010/31: 180 originally published online 11 may 2010 Skat.15.08.2011. Pieejams: <http://aje.sagepub.com/content/31/2/180>

⁶ Khandker S.R., Koolwal G.B., Samad H. A. Handbook on Impact Evaluation.Quantitative Methods and Practices. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: Washington. 2010. p.3.

mēģinājumi grupēt novērtējuma pieejas, balstoties uz to saturiskajām atšķirībām. **Bleins Vērtens** (*B. Worthen*) un **Džeimss Sānderss** (*J. Sanders*) izstrādājuši sešu kategoriju klasifikācijas sistēmu, kurā iekļāva sekojošas pieejas⁷:

- *Mērķorientētas pieejas* – to uzmanības centrā ir novērtējuma priekšmeta mērķuzstādījums; novērtējuma pamatuzdevums ir pārbaudīt, cik lielā mērā šis mērķis ir sasniegts,
- *Uz vadību orientētās pieejas* – novērtējumi lēmuma pieņemēju vajadzībām,
- *Uz patērētāju orientētās pieejas* – aptver produkta noslēdzošo novērtējumu,
- *Uz ekspertīzi orientētās pieejas* – balstītas novērtējuma priekšmeta profesionālā novērtējumā,
- *Uz pretinieku orientētās pieejas* – neparedz neitrāla novērtētāja klātbūtni, bet ļauj mijiedarboties kāda fakta, apstākļu vai viedokļu “par” un “pret” argumentiem, provocējot aizstāvju un apsūdzētāju pozīcijas konkrētā jautājumā,
- *Dalīborientētās pieejas* – paredz novērtējuma priekšmeta izvērtējumu, kas veikts, balstoties uz ietekmēto pušu subjektīvo un no konkrētiem apstākļiem atkarīgo novērtējumu.

2000. gada Dž. Medausa, D. Štuflebīma un T. Kelagena redakcijā izdotajā darbā definēti četri novērtējuma virzienu tipi⁸. Pirmā kategorija novērtējumā akcentē metožu izvēli un metodoloģiski korektu to izmantošanu. Šo virzienu pārstāvji lielu uzmanību novērtējuma īstenošanā pievērš metodoloģiski piemērotu, kā arī programmas novērtēšanai atbilstošu jautājumu formulēšanai, kas sekmētu metodiski eksaktas pieejas īstenošanu.

Otrajā kategorijā iekļauti virzieni, kas orientēti uz *uzlabojumu* un atskaišu sistēmas pilnveidi. Šo virzienu pārstāvji skata novērtējumu, akcentējot ideju, ka tā mērķis ir novērtēt programmu, lai to uzlabotu. Šāda tipa novērtējums tradicionāli ir ļoti detalizēts, tajā parasti tiek ņemts vērā visu ietekmēto un iesaistīto pušu vajadzības, kā arī plānotie un neplānotie programmas rezultāti. Šāda novērtējuma ietvaros tiek izmantotas gan kvantitatīvas, gan kvalitatīvas metodes.

Trešajā virzienu kategorijā iekļauti uz sociālajām programmām orientētie novērtējumi, kur, lai programmu raksturotu, izpētītu un novērtētu, galvenā uzmanība tiek koncentrēta uz ietekmēto un iesaistīto pušu, kā arī ekspertu *viedokļiem*. Šī virziena pārstāvji dod priekšroku kvalitatīvajām pētniecības metodēm. Ceturtajā kategorijā autori iekļauj virzienus, kuri satur visu virzienu elementus. Novērtējuma teorētisko pieeju un pamatojumu klāsts ir patiesi daudzveidīgs un tos visus nav iespējams tipoloģizēt pēc kāda vienota kritērija. Taču mūsu gadījumā uzdevums nav veidot visaptverošu novērtējumu klasifikāciju, bet atklāt novērtējuma pētījumu izaugsmi un daudzveidību.

Uz metodēm orientētās pieejas

Pazīstamākie autori, kas tās izstrādājuši un aprakstījuši, ir Ralfs Tailers, Donalds Kempbels, E. Zuhmans, Tomass Kuks, Pīters Rossi, Lī Kronbahs.

⁷ Worthen B. R., Sanders J. R. *Educational evaluation : alternative approaches and practical guidelines*. New York [etc.]: Longman, 1987. p. 20.

⁸ Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000. p. 18.

Ralfs Tailers (*R. W. Tyler*) - Ziemeļkarolīnas un citu ASV universitāšu profesors, vairāku ASV prezidentu padomnieks - tiek uzskatīts par mūsdienu novērtējuma pētījumu jomas aizsācēju. Viņa galvenā darbības joma bija skolu mācību programmas, kuru izpēte palīdzēja izvirzīt specifiskus mācību mērķus un plānot nodarbības tolaik ASV īstenotās izglītības sistēmas reformas ietvaros. Tailera pētnieciskās darbības pamatideja bija salīdzināt labi pamatotus mācību mērķus ar faktiski sasniegtajiem rezultātiem. Lai sekmīgāk veiktu šo salīdzinājumu, pētnieks izstrādāja darbības plānu, kurš ietvēra galvenos novērtējuma pētījuma loģiskās struktūras elementus, kas tiek izmantoti arī mūsdienās. Tie ir šādi⁹:

- vispārējo izglītības mērķu formulējums;
- mērķu klasifikācija;
- mērķu apraksts, izmantojot uzvedības kategorijas;
- situāciju, kurās personas šo uzvedību spēj īstenot, identificēšana;
- zinātniski argumentētu mērījuma metožu, ar kurām pārbaudīt ietekmi, izvēle vai, ja nepieciešams, izstrāde;
- datu vākšana;
- rezultātu salīdzināšana ar iepriekš definētiem mērķiem – ja tiek fiksēta neatbilstība starp sākotnēji definētajiem mērķiem un rezultātiem, tiek izdarītas atbilstošas izmaiņas un novērtējuma process var sākties no jauna.

Cits Tailera profesionālās darbības rezultāts ir uzstādījums, ka sekmīga novērtējuma pētījuma priekšnosacījums ir struktūra un sistemātiski izstrādāti mērķi un ka novērtējuma pētījumam jānorit saskaņā ar skaidri definētu kārtību. Tailers iestājās par to, ka šim procesam ir jānoved pie praktiski izmantojamām idejām. Turklāt R. Tailera pētniecisko darbību raksturo cieša saikne ar izglītības procesos iesaistītajiem – skolotājiem, skolu vadību utt., kas liecina par to, ka viņš pievērsis lielu uzmanību ietekmēto grupu iesaistei programmas/politikas mērķa definējuma procesā.

Viens no interesantākajiem un novērtējuma pētījuma jomā arī ietekmīgākajiem pētniekiem, kas ilgstoši analizējis novērtējumu un nosaucis tā zinātniskā pamatojuma pazīmes, bija **Pīters Rossi** (*P. H. Rossi*). Viņš bija Masačūsetsas Universitātes Sociālo un Demogrāfisko pētījumu institūta direktors, emeritētais socioloģijas profesors, arī Amerikas Sociologu asociācijas prezidents. Kopā ar līdzautoriem P. Rossi sarakstījis mācību grāmatu, kas piedzīvojušas 7 atkārtotus izdevumus¹⁰ (pirmais izdevums 1972. gadā).

P. Rossi definējis nozīmīgas un joprojām aktuālas novērtējuma pazīmes: tajā tiek lietotas atbilstošas sociālzinātniskas metodes, tas ir balstīts teorijās un mērķorientēts, tajā koncentrēta uzmanība uz kontekstuālajiem priekšnosacījumiem un tiek īstenota ietekmēto un iesaistīto pušu iekļaušana. Šajā raksturojumā bez jau minētajām pazīmēm akcentēts arī novērtējuma mērķis producēt rezultātus, kuri jāizmanto praksē¹¹. Uz metodēm orientēto pieeju ietekmīgāko pārstāvju priekšstatu raksturojumu noslēgsim ar vēl kādu pētnieku,

⁹ Cit. pēc: Worthen, B. R., Sanders J. R. *Educational evaluation : alternative approaches and practical guidelines*. New York [etc.]: Longman, 1987, p. 63.

¹⁰ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.

¹¹ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.

kurš tiek raksturots kā sociālo zinātņu metodoloģijas “gigants”, – tas ir **Lī Kronbahs** (*Lee J. Cronbach*). 50.–60. gados viņš īpaši koncentrēja savu pētniecisko interesi uz nozīmīgiem pētījuma validitāti garantējošiem faktoriem un formulēja novērtējuma eksternās jeb ārējās validitātes nozīmi. L. Kronbahs vairākkārt uzsvēris, ka svarīgi ir ne tikai identificēt novērtējuma priekšmeta vājās vietas. Viņaprāt, novērtējums jāveic ar tādām metodēm, kuras ļauj iegūto informāciju vispārināt un attiecināt uz plašāku gadījumu kopu.

Pētniecisko darbību pamatā esošā ideja bija tāda, ka jebkāda pētnieciskā darbība jāuzsāk ar esošo teoriju analīzi un to ierobežojumu identificēšanu. Pētnieks pievērsis uzmanību arī novērtējuma lomai programmas uzlabošanā. Viņaprāt, novērtējuma pētījuma sekmīgai īstenošanai būtiski ir konkrētu problēmu atrisināt, kā arī atrast iegūtajām zināšanām konkrētu pielietojumu.

Uz vērtējumu orientētās pieejas

Daudzi šī virziena pārstāvji ir jaunākas paaudzes novērtējuma jomas profesionāļi, kuru akadēmiskā izglītība nav tieši saistīta ar socioloģiju (kā tas bija raksturīgs uz metodēm orientētā virziena pārstāvjiem), bet kuriem ir plaša novērtējumu projektu vadības pieredze. Saturiski šī virziena piekritēji vairāk uzmanības pievērš jautājumiem *kas tieši tiek vērtēts? kurš tieši novērtējumu veic? kādā veidā novērtējumā iesaistītās puses tiek iesaistītas novērtējuma procesā?*

Par šī novērtējuma virziena aizsācēju tiek uzskatīts Oksfordas filosofijas doktors, ilggadējais Amerikas Novērtējuma asociācijas prezidents **Maikls Skrivenš**, kurš paudis pārliecību, ka jābūt zinātniskiem paņēmieniem, kā konstatēt kaut kā vērtību.

M. Skrivena pieejas specifika atšifrējama, raksturojot viņa lietotā jēdziena perspektīvisms (*perspectivism*) izpratni. Ar *perspektīvismu* pētnieks saprata nepieciešamību apkopot atšķirīgas perspektīvas jeb skatījumus lai spētu veidot vienotu kopainu. Tādējādi novērtējums īstenojas kā atšķirīgu ietekmes faktoru analīze, kas rezultējas ar objektīvu novērtējumu. Šāda konceptuāla izpratne izšķirošu lomu novērtējuma procedūrā paredz novērtējuma ziņojuma sagatavotājam, jo tieši viņš ir tas, kas pauž spriedumu “labi”/“slikti”, bet tas, diemžēl, neizslēdz novērtējuma subjektivitāti.

Metožu izvēle saskaņā ar šādu pieeju vairāk ir saistīta ar pasūtītājam pieejamajiem resursiem, un konkrētais novērtējuma pētījuma dizains vairāk ir konsenss starp vēlamu un iespējamo. Arī rezultātu interpretācijā, novērtējuma mērķu definēšanā, – ņemot vērā ciešo saikni starp novērtējuma pasūtītāju un tā veicēju, kā arī novērtētāja vispārējo iesaisti noteiktās organizatoriskās struktūrās – var izpausties novērtējuma pasūtītāja skatījuma dominānce. Tas mudināja Skrivenu ieviest vairākus jaunus, ar novērtējumu saistītus konceptus, piemēram, “ārējais (*external*) novērtējums”, “no mērķa brīvs novērtējums (*goal-free evaluation*)”. Ar pēdējo tiek saprasts novērtējuma modelis, kad novērtētājs analizē faktiskos programmas rezultātus bez jebkādam priekšzināšanām par programmu un tikai noslēgumā noskaidro programmas mērķi.¹² Šī novērtējuma modeļa pamatprincips ir nodrošināt novērtējuma objektivitāti, kas ir galvenais novērtētāja uzdevums.

Lai mazinātu subjektivitātes riskus šāda novērtējuma modeļa īstenošanā, tika piedāvāta pieeja, kas paredz novērtējuma projekta ietvaros divu, savstarpēji neatkarīgu novērtētāju darbību. Tādējādi tiek veidota novērtētāju komanda, kas par novērtējuma priekšmetu

¹² Scriven M. *The logic of evaluation*. Pt. Reyes, Calif.: Edgepress, 1981, p. 45., p. 411.

producē viedokļus no aizstāvības un pretējām pozīcijām, līdz ar to aktivizējot lēmumu pieņemšanas procesu un padarot to dinamiskāku. Izziņas iespējas šajā gadījumā stimulē dialogs. Noslēdzošo lēmumu šajā modelī pieņem īpaša “zvērināto tiesa”, kā rezultātā arī paši šī modeļa autori pieeju dēvē par “novērtējuma tiesas metodi.”¹³

20. gadsimta 70. gadu vidū uz vērtējumu orientētās pieejas papildināja **Roberts Stake** (*R. E. Stake*) – Upsalas Universitātes profesors un Ilinoisas Universitātes emeritētais profesors, kas nāca klajā ar idejām par tā saukto reaģējošo (*responsive*) novērtējuma īstenošanu un kvalitatīvo metožu lomu tajā. Šīs pieejas uzmanības centrā ir dažādu ietekmēto un iesaistīto pušu intereses un vēlmes. Novērtējums reaģē uz šīm vajadzībām un, veicot novērtējuma priekšmeta izvērtējumu, ņem vērā konkrētus vērtību priekšstatus. Saskaņā ar šo modeli, novērtējumā ir būtiski izpētīt dažādu ietekmēto un iesaistīto pušu atšķirīgos viedokļus un reprezentēt tos novērtējumā, turklāt pats novērtētājs neizdara “pareizi”/“nepareizi” spriedumus. Saskaņā ar šādu skatījumu novērtējums iegūst pakalpojuma funkciju, jo šeit par galveno kļūst ietekmēto un iesaistīto pušu intereses. Novērtējumam ir jābūt praktiski nozīmīgam, iesaistītajām pusēm novērtējuma noslēgumā jāsaņem lietderīga informācija.

Galvenais šajā reaģējošajā novērtējumā ir veikt detalizētu novērtējuma priekšmeta aprakstu, kur iesaistīto un ietekmēto pušu vērtējumi tiek izmantoti kā novērtējuma kritērijs. Novērtējums tiek veikts, izmantojot kvalitatīvās pētījumu metodes. Lai gan kvalitatīvajām metodēm tiek pievērsta liela uzmanība, šīs pieejas centrā ir novērtējuma kā specifiskas aktivitātes ideja, kur metodes netiek skatītas kā novērtējuma zīmīgākais aspekts.

20. gadsimta 80. gados ASV universitāšu profesori **Egons Guba** (*E. G. Guba*) un **Ivonna Linkolna** (*Y. S. Lincoln*) formulē novērtējuma pētījuma pamatprincipus, balstītus uz pieņēmumu, ka izziņa tiek īstenota uz atsevišķu cilvēku pieredzi un interpretāciju bāzes un, līdz ar to, ir subjektīva. Objektīvs realitātes mērījums, saskaņā ar šo ieskatu, nav iespējams. Ietekmētās un iesaistītās personas iesaistās dialogā ar novērtētāju un mēģina padarīt caurskatāmākas novērtējuma rezultātu interpretācijas iespējas.

Šo pieeju pazīstam arī kā “ceturtās paaudzes” novērtējumu, jo E. Guba un I. Linkolna, lai precizētu savas pieejas specifiku, radīja arī hronoloģisku novērtējuma “dzimtas” attīstību, kur 1. paaudzes novērtējums tiek saistīts ar mērījumu un testēšanu; 2. paaudzes laikā novērtētāji apraksta novērtējuma priekšmeta vājas un stiprās puses; 3. paaudzes novērtētāji veic novērtējumu; bet 4. paaudzes novērtētāji mijiedarbībā ar ietekmētajām un iesaistītajām pusēm definē kopīgi rediģēto un iztirzāto problēmu un kopīgi meklē risinājumu. Šāda pieeja paredz maksimāli plašu ietekmēto un iesaistīto personu iekļaušanu novērtējuma procedūrā, pastāvīgu viņu informēšanu par katru lēmumu novērtējuma procedūras ietvaros, tostarp par konkrētām datu interpretācijas versijām. Novērtējumu cenšas virzīt saskaņā ar ietekmēto un iesaistīto personiskajām interesēm. Tā kā svarīgi ir visi viedokļi, “ceturtās paaudzes” novērtējums cenšas kompensēt kādu spēka nelīdzsvaru, kad novērtējuma iepriekšējās paaudzes novērtējuma praksē skatīja ietekmētās puses kā sava veida blakus jeb sānu atzaru, bet tagad tām beidzot piešķirta balss.”¹⁴

¹³ Wolf R. L. The use of judicial evaluation methods in the formulation of educational policy. Cit. pēc: Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models: viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000, p. 189 – 203.

¹⁴ Alkin M. C. *Evaluation roots: tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage Publications, 2004, p. 230.

Uz izmantojumu orientētās pieejas

Šajā pieeju grupā ietilpināmas visas pieejas, kuras uzmanības centrā izvirza jautājumu par sasniegto novērtējumu rezultātu izmantošanu. Šādas pieejas paredz tuvāk analizēt gan rezultātu veidu, gan rezultātu ieguves mērķi, gan nosacījumus, saskaņā ar kuriem nonāk pie novērtējuma rezultātiem. Lielākajai daļai šo pieeju autoru ir ilgstoša novērtējuma prakse. Tajā pašā laikā uz novērtējuma izmantošanu orientētām pieejām raksturīgie priekšstati ir ne tikai ilgstošu teorētisku refleksiju un garas pieredzes rezultāts, tie atspoguļo arī garo novērtējuma, sociālo pētījumu metodoloģijas, politikas veidošanas, vadības nozaru mijiedarbi un savstarpēji rosinātās izmaiņas.

Pazīstamākie aplūkojamās pieejas autori ir D. Kērkpatriks, D. Štuflebīms, K. Veisa, M. Patons un D. Fetermans.

Jau 20. gs. 60. gados Viskonsinas Universitātes profesors **Donalds Kērkpatriks** (*D. Kirkpatrick*) publicēja rakstu sēriju par novērtējuma jomas problemātiku un analizēja novērtējuma projektos gūtos rezultātus. Viņa centieni apkopot novērtējuma galvenās idejas īstenojās, koncentrējoties uz novērtējuma praksi, nevis teorētiskiem pārspriedumiem. D. Kērkpatrika koncepcija par novērtējuma četriem līmeņiem devusi lielu ieguldījumu novērtējuma jomas attīstībā. Šī koncepcija atspoguļota vairākās novērtējuma mācību grāmatās un profesionālo novērtētāju mājas lapās¹⁵. Viņa priekšstati ņemti arī vērā, veidojot mūsdienu novērtējuma kvalitātes standartus, kas formalizēti vairāku nacionālo novērtējuma asociāciju dokumentos.

Īsi raksturosim novērtējuma četru līmeņa modeli, kas sākotnēji bija iecerēts kā novērtējuma gaitas loģika, īstenojot novērtējumu apmācību, taču šī pētnieciskā loģika tika piemērota arī citu novērtējuma priekšmetu gadījumā.

- Pirmais novērtējuma līmenis – *reakcija*. Tiek fiksētas apmācību pasākumu dalībnieku tiešās reakcijas pēc mācību noslēguma. Uz šo līmeni galvenokārt attiecināma dalībnieku apmierinātība.
- Otrais novērtējuma līmenis – *mācību panākumi*. Šajā posmā tiek konstatēts, kāda veida *zināšanas* ir iegūtas, kādas prasmes attīstītas vai uzlabotas, kādas ievirzes tiek izmainītas. Lai mācību panākumus varētu pārbaudīt, iepriekš jānosaka mācību mērķi.
- Trešais novērtējuma līmenis – *uzvedības pārbaude*. Tiek izvērtēts, cik lielā mērā dalībnieku uzvedība ir mainījusies, par pamatu ņemot viņu dalību vēlākajās dzīves situācijās, piemēram, darbavietā. Šāda pārbaude iespējama vienīgi pēc konkrēta laika posma. Turklāt, protams, uzvedības pārmaiņas nav sasniedzamas tikai ar konkrētu apmācību pasākumu palīdzību. Vienmēr ir nepieciešami konkrēti priekšnosacījumi – gan pašā personā, gan uzņēmumā.
- Ceturtais novērtējuma līmenis – *gala rezultātu pārbaude*. Tiek izvērtēts, kādi rezultāti sasniegti pēc dalības apmācību pasākumos (vai ražošanas rādītāji ir uzlabojušies; vai apgrozījums ir kāpis; vai organizācijas mērķi tiek sasniegti). Tā kā tieši šie fakti bieži atspoguļo apmācību pasākumu pamatojumu, ļoti svarīgi tiem pievērst uzmanību.

Visi novērtējuma līmeņi ir saistīti un savstarpēji atkarīgi, taču katrā no tiem tiek izmantota sava metodika. Piemēram, 1. līmeņa ietvaros apmierinātības mērīšana uzskatāma par samērā vienkāršu – šeit tradicionāli tiek izmantota anketēšana. 2. līmenī mācību rezultātu

¹⁵ Skatīt, piemēram, Kirkpatrick Partners mājas lapu <http://www.kirkpatrickpartners.com>, skatīts 21.02.2012.

jeb zināšanu izmaiņu konstatēšanai metožu izvēle nav tik vienkārša, tādēļ D. Kērkpatrika piedāvā izmantot kontrolgrupas dizainu, pirms–pēc mērījumus, anketēšanu, mācību testus. 3. līmenī, ja iespējams, būtu jāizmanto arī kontrolgrupas un pirms–pēc testēšana. Tajā pašā laikā, izvēloties metodes, jāņem vērā fakts, ka uzvedības izmaiņas konstatējamās tikai noteiktā laika periodā, tādēļ tam jāatspoguļojas novērtējuma laika plānā. Turklāt anketēšanai un intervijām jāpakļauj ne tikai paši ietekmētie (šajā gadījumā – apmācītie) darbinieki, bet arī viņu kolēģi, priekšnieki un visi tie, kuriem bijusi iespēja viņus novērot darba dienas ikdienā. 4. līmenī paralēli jau pieminētajām metodēm un metodiskajām pieejām mērījumam jāizmanto arī citi datu avoti. Īpašu nozīmi iegūst izmaksu – ieguvumu apsvērumi.

Lai gan D. Kērkpatriks īpašu uzmanību pievērsis novērtējumam izglītības jomā, viņa prakse un četru līmeņu modelis tiek uzskatīts par sekmīga novērtējuma garantu. Turklāt D. Kērkpatriks bija pirmais, kurš radīja detalizētas idejas par novērtējumā iegūstamās informācijas veidu, par to, kādiem mērķiem katrs rezultātu veids kalpo, kā arī attīstīja priekšstatu par to, ka katrs novērtējuma posms ir rūpīgi metodiski jāpamato.

Daniels Štuflebīms (*D. L. Stufflebeam*), bija pirmais no novērtējuma teorētiķiem, kurš 20. gs. 70. gados uzsvēra nepieciešamību pēc novērtējuma informācijas izmantošanas lēmumu pieņemšanas procesā. Izmantošana kļuva par **CIPP novērtējuma modeļa** (*context/input/process/product*) - centrālo sastāvdaļu. Šī novērtējuma modeļa nosaukumā esošais četru jēdzienu pirmo burtu savienojums atspoguļo apzīmējumus četru lēmumu pieņemšanas situāciju klasificējošām komponentēm.¹⁶

Ar C (*context*) tiek saprasts programmas konteksts, kas nozīmē programmas vides – tiesisko, ekonomisko un sabiedrisko nosacījumu, līguma pasūtītāja, ietekmēto un iesaistīto pušu detalizētu izpēti. Konteksta novērtējumā tiek analizētas dalībnieku vajadzības, lai pārbaudītu, vai programmas mērķuzstādījumi tām atbilst. Ar I (*input*) tiek saprasta ievade – programmā iesaistīto dalībnieku pazīmju aprakstīšana, programmas ieviešanas priekšnosacījumi un pieejamie resursi. Tas palīdz izdarīt izmaksu – ieguvumu apsvērumus un veikt konkrētas iniciatīvas plānošanu. P (*process*) – ietver programmas īstenošanas procesa novērtēšanu. Šeit tiek pārbaudīts, vai programma tiek ieviesta un īstenota tā, kā tas plānots, kādas ir dalībnieku mijiedarbība un savstarpējās attiecības, kā norisinās mērķa sasniegšana. P (*product*) – produkts nozīmē novērtējuma īstermiņa un ilgtermiņa rezultātus, paredzētās un negribētās ietekmes, kā arī mērķa sasniegšanu. Šajā posmā tiek pieņemti lēmumi par tālāku darbību, izmantošanu vai iespējamajām modifikācijām. Katrā posmā var tikt piemērotas daudzveidīgas kvantitatīvas un kvalitatīvas metodes.

Kerola Veisa bija pirmā, kas akcentēja to, ka novērtējums nenorisinās politiskā vakuumā un ka tas ir iesaistīts kompleksā politiskā kontekstā, ar to mijiedarbojoties. 1991. gadā viņa pati norādījusi, ka centusies šai tēmai pievērst uzmanību jau 1973. gadā, kad tika izstrādāta šī tēma: “Ir iespējams runāt par to, ka politika “traucē” programmas novērtēšanu trīs veidos: (1) programmas tiek radītas un uzturētas ar politiska spēka starpniecību; (2) augstākās pārvaldes amatpersonas, tās, kuras ir iesaistītas programmas lēmumu pieņemšanā, ir cieši saplūdušas ar politiku; (3) ļoti liela ietekme uz novērtējumu ir politikas

¹⁶ Evaluation Theory, Models, and Applications, by Daniel L. Stufflebeam and Anthony J. Shinkfield. San Francisco: Jossey-Bass, 2007. *American Journal of Evaluation*. December 2007, p. 573–576.

blakus faktoriem”.¹⁷ Šī iesaiste politiskajos nosacījumos īpaši attiecas uz novērtējuma rezultātiem un to izmantošanu vai neizmantošanu, un tai jāveltī īpaša uzmanība.

Novērtējums atklāj savu ietekmi uz lēmumiem tikai ilgstošā un nepārtrauktā procesā, kurā notiek mijiedarbība ar dotajiem politiskajiem nosacījumiem. Līdz ar to, novērtējuma rezultāti iegūst jaunu funkciju, kur K. Veisa raksturo ar jēdziena “apgaismība” (*enlightenment*) palīdzību. Novērtējuma rezultātiem “jāapgaismo” pasūtītāju attiecībā pret konkrētu problēmas uzstādījumu, (tātad tas tiek izskaidrots), tādējādi ierosinot pārmaiņu procesu. K. Veisa rūpīgi pētījusi priekšnosacījumus, kas nodrošina novērtējuma iespējamību un nonākšanu pie izmantojamiem novērtējuma rezultātiem. Novērtējuma projekts tikai tad būs sekmīgs, ja tiks pievērsta uzmanība tam, ka katrs novērtējums notiek konkrētā politiskā kontekstā. Pētot novērtējuma rezultātu funkcijas, tiek konstatēts, ka izmantošanas iespējas paaugstinās tad, kad izdodas abstrahēties no bieži pārspīlētajām cerībām attiecībā uz novērtējuma rezultātu lomu problēmas atrisināšanā, un tā vietā samierināties ar to, ka novērtējuma rezultāti ir skatāmi kā informācija, kas sekmējusi situācijas uzlabošanos. Kā pamats šāda novērtējuma veikšanai skatāms metodiski precīza novērtējuma pētījuma loģiskā norise un zinātniski precīzs metožu un datu vākšanas tehniku lietojums.

Visspilgtākais uz novērtējuma rezultātu izmantojumu orientēto pieeju pārstāvis ir ilggadējais Amerikas Novērtējuma asociācijas prezidents un Minesotas Sociālo pētījumu centra direktors **Maikls Patons**. Uzmanības centrā ir ideja, ka novērtējums producē ne tikai lēmumu pieņēmējiem noderīgus rezultātus, bet tie var būt nozīmīgi arī citām iesaistīto un ietekmēto grupām. Novērtējuma veicēja uzdevums ir atbalstīt faktisko novērtējuma rezultātu izmantojumu. Šāds priekšstats paredz arī paša novērtētāja lomas un atbildības maiņu. Tas, ka šis M. Patona darbs piedzīvojis vairākus atkārtotus izdevumus un laidienus, no kuriem jaunākais publicēts 2008. gadā¹⁸, raksturo šīs pieejas popularitāti un izplatību.

Šī tipa novērtējuma veikšanai būtiski ir izveidot **norises plānu** jeb grafiku, kur pirmais solis ir konstatēt visas novērtējuma rezultātos ieinteresētās grupas. Tam seko rezultātu izmantotāju sasaiste ar novērtējuma pamatjautājumiem un novērtējuma rezultātu “realizācija” jeb lietošana. Trešais solis ir izvēlēties adekvātas piemērojamās metodes, dizainu un mērījumu. Ceturtais solis ir darbs ar datiem, to vākšana. Pēc tam notiek to interpretācija un sagatavošana lēmumu pieņemšanas “gadījumiem”. Sestais un noslēdzošais solis ir pēc lēmumiem sekojošā izmantošana, kas ietver arī labākās izmantošanas izpēti. Šāds novērtējuma gaitas loģiskais dizainējums ir novatorisks, jo M. Patons pirmo reizi novērtējuma norises aprakstā iekļauj fāzi, kas hronoloģiski ir vēl pēc lēmuma pieņemšanas situācijas.

Grūtākais, pētot novērtējuma rezultātu tālākas izmantošanas iespējas, ir noskaidrot, kā optimāli atbalstīt tālejošu un plašāku novērtējuma izmantošanu. Šāda modeļa ieviešanu praksē apgrūtina jau pirmā novērtējuma soļa sekmīga veikšana – identificēt tās personas, kurām ir patiesa ieinteresētība novērtējumā un to rezultātu saņemšanā. M. Patons sauc to par “personālo faktoru.”¹⁹ Grūtības rada arī centieni kādam uzlikt par pienākumu

¹⁷ Weiss C. H. Evaluation research in the political context : sixteen years and four administrations later. In: Laughlin, M. W. Mc, Phillips D. C. (ed.). *Evaluation and education : at quarter century*. Chicago, Ill: National Society for the Study of Education; Distributed by the University of Chicago Press, 1991, p. 211 – 231.

¹⁸ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation*. 4. ed. Thousand Oaks: Sage, 2008.

¹⁹ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 44.

novērtējuma rezultātus izmantot. Turklāt, kā uzskata M. Patons, šī iespējamo novērtējuma rezultātu izmantotāju piesaiste ir novērtētāju uzdevums. Par ideālu tiek uzskatīta situācija, kad novērtējuma rezultātu izmantotāji tiek iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs. Novērtētāja uzdevums ir ne tikai identificēt visas relevantās novērtējumu izmantojošās grupas, bet arī reaģēt uz izmaiņu situācijām novērtējuma laikā, maksimāli iespējami jāpielāgojot gan novērtējuma jautājumus, gan dizainu. Datu vākšanas metožu izvēles jautājums nav M. Patona uzmanības lokā, jo, saskaņā ar viņa pieeju, datu vākšanas paņēmieni un metodes nosaka novērtējuma konteksts.

Ļoti specifisku novērtējuma modeli, kas savā ziņā attīsta Patona ideju par novērtētāja lomas izmaiņu novērtējumā un arī skata to kā potenciālu novērtējuma lietderību paaugstinošu faktoru, attīsta Stenforda Universitātes izglītības zinātņu profesors, viens no bijušajiem Amerikas Novērtējuma asociācijas prezidentiem **Deivids Fetermans** (*D. Fetterman*). Savas pieejas pamatprincipus viņš publicējis 20. gs. 90. gadu vidū vairākās autoru apvienībā un individuāli izdotās grāmatās, dēvējot to par **pilnvarojuma novērtējumu** (*empowerment evaluation*).

D. Fetermana pamatideja ir veidot tādu novērtējuma ideāltipu, kura galvenais mērķis ir atbalstīt un motivēt programmas dalībniekus pašus veikt novērtējumu. Šāda modeļa mērķis ir attīstīt un uzlabot praksi, kur cilvēki pieņem lēmumus, pamatojoties uz pašu veiktu novērtējumu, un, līdz ar to spēj noteikt savu attīstības ceļu. Pieeja uzskatāma par diezgan jaunu. Pirmās idejas šajā virzienā D. Fetermans attīstījis kādā citai tematikai veltītā darbā, kurā bija paustas autora pārdomas par to, kā programmas dalībniekiem varētu izdoties piespiest lēmuma pieņēmējus uzklaut viņu vajadzības un bažas²⁰. Šīs pieejas būtība ir sadarbība, līdzdalība un pilnvarojums, kas novērtējuma jomā bija novatoriska pieeja. Tās būtiskākā ideja ir sniegt palīdzību kā pašpalīdzību. Nevis novērtētājs vērtē, bet novērtētājs palīdz programmas dalībniekiem sevi novērtēt, lai kaut ko uzlabotu.

Lai raksturotu šīs idejas jēgu, D. Fetermans izmanto pazīstamo līdzību “Iedodiet kādam zivi un būsiet viņu vienu dienu pabarojis, iemāciet kādam zvejot un viņš pabaros sevi visu atlikušo dzīvi.”²¹ Šī pieeja maina novērtētāja lomu. Viņš nav tas, kurš, īstenojot līguma saistības, novērtē programmas dalībniekus, bet gan vairāk ir konsultants un kritisks novērotājs. Pilnvarojuma novērtējums vairāk izpaužas kā kooperatīva, demokrātiska grupas aktivitāte. Par novērtējumu individuāli neviens nav konkrēti atbildīgs. Programmas dalībnieki ar novērtētāja palīdzību apgūst spējas, kuras ļauj īstenot pašiem novērtējumu. Līdz ar to novērtējums neveidojas tikai novērtējuma procesa gala rezultātā, bet gan kļūst par daļu no nepārtrauktā programmas uzlabošanas procesa.

D. Fetermans piedāvā trīs soļus pilnvarojuma novērtējuma modeļa piemērošanai.

- Programmas vīzijas jeb *mērķu konstatēšana*; tiek definēti vēlamie rezultāti un aprakstīti pasākumi, kā vēlamos rezultātus būs iespējams sasniegt.
- Programmas *aktivitāšu apraksts* un nozīme; tiek īstenots, aprakstot programmas stiprās un vājās puses, kā arī *status quo* konstatējumu.

²⁰ Fetterman D. M. (ed). *Speaking the language of power : communication, collaboration, and advocacy (translating ethnography into action)*. Washington, D.C [etc.]: Falmer Press, 1993.

²¹ Fetterman D. M., Kaftarian S. J., Wandersman A. (ed.). *Empowerment evaluation principles in practice*. New York : Guilford Press, 2005, p. 11.

- Nākotnes *pasākumu modelējums* – šajā novērtējuma posmā programmas dalībnieki attīsta programmas mērķa sasniegšanas stratēģijas, šie centieni tiek rūpīgi dokumentēti. Pilnvarojuma novērtētāji atbalsta programmas dalībniekus šajā mērķa sasniegšanas dokumentēšanas procesā. Šādas formas novērtējums kļūst par programmas plānošanas un ieviešanas procesa daļu.²²

Ir iespējams aptuveni noteikt katras novērtējuma pieeju grupas atbilstību konkrētam laika periodam un konstatēt zināmu pēctecību: uz metodēm orientētās pieejas raksturīgas 60.–70. gadiem, uz vērtējumu orientētās pieejas raksturīgas 70.–80. gadiem, bet uz novērtējuma rezultātu izmantojumu orientētās pieejas rodas 80. gadu vidū. Novērtējuma jomas attīstības tendencēs var atrast kopsakarības ar sociālo zinātņu metodoloģijas attīstības tendencēm.

Novērtējuma funkcijas

Augstāk aprakstītais norāda uz novērtējuma pieeju iespējamo daudzveidību, kas lielā mērā pamato novērtējuma prakses atšķirības ne tikai dažādās valstīs un politiskās sistēmās, bet arī vienas valsts pārvaldes atšķirīgās rīcībpolitikas jomās. Rezumējuma vietā nosauksim pētnieku definētās novērtējuma funkcijas, kas zināmā mērā apkopo dažādo pieeju atšķirīgos aspektus:

Piemēram, vācu zinātnieks **Matias Veselers** (M. Wesseler) pētījis novērtējuma specifiku un definējis trīs novērtējuma funkcijas:²³

- tiesiskuma sagatavošanas jeb **leģitimizācijas** funkcija. Pamatojoties uz novērtējumu, kāds lēmums tiek kvalificēts kā “labs” vai “slikts”;
- **optimizācijas** funkcija. Novērtējums sniedz zināšanas par iniciatīvas ietekmi un, ja nepieciešams, ieteikumus tās paplašināšanai vai uzlabošanai;
- **pārraudzības** jeb kontroles funkcija. Novērtējums analizē lēmuma pieņemšanas procesu un, balstoties uz novērtējuma rezultātiem, dod iespēju izšķirties par labu kādai lēmuma alternatīvai.

Lielākā daļa novērtējuma pētījuma teorētiķu runā par četrām galvenajām funkcijām, no kurām kāda var iegūt īpašu nozīmi konkrēta novērtējuma pētījuma ietvaros. R. Stokmans nosauc sekojošas novērtējuma pētījuma funkcijas:²⁴

- **Izziņas** funkcija - ar novērtējuma palīdzību tiek savākti lēmuma pamatojumam nepieciešami dati, sniedzot atbildes uz jautājumiem, piemēram: vai pasākumi sasnieguši mērķa grupu, kādas prasības ir mērķa grupai, kā šīs prasības tiek apmierinātas saskaņā ar īstenojamo programmu utt. Novērtējumā iegūtajām zināšanām jātiek izmantotai vadības lēmumos.
- **Kontroles** funkcija – lēmumu ieviešanas pamatā ir interese konstatēt trūkumus un spēt iespējami ātri iejaukties. Tajā pašā laikā būtiski ir arī tas, ka iespējams iegūt informāciju, kura ļauj konstatēt, vai visi programmas dalībnieki izpilda savus uzdevumus, kas tiem ir saistoši programmas ietvaros.

²² Fetterman D. M. *Foundations of empowerment evaluation*. Thousand Oaks, Calif.; London: Sage, 2001.p.49.

²³ Wesseler M. *Evaluation und Evaluationsforschung*. In: Tippelt R.; Hippel A. von (Hrsg.). *Handbuch Erwachsenenbildung/Weiterbildung*. 3., überarb. und erw. Aufl. Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwiss, 2009. p.27.

²⁴ Stockmann R. *Evaluationsforschung: Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004. p.38.

3. nodevuma ziņojums

- **Dialoga** funkcija - ar novērtējuma pētījuma palīdzību tiek iegūta informācija, kura kalpo par pamatojumu dialogam starp ieinteresētajām pusēm: novērtējuma finansētājiem, novērtējuma īstenojuma organizāciju, mērķa grupām, citām ietekmētajām pusēm un iesaistītajām personām. Uz iegūto zināšanu bāzes iespējams secināt, cik sekmīgi vai nesekmīgi norisinās sadarbība starp visām ietekmētajām pusēm, kā arī – sadarbības deficīta gadījumā – izdarīt secinājumus par sekmīgas turpmākās sadarbības iespējām.
- **Legitimitātes** funkcija - novērtējuma pētījuma rezultāti tiek izmantoti, lai leģitimizētu noteiktus politiskos lēmumus. Dažkārt tas notiek tā, ka lēmums ir sagatavots pirms novērtējuma atzinuma, piemēram, lēmumu par kādas programmas tālāku attīstību un atbalstu, vai, tieši otrādi, par tās pārtraukšanu.

Citu pieeju novērtējuma funkciju identificēšanā īsteno ietekmīgā novērtējuma teorētiķu komanda P. Rossi, H. Frīmens, M. Lipsejs. Viņi piedāvā programmas attīstības posmu klasifikāciju, kur katram posmam tiek definēta sava novērtējuma funkcija (**1.tabula.**). Šāds funkciju definējums palīdz ieraudzīt saikni starp novērtējumu un programmas plānošanas un īstenošanas loģiku.

1.tabula. Programmas attīstības posmu novērtējuma funkcijas

Programmas attīstības posms	Uzdodamais jautājums	Novērtējuma funkcija
Sociālo problēmu un vajadzību novērtējums	Cik lielā mērā iespējams saskatīt kopienas vajadzības un standartus?	Vajadzību novērtējums un problēmas apraksts
Mērķu noteikšana	Kas vajadzīgs, lai apmierinātu šīs vajadzības un standartus?	Vajadzību novērtējums; vajadzību apmierinājums
Programmas alternatīvu izstrāde	Kādi pakalpojumi jāizmanto, lai iegūtu vēlamās izmaiņas?	Programmas loģikas vai teorijas novērtēšana
Alternatīvu atlase	Kura no iespējamajām programmas pieejām ir labākā?	Priekšizpēte (Feasibility study)
Programmas īstenošana	Kā īstenojas programmas ieviešanas darbības?	Ieviešanas novērtējums
Programmas darbība	Vai programmas darbības rit kā plānots?	Procesa novērtējums, programmas monitorings
Programmas rezultāti	Vai programma sasniegusi vēlamo iedarbību?	Rezultātu novērtējums
Programmas efektivitāte	Vai programmas rezultāti ir sasniegti ar saprātīgām izmaksām?	Izmaksu un ieguvumu analīze, izmaksu efektivitātes analīze

Avots: Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 45.*

2. NOVĒRTĒJUMA VIETA POLITIKAS PLĀNOŠANĀ

2.1. Jēdzienu skaidrojums

Kā redzams no iepriekšējās nodaļas, novērtējumam nav iespējams definēt konkrētu ietvaru un veicamās darbības. Tas ir process, ko mēs izmantojam ikdienā, lai noteiktu, vai esam sasnieguši mērķi un vai tas tika izdarīts visoptimālākajā veidā. Apskatot novērtējumu šaurākā kontekstā, t.i., kā vienu no politikas plānošanas cikla veicamajiem uzdevumiem, to var uzskatīt par iespēju iegūt noderīgu informāciju lēmumu plānošanas un pieņemšanas laikā, kas palīdz izdarīt izvēli gan politikas plānotājiem, gan lēmumu pieņēmējiem.

Rokasgrāmatas turpmākajās nodaļās novērtējuma jēdziens vairumā gadījumu tiek izmantots, lai apzīmētu valsts intervences radīto ietekmju noteikšanas procesu. **Valsts intervences** ir politiski vai administratīvi plānotas izmaiņas, kas izpaužas politiku, programmu, publisko pakalpojumu, institucionālo reformu ieviešanā gadījumos, kad brīvais tirgus nespēj nodrošināt visoptimālāko pakalpojumu apjomu un kvalitāti.

Politikas jēdziens ikdienā tiek lietots dažādās nozīmēs, taču šajā rokasgrāmatā ar to tiek saprasta iepriekš plānota valdības aktivitāte, kas zināmā mērā maina vai ietekmē sabiedrības sociālo un ekonomisko situāciju. Tā tiek izstrādāta t.s. politikas plānošanas cikla ietvaros un iniciēta ar politisku lēmumu (parasti vispārēju politisku mērķu formā). Pēc politiskā lēmuma seko detalizēta politikas izstrāde, kuras laikā tiek piedāvāti regulatīvie, ekonomiskie un informatīvie politikas instrumenti dažādu ieviešanas alternatīvu veidā.

Visizplatītākie Latvijā ir **regulatīvie politikas instrumenti** (piemēram, likumi un noteikumi), taču pietiekami nozīmīgu lomu spēlē arī ekonomiskie politikas instrumenti (piemēram, nodokļu atlaides un subsīdijas). Bieži politikas ieviešanas procesā tiek izmantoti arī informatīvie instrumenti.

Visi trīs politikas instrumenti alternatīvās var tikt formulēti apstiprinošā vai noliedzošā veidā. Tā, piemēram, regulējums var būt gan kāda procesa apraksts, gan arī formulēts kā aizliegums veikt konkrētas darbības. Pozitīvo **ekonomisko instrumentu** (piemēram, subsīdijas) gadījumā fiziska vai juridiska persona saņem materiālo stimulu, bet negatīvs ekonomiskais instruments (piemēram, sodi) radīs zaudējumu, ja personas nolemj rīkoties aprakstītajā veidā. Informācija var aicināt mērķa grupu rīkoties noteiktā veidā vai arī mudināt no rīcības atturēties.

Regulatīvie instrumenti mērķa grupu ierobežo lielākā mērā nekā ekonomiskie instrumenti. **Informatīvie politikas instrumenti** pārsvarā kalpo kā papildus līdzeklis piedāvātajā aktivitāšu kopumā, jo tiem nav ierobežojošas varas.

Izvēlētais politikas instruments tiek ieviests un attiecīgi izvērtēts, kas, savukārt, atkal noved pie tālākajiem politikas ieviešanas soļiem un, iespējams, izvēlēta politikas instrumenta korekcijas. Ne vienmēr šie soļi ir iepriekš apdomāti, iepriekš minētajā secībā un augstas kvalitātes, taču tie ir neatņemamas politikas plānošanas cikla sastāvdaļas, veiktas vairāk vai mazāk apzinātā veidā.

Politikas satur politisko mērķu detalizētu atspoguļojumu politikas un darbības rezultātu veidā un gandrīz vienmēr tiek īstenotas ar konkrētu normatīvo aktu palīdzību. Būtībā jebkurš normatīvais akts realizē konkrētu politiku, arī tad, ja tā normatīvajā aktā nav identificēta. Politika ir valdības uzdevumu kopums, bet normatīvais akts – tās forma

juridiskajos terminos un formātā. Politikas tiek ieviestas ar mērķi uzlabot sabiedrības labklājību, tādēļ novērtēšana ir svarīgs solis, kas dod politikas plānotājiem iespēju pārbaudīt, vai ieviestā politika ir likvidējusi problēmu un ir sasniegts “vēlamais stāvoklis” jeb plānotā ietekme.

Ietekmes izvērtēšana aptver daudz plašāku jomu, nekā tikai projekta vai programmas radītā produkta novērtējumu. Ietekmes izvērtēšana analizē “augstākā līmenī” un ilgtermiņā izraisītos efektus uz sabiedrību. ESAO ietekmi definē kā “pozitīvus un negatīvus ilgtermiņa efektus, ko intervence tieši vai netieši izraisa uz sabiedrību. Šie efekti var būt ekonomiski, sociāli, institucionāli, tehnoloģiski, vidi ietekmējoši un citi veidi.”²⁵

Novērtējuma laikā ir būtiski starp iesaistītajām pusēm vienoties, kādu ietekmju mērījumi ir katrai no pusēm būtiski un kas liecinās par ieviestās politikas sekmīgumu. Iespējams mērīt ietekmes **apjomu** (piemēram, cik cilvēka dzīvību tika ietekmētas), ietekmes **plašumu** (piemēram, vai programma nenozīmīgi ietekmēja dzīves kvalitāti vai to būtiski izmainīja). Valsts intervence var izraisīt tiešu/netiešu vai plānotu/neplānotu ietekmi utt. Viens no būtiskiem pozitīvs ietekmes rādītājiem ir tās **noturīgums**, t.i., pozitīvā ietekme uz sabiedrību arī laikā pēc aktivitātes ieviešanas.

Politikas rezultāti (*outcomes*) ir novērojamās izmaiņas rādītājos, ko programma vai projekts ir plānojuši ietekmēt, bet **ietekme** – izmaiņu proporcija, kas var tikt attiecināma uz konkrēto veikto intervenci. Politikas rezultāti var tikt novēroti un mērīti, izmantojot iepriekš definētus indikatorus jeb **rezultatīvos rādītājus**, bet izvērtēt, cik lielā mērā tieši projekts vai programma ir ietekmējis rezultāta sasniegšanu var, izmantojot analītiskus pētījumu dizainus, kā, piemēram, kvaziekperimentālo dizainu, par kuriem izskaidrots turpmākajās nodaļās.

Ir gadījumi, kad divi identiski projekti, ieviesti dažādās vietās, dod pilnīgi negaidītus un atšķirīgus rezultātus. Tas notiek tāpēc, ka politikas ieviešanu un konkrētu politikas rezultātu sasniegšanu lielā mērā ietekmē arī **ārējā vide**: ekonomiskie, politiskie, organizatoriskie, kultūras un apkārtējās vides faktori. Veicot novērtējumu, sasniegto rezultātu analīze jāveic šo faktoru kontekstā.

Institūciju plānoto uzdevumu izpildes procesā tiek iegūti **darbības rezultāti** (*outputs*) - valsts iestāžu sniegtie pakalpojumi vai produkti, par kuriem tā ir tieši atbildīga. Institūcijai īstenojot plānoto darbības rezultātu sasniegšanu, netieši tiek veicināta arī politikas rezultātu sasniegšana. Bieži vien konkrētā politikas rezultāta sasniegšanu ietekmē vairāku iestāžu darbības. Izmaiņas šo produktu vai pakalpojumu radītajā apjomā un kvalitātē, kā arī plānotajos politikas rezultātos ir mērāmas ar iepriekš noteiktu **rezultatīvo rādītāju** jeb **indikatoru** palīdzību. Indikatoru daudzveidība parādīta **2.tabulā**.

²⁵ OECD/DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results-Based Management 2002. Skatīts 20.02.2012
Pieejams: www.undp.org

3. nodevuma ziņojums

2. tabula. Rezultatīvo rādītāju jeb indikatoru dimensijas

Indikatoru dimensija	Apakšgrupa	Rezultātu piemēri, kuru progresu mērīšanai izmantoti konkrētie indikatori
Daudzums	Atbilstība sabiedrības vajadzībām (skaitliski vai procentos)	2013. gadā nodrošināt pieeju e-bibliotēkai 1000 skolām. 2013. gadā palielināt vietējo iedzīvotāju pieejamību atkritumu pārstrādes pakalpojumiem par 15 %.
	Atbilstība noteiktiem standartiem vai izpildījuma līmenim	2015. gadā 20% novadu centros būs publiski pieejami atkritumu pārstrādes konteineri.
Kvalitāte	Pakalpojumu sniegšanas ātrums (skaitliski vai procentos)	Vidējais gaidīšanas laiks, lai saņemtu jaunu pasi 2014. gadā, būs 2 dienas. Administratīvais slogs jaunu uzņēmumu reģistrēšanai samazināsies par 50%.
	Informācijas apmaiņa starp pakalpojumu nodrošinātājiem	Ministrijas sniedz atzinumu par likumprojektu 10 dienu laikā.
	Informācijas apmaiņa starp pakalpojumu nodrošinātāju un klientu	2012. gadā 80% no pakļautības iestādēm publicēs sniegto pakalpojumu sarakstu un darba laiku savā mājas lapā.
	Klientu apmierinātība	60 % klientu ir pilnībā apmierināti ar pakalpojumu kvalitāti.
	Pakalpojuma pieejamība	Vidējais laiks, kurā ātrā palīdzība sasniegs izsaukuma vietu, būs 10 minūtes.
	Pakalpojuma uzticamība	2012. gada laikā uzņēmumu skaits, kuri labrātīgi lietos pieteiksies deklarēt nodokļu parādus, līdz ar to saņemot pagarinātu nodokļu nomaksāšanas laiku, pieaugs par 25%.
Resursu izlietojums	Efektivitāte	Nākamajā gadā administratīvās izmaksas uz vienu publiskā transporta pasažieri samazināsies par 10%.
	Kapacitāte (cilvēkresursu, finanšu, laika)	2013. gadā neizskatīto lietu skaits Augstākajā tiesā samazināsies par 17%.
		Vidējais laiks lietu izskatīšanai ir 1 mēnesis.

3. nodevuma ziņojums

Tālākajā piemērā (**3.tabula**) atspoguļota politikas un darbības rezultātu saistība, kā arī to progresa mērīšanai atbilstošie rezultātīvie rādītāji.

Novērtējums politikas plānošanas ciklā pēc būtības ir iespējamās ietekmes izvērtēšana iecerētajiem jaunajiem politikas instrumentiem (t.s. *ex-ante* jeb sākotnējā ietekmes izvērtēšana) vai arī jau ieviesto politikas instrumentu kvalitātes un atbilstības izvērtēšana (t.s. *ex-post* vai gala ietekmes izvērtēšana). Strukturāli sarežģītām un resursu ietilpīgām politikām tiek plānots arī starpposma novērtējums, kura laikā iegūtā informācija dod iespēju plānot izmaiņas gan mērķu, gan aktivitāšu formulējumā. Sīkāks apraksts par novērtēšanas veidiem sniegts nākamajās nodaļās.

Lai nepieļautu neefektīvu cilvēku un finanšu resursu izmantošanu, novērtējums veicams, izprotot tā nepieciešamību un saskaņā ar skaidri formulētu kārtību, kurā noteikti precīzi uzdevumi un iesaistīto institūciju atbildības līmenis. Dažādās valstīs tiek izmantoti atšķirīgi politikas ietekmes novērtējuma modeļi, tāpēc nav viena ideālā varianta.

Politikas ietekmes novērtējumam vajadzētu būt:

1. **Savlaicīgam.** Ietekmes vērtēšana ir jāsāk politikas attīstības sākumstadijā, lai tās rezultāti būtu laikus pieejami un ietekmētu lēmumus *pirms* to pieņemšanas.
2. **Proporcionālam.** Politikas novērtēšanā ieguldītajiem līdzekļiem ir jābūt samērojamiem ar ieguvumiem, kas rodas politikas sekmīgas ieviešanas rezultātā.
3. **Sistemātiskam.** Iepriekšējie novērtējumi ir būtisks starta punkts ikvienam jaunam politikas ietekmes novērtējumam. Dažkārt lielāko daļu pamatvērtējumam nepieciešamo datu iespējams iegūt, gan izmantojot statistiku, gan arī citu pētnieku ziņojumus.
4. **Vispusīgam.** Novērtējumam būtu jāanalizē ne tikai tieši saistītā politikas nozare, bet arī jāapsver dažādas ilgtermiņa un īstermiņa ietekm uz saistītajām politikas jomām.
5. **Maksimāli precīzam.** Paredzēto izmaksu robežās pēc iespējas vairāk ir jāizmanto kvantitatīvie dati un atbilstošas novērtēšanas metodes, lai panāktu lielāku objektivitāti un salīdzināmību.
6. **Konsultatīvam.** Novērtējuma būtiska sastāvdaļa ir konsultāciju ceļā iegūta informācija, aptaujājot gan ekspertus, gan visus politikas ieviešanā iesaistītos partnerus. Tādējādi ir iespējams savākt nepieciešamos datus, pārbaudīt, vai iegūtie apgalvojumi ir precīzi, kā arī iegūt papildu informāciju par nepieciešamajiem pasākumiem politikas ieviešanas gaitā.
7. **Caurskatāmam.** Lēmumu pieņēmēji un politikas ieviešanā iesaistītie partneri nav ieinteresēti izdarīt secinājumus, pamatojoties uz nepietiekamu informāciju. Viņi grib izprast notikumu loģisko attīstības gaitu un uzklaut argumentētus risinājuma variantus. Līdz ar to, būtiska politikas ietekmes novērtējuma sastāvdaļa ir pietiekami skaidri izklāstīti pieņēmumi, ar kuriem šis novērtējums tiek pamatots, kā arī pamatojums, kāpēc tika izvēlēti tieši šie pieņēmumi.

„Valsts pārvaldes analītisko spēju paaugstināšana strukturālo reformu ietekmes novērtējumu veikšanai”
3. nodevuma ziņojums

3. tabula. Politikas un darbības rezultātu savstarpējā saistība

Politikas mērķis: Samazināt nelegālo narkotiku lietošanas akceptējamību sabiedrībā				
		2009.gads (atsauces līmenis)	2013.gads	2017.gads
Politikas rezultāts A1: stabilizēt nelegālās narkotikas pamēģinājušo personu skaita pieaugumu	Indikators: narkotikas pamēģinājušo darbspējas vecuma (15-64 gadus vecu) iedzīvotāju īpatsvara (no attiecīgā vecuma iedzīvotāju skaita) pieaugums, %	3,8%	2%	2%
	Indikators: narkotikas pamēģinājušo skolēnu (15-16 gadus vecu) īpatsvara (no aptaujāto skolēnu skaita) pieaugums, %	5%	3%	3%
Politikas rezultāts A2: Samazināta nelegālo narkotiku lietošanas izplatība pēdējā gada laikā	Indikators: narkotiku lietošanas izplatība darbspējas vecuma iedzīvotāju vidū pēdējā gada laikā (% no attiecīgā vecuma iedzīvotāju skaita), %	6,1 %	6,1%	4,6%
	Indikators: narkotiku lietošanas izplatība skolēnu (15-16 gadus vecu) vidū pēdējā gada laikā, %	14,4%	14,4%	12,5%
Darbības rezultāts A1: izstrādāti ieteikumi pašvaldībām narkomānijas profilaksei	Indikators: izstrādāti ieteikumi	-	X	-
	Indikators: ieteikumus ieviesušo pašvaldību skaits	-	10	20
Darbības rezultāts A2: Īstenota audzēkņu izglītošana...sociālās korekcijas izglītības iestādēs, internātskolās	Indikators: izglītoto audzēkņu skaits	43	45	47
	Indikators: izglītojošo pasākumu skaits	2	3	3
Darbības rezultāts A3: nodrošināti pedagogu profesionālās pilnveides kursi par narkotiku atkarības profilakses jautājumiem	Indikators: profesionālās pilnveides kursus apguvušo pedagogu skaits	60	2500	1500
	Indikators: pedagogu zināšanu par...profilakses jautājumiem pozitīva pašnovērtējuma īpatsvara izmaiņas (pret iepriekšējo periodu)	+5%	+10%	+15%
Darbības rezultāts A4: Izstrādāts valsts un privātā sektora sadarbības rīcības plāns narkotiku lietošanas profilaksei izklaides vietās	Indikators: pasākumu kompleksa īstenošanā iesaistīto izklaides vietu skaits	-	5	20
	Indikators: izklaides vietu apmeklētāju vērtējums par narkotiku lietošanas izplatību izklaides vietās (vērtējuma „lietošana ļoti izplatīta” īpatsvars % / vērtējuma „lietošanas diezgan izplatīta” īpatsvars %)	27% / 54%	22% / 49%	17% / 44%

Avots: Narkotisko un psihotropo vielu un to atkarības izplatības ierobežošanas un kontroles pamatnostādnes 2011.–2017.gadam. (Apstiprinātas ar 2011.gada 14.marta Ministru kabineta rīkojumu Nr.98 „Par Narkotisko un psihotropo vielu un to atkarības izplatības ierobežošanas un kontroles pamatnostādnēm 2011.–2017.gadam”)

Kvalitatīva politikas novērtējuma veikšana ir ierēdņu pienākums, taču tā izmantošana ir atkarīga no dažādām ārējās vides ietekmēm (koalīcijas vienošanās, vēlēšanu solījumi, ārējais un iekšējais spiediens uz valdību u.c.). Neskatoties uz traucējošiem faktoriem, izskaidrojošs un informatīvs novērtējums ir pamats uz faktiem balstītai, racionālai lēmuma pieņemšanai. Tas sniedz informāciju, kas dod iespējas uzlabot politiku kvalitāti, kā arī palīdz komunikācijā ar iesaistītajām pusēm.

Latvijā nepieciešamību veikt uzraudzību un novērtēšanu politikas plānošanas un ieviešanas posmos regulē **Attīstības plānošanas sistēmas likums**²⁶, nosakot, ka “visos pārvaldes līmeņos tiek nodrošināts to ietekmes izvērtējums, kā arī uzraudzība un pārskatu sniegšana par sasniegtajiem rezultātiem” (5. panta otrās daļas 7. punkts).

Novērtējumu veidus un to veikšanas procedūru nosaka Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra noteikumi Nr.1178 **“Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”**²⁷, kur atsevišķa sadaļa (VII) veltīta ietekmes novērtēšanai.

Novērtējuma piemērošanu tiesību aktu izstrādes posmā regulē Ministru kabineta 2009.gada 15.decembra instrukcija Nr.19 **“Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība”**²⁸, kur reglamentēta kārtība, kā informācija sagatavojama un iekļaujama tiesību akta pavadošajā anotācijā.

2.2. Sākotnējais novērtējums

Sākotnējais novērtējums jeb ex-ante ietekmes novērtēšana ir process, kas ir neatņemama politikas plānošanas sākumposma sastāvdaļa. Pēc problēmjautājuma izvirzīšanas politiskajā dienas kārtībā lēmuma sagatavošanas laikā politikas veidotāju galvenais uzdevums ir izvirzīt lēmuma pieņēmējiem ieviešamus un laikā gaitā izvērtējamus priekšlikumus situācijas uzlabošanai. Pirmais solis ceļā uz to ir pilnībā izprast esošo stāvokli, lai spētu identificēt traucējošos faktorus un cēloņus, kas to izraisa. Nākošais posms izvērtēšanas veikšanā ir dažādu risinājumu piedāvāšana, vienlaikus izpētot to likumību, resursu pieejamību, izmaksas un potenciālos ieguvumus. Trešais solis ir noteikt veidu, kādā piedāvātais risinājums tiks pārbaudīts, lai noskaidrotu, kādā virzienā un cik ietekmīgi tas izmaina situāciju un atbilst politiski uzstādītajam problēmjautājumam.

Ex-ante politikas ietekmes novērtējumu sagatavo politikas veidošanas sākumposmā, kad politikas plānotāji un eksperti, izmantojot dažādas kvantitatīvas un kvalitatīvas metodes, cenšas prognozēt politikas ieviešanas dažādās ietekmes uz sabiedrību un izvirzīt optimālo alternatīvu politikas ieviešanai.

Lēmuma sagatavošanas laikā nepieciešama sadarbība ar iesaistītajām pusēm, kas var piedāvāt pilnīgi citu skatījumu uz problēmu un tās risinājumu. Līdz ar to lēmuma

²⁶ *Attīstības plānošanas sistēmas likums*. 2008.gada 8.maijs, ar grozījumiem 16.06.2011.Latvijas Vēstnesis, 103 (4501), 06.07.2011. 5.panta 2.daļas 7.punkts. Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=175748>

²⁷ MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

²⁸ MK instrukcija Nr.19. *Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība*. 15.12.2009. Latvijas Vēstnesis 205 (4191), 30.12.2009. [stājas spēkā 01.01.2010.] ar grozījumiem MK instrukcija Nr.18. 21.12.2010. Skatīts: 20.12.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=203061>

sagatavošanas laikā tiek apskatīti mērķi, līdzekļi, izmaksas, ieguvumi, ieviešanas un izvērtēšanas iespējas. Tajā pat laikā netiek izslēgta konflikta, dažādu viedokļu un kompromisu iespējamība. Tālākajās apakšnodaļās sīkāk apskatīsim galvenās aktivitātes, kuras ietilpst ex-ante ietekmes izvērtēšanas procesā.

Teorētiku vidū nav vienprātības, vai ex-ante ietekmes izvērtēšana ir uzskatāma par novērtējumu, taču Latvijas praksē, kā arī vairumā valstu ar bagātu pētniecības pieredzi (kā, piemēram, Vācijā, Kanādā, ASV un AK), izveidojušās tradīcijas to uzskata kā racionāla lēmumu modeļa izstrādes sākuma aktivitāti.

2.2.1. Problēmas identificēšana

Ietekmes izvērtēšanai ir jānosaka **cēloņi**, kas izraisījuši problēmu, tās ilgumu un personu loku, kurus problēma ietekmēs. Lai novērtētu problēmas **nozīmīgumu**, tiek analizētas problēmas sekas, kuras tiek aprakstītas caur radītajiem zaudējumiem kādai no iesaistītajām un ietekmētajām pusēm. Ieteicams šo vērtējumu veikt uz empīrisku pierādījumu pamata. Problēmas aprakstā tiek iekļauts vērtējums par iespējamo labāko un sliktāko iznākumu gadījumā, ja problēma netiks risināta. Gadījumā, ja problēma ietver arī **riska** elementus, problēmas aprakstam ir jāsaturs problēmas rašanās varbūtības novērtējums un iespējamā kaitējuma novērtējums, kā arī tā rezultātā radušās izmaksas.

Pēc problēmas identificēšanas un tās radītās ietekmes nozīmīguma noteikšanas nākošais solis ir izanalizēt, vai problēma var tikt atrisināta ar regulatīvo normu palīdzību vai arī nepieciešama cita veida iejaukšanās. Tā kā valsts intervencei parasti ir tendence radīt izmaksas un ieguvumus, atbildīgajai institūcijai ietekmes izvērtēšanas laikā vajadzētu pierādīt, ka tā novedīs pie vispārēja sabiedrības labklājības stāvokļa uzlabošanās un ir visefektīvākā intervences forma. Visizplatītākie gadījumi valsts intervences nepieciešamībai ir tirgus neveiksme (ārējo efektu un publisko preču nodrošināšanas gadījumā, kā arī informācijas asimetrija), esošās regulācijas nespēja sasniegt paredzēto mērķi, veselībai un drošībai radītie riski, sociālo mērķu un vienlīdzības principu nodrošināšana un sabiedriskās drošības jautājumi.

Ja problēmas risināšanai jau ir radīts normatīvais regulējums, nepieciešams paskaidrot šķēršļus, kas neļauj regulējumam likvidēt problēmas cēloņus. Tie var būt tehnisku, ekonomisku, politisku, administratīvu vai sociālu iemeslu izraisīti.

Problēmka konstruēšana

Problēmka metode palīdz labāk izprast problēmu kontekstu un to savstarpējo mijiedarbību, kā arī iespējamo ietekmi, ko varētu izraisīt problēmas ilglaicīga pastāvēšana. Rezultātā problēmas tiek grafiski izkārtotas atbilstoši to cēloņiem un sekām ar galveno problēmu shēmas centrā. Problēmka konstruēšanā ir lietderīgi iesaistīt dažādas puses, lai problēmu tas atspoguļotu situāciju, kas kopīgi pārrunāta un par kuru panākts vienots viedoklis. Citos gadījumos lietderīgāks var izrādīties risinājums, kad katra iesaistītā puse izstrādā savu problēmu koku un pēc tam tos izmanto atšķirīgo perspektīvu pārrunāšanā.

Problēmu definēšana veicama ļoti rūpīgi: tām jābūt eksistējošām problēmām, nevis iespējamām, iedomātām vai nākotnes problēmām. Problēma ir negatīva, eksistējoša situācija, tā nav risinājuma trūkums.

Problēmas būtu jāpieraksta uz kartītēm un jāizvieto tā, lai tās visiem būtu redzamas (uz sienas vai uz grīdas). Kad cilvēki vienojas, ka būtiskākie problēmjaudājumi ir noteikti,

3. nodevuma ziņojums

sagrupējiet negatīvos apgalvojumus, kam ir kopīgas pazīmes vai saistība. Apgalvojumu līdzīgo pazīmju un saistību noteikšana varētu atvieglot galvenās problēmas noteikšanu. Kad grupa ir vienojusies par **galveno problēmu**, skaidri formulējiet to un pierakstiet uz kartītes, izvietojot to visiem labi redzamā vietā.

Lūdziet dalībniekus komentēt galvenās problēmas cēloņus. Parasti tos var uzskatīt par zemāka līmeņa problēmām, kurām, savukārt, atkal var atrast to izraisošos cēloņus. Lai diskusijās nedominētu daži cilvēki, katram dalībniekam izsniedziet 3-5 tukšas kartītes un lūdziet katrā kartītē uzrakstīt savas idejas. Novietojiet šīs kartītes zem galvenās problēmas.

Dažas no konstatētajām problēmām var būt vispārīgas problēmas, ko iespējams klasificēt kā vispārīgus šķēršļus, piemēram, vāja pārvaldība vai drošības trūkums. Lielākajā daļā gadījumu politika nespēs risināt šīs plašākā līmeņa problēmas tiešā veidā, lai gan tās ietekmē sabiedrību. Attiecīgās kartītes novietojiet tālāk no centra.

Turpiniet cēloņu un seku izkārtošanu, ņemot vērā to savstarpējās sakarības. Šī darba mērķis ir salīdzinoši vienkārša plāna izveide par to, kā viena problēma izraisa citu problēmu, kas, savukārt, izraisa nākamo problēmu, un kā šīs problēmas ir saistītas ar noteikto galveno problēmu. Parasti grupai nākas secināt, ka realitāte ir ļoti sarežģīta. Cēloņi un sekas nereti veido divvirzienu saikni.

Ir būtiski noteikt dažādu aspektu mijiedarbību, tomēr galveno uzmanību veltiet svarīgākajām saiknēm. Ja problēmu „koks” ir pārlīvēts, tas kļūst nederīgs kā analīzes instruments. Jārod optimāls līdzsvars: pietiekami detalizēti dati, lai iegūtu lietderīgu informāciju, un vienkāršības saglabāšana, lai pārskatāmi redzētu galvenās saiknes starp problēmām.

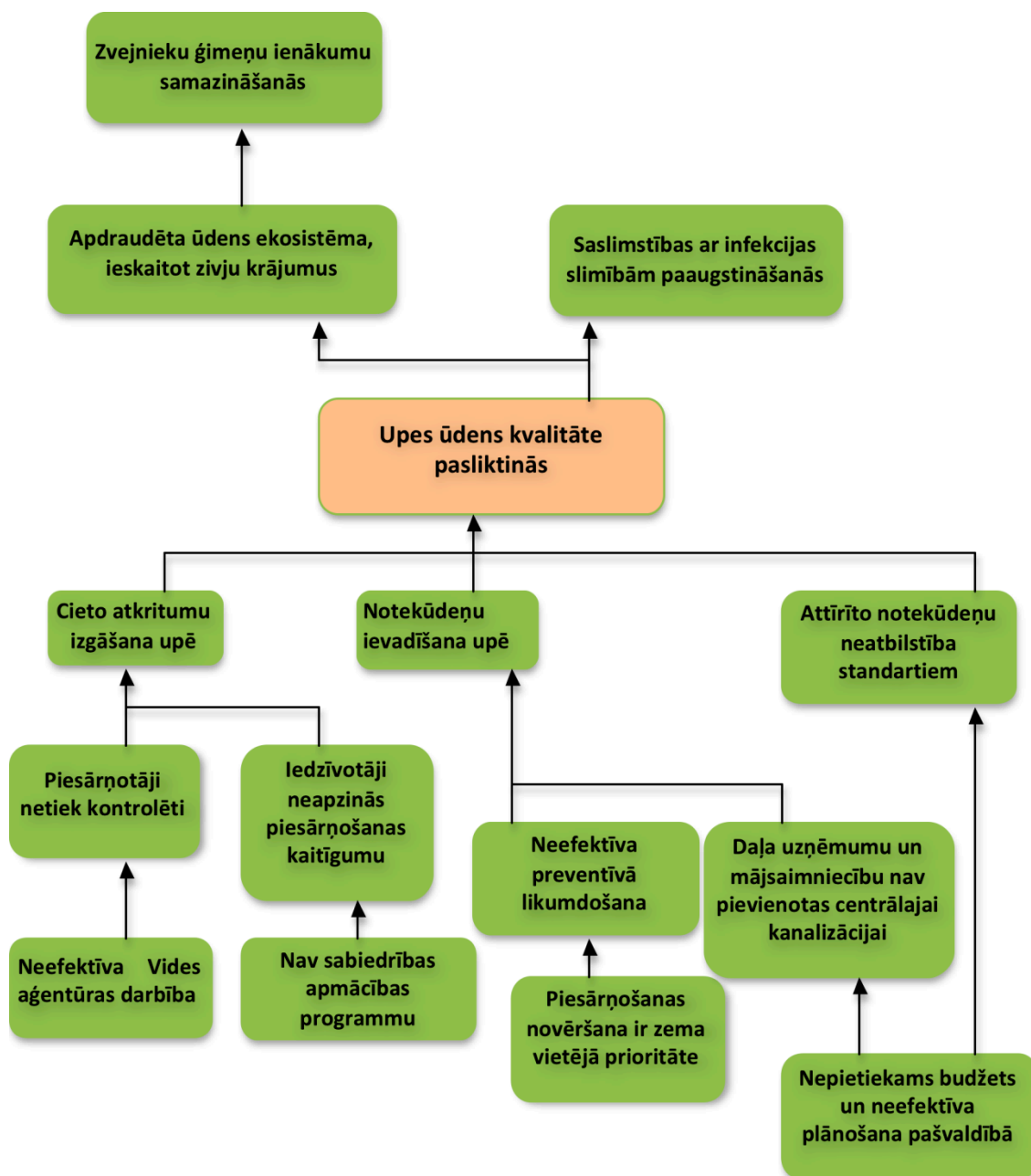
Ar problēmkuola metodi uzkonstruētais zīmējums ir noderīgs palīglīdzeklis politikas plānotājiem. Tas noder strukturēta plānotās valsts intervences pašreizējās situācijas apraksta veidošanā un tālākajos soļos, domājot par nepieciešamās darbības mērķiem un sasniedzamajiem rezultātiem.

3.attēlā kā piemērs ir parādīts upju piesārņojuma problēmas galvenie izraisošie cēloņi un problēmas radītā negatīvā ietekme uz sabiedrību.

Palīgjaautājumi detalizēta problēmas apraksta veidošanai

*Kas ir problēma? Kādas ir problēmas **sekas**? Kāds ir izraisīto seku **nozīmīgums**? Kuras ietekmē problēma? Kas notiks, ja netiks nodrošināta valsts intervence? Vai problēma atrisināsies pati no sevis pieņemamā laika posmā? Kādi ir problēmu pierādošie **dati**? Kas ir problēmas **cēloņi**? Vai dažādām iesaistītajām pusēm informācija ir pieejama vienādā mērā? Vai konkrētas preces vai pakalpojuma sniedzējs ļaunprātīgi izmanto tirgus varu? Vai eksistē faktori, kas ietekmē veidu, kā preces un pakalpojumi konkurē savā starpā? Vai pusēm, kas nav iesaistītas ekonomiskajā darījumā, rodas neparedzēti ieguvumi vai zaudējumi, ko rada šis darījums? Vai pastāv kādas preces vai pakalpojumi, kurus tirgus nevar nodrošināt? Vai valsts regulējums ir neefektīvs? Vai pastāv neparedzēti kaitējumi vai **riski**? Vai ir kādi sociāli mērķi vai vienlīdzības **principi**, kuru nodrošināšanai ir nepieciešama valsts intervence? Vai patlaban tam ir izveidots tiesiskais **regulējums**? Kāpēc tas nedarbojas? Kā to iespējams labot, lai atrisinātu problēmu? Kādi **šķēršļi** pastāv, lai modificētu darbību? Vai tie ir īslaicīgi vai noturīgi un ilglaicīgi?*

3.attēls. Upju piesārņojuma problēmkoks

Avots: EC Project Cycle Management Guidelines, March 2004

2.2.2. Mērķu noteikšana

Gadījumā, ja problēmas identificēšanas laikā ir noskaidrots, ka valsts intervence ir visoptimālākais risinājums, nākošais solis ir noteikt, kāds ir tās virsmērķis un apakšmērķi. Izvirzītie mērķi nedrīkst attaisnot jau iepriekš nolemtu rīcību, tiem jābūt neitrāliem un vēršoties uz problēmu izraisošo cēloņu mazināšanu vai likvidēšanu.

Par valsts intervences mērķi nevar tikt noteikta arī normatīvā akta pieņemšana, jo tas ir politikas regulatīvais instruments konkrētu rezultātu sasniegšanai. Mērķi ir jādefinē tādā formā, lai varētu novērot to sasniegšanas progresu. Daudzos gadījumos domāšana par mērķiem ir domāšana par problēmām no “otras puses”. Vienkāršos gadījumos mērķu formulējumi tiek veidoti kā pozitīvi atrisinātas problēmas. Šim nolūkam var izmantot jau iepriekš konstruēto problēmkošu, tādējādi iegūstot t.s. **mērķa koku**. Mērķa koka piemērs upju piesārņošanas gadījumā parādīts **4.attēlā**. Mērķiem jābūt sasniedzamiem pašreizējos ekonomisko apstākļos, noteiktā laika posmā un ar pieejamiem resursiem. Jāuzsver, ka identificēto problēmu risinājuma un mērķa apzināšana ir kvalitatīvu rezultātu un to rezultatīvo rādītāju noteikšanas priekšnosacījums.

Mērķus iespējams klasificēt pēc to **svaīguma** līmeņa un sasniegšanas **laika**, kā arī pēc mērķu **apjoma**.

Klasifikācija pēc līmeņa izveido mērķu hierarhiju ar vienkāršu ranžējumu: augstākā līmeņa mērķis, otrā līmeņa mērķis trešā līmeņa mērķis utt. Cita pieeja ir mērķu klasificēšana pēc to sasniegšanas ilguma: ilgtermiņa mērķi, vidēja termiņa mērķi un īstermiņa mērķi. Pēc mērķa apjoma tos var iedalīt vispārīgajos, specifiskajos un darbības mērķos.

Vispārīgs mērķis formulē vēlamo situāciju, ko valdība ir apņēmusies sasniegt, pilnveidojot noteiktu politikas jomu. Tam jābūt vērstam uz daļēju situācijas uzlabošanu vai pilnīgu problēmas atrisināšanu.

Specifiskie mērķi formulē vēlamo situāciju atbilstoši politikas risināto problēmjautājumu struktūrai. Specifiskos mērķus parasti definē stratēģiju un liela apjoma politikas darbības virzieniem.

Darbības mērķi formulē mērķus atbilstoši politikas darbības līmeņiem. Viena darbība var ietvert vairākas aktivitātes, kuru rezultātā tiek sasniegts viens un tas pats darbības mērķis.

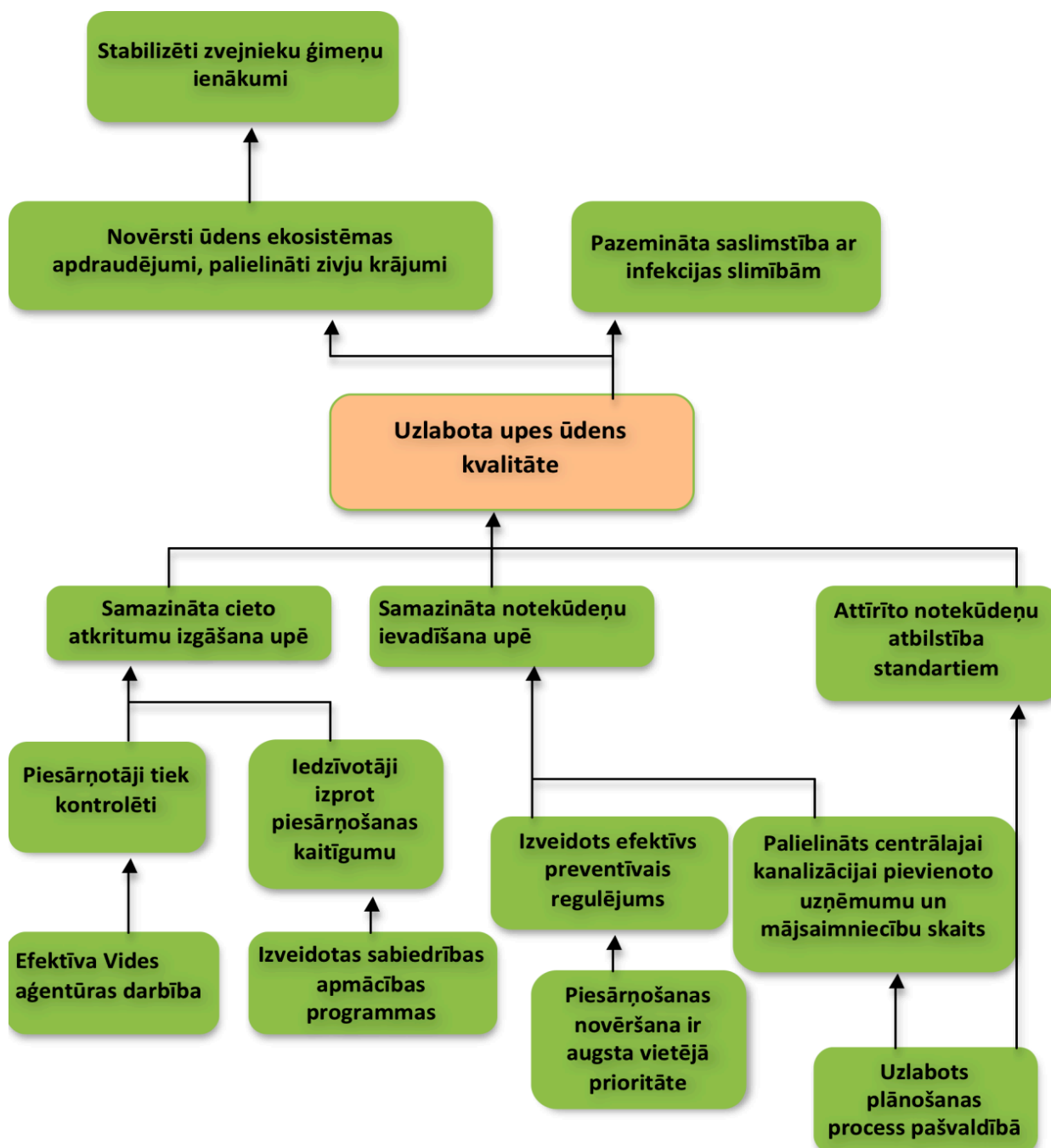
Mērķu hierarhijas izveides nepieciešamība ir atkarīga arī no politikas apjoma un darbības lauka. Ja politika tiek veidota vienas konkrētas, šauri specializētas problēmas risināšanai, kas, aplūkojot problēmkošu, atrodas tā apakšgalā, bieži vien ir grūti izveidot mērķu hierarhijas struktūru, kāda raksturīga stratēģiskiem dokumentiem un visaptveroša apjoma politikas gadījumā.

Strukturēta pieeja mērķu definēšanā ir nepieciešama, lai plānotu ieviešanu, veiktu pārraudzību un vērtēšanu. Politikas ieviešanas pārraudzība nosaka prasību izmantot rādītāju noteikšanas instrumentus, kas dod iespēju vērtēt politikas sasniegumus un mērķu īstenošanas pakāpi. Galvenais pārraudzības un vērtēšanas instruments ir rezultātu mērīšana.

Palīgjaautājumi mērķu noteikšanas procesā

Kāds ir valdības darbības ilgtermiņā vēlamais sasniedzamais politikas rezultāts? Kas liecinās, ka mērķis ir sekmīgi sasniegts? Vai mērķis ir definēts tādā veidā, lai dotu iespēju tā sasniegšanas līmeni regulāri izmērīt? Vai mērķi saskan ar valdības noteiktajiem vispārīgajiem darbības virzieniem? Vai definētais mērķis ir gan reāls, gan pietiekoši ambiciozs?

4.attēls. Upju piesārņojuma mērķa koks

Avots: EC Project Cycle Management Guidelines, March 2004

2.2.3. Risinājumu alternatīvu izvirzīšana

Alternatīvu izvirzīšana bieži vien izrādās grūtāka nekā alternatīvu ieviešana, jo, komunicējot ar iesaistītajām pusēm, ir jāvienojas par tādiem risinājumiem, kas noteiktā laika periodā reāli ir ieviešami.

Risinājumu meklēšanai ieteicams atvēlēt pietiekami ilgu laiku. Ne vienmēr iespējams atrast problēmas optimālāko risinājumu, ja īsā laika posmā tiek ģenerētas un novērtētas tikai dažas alternatīvas. Politikas plānotāji, iespējams, izjūt negatīvu subjektīvu attieksmi pret pārējiem iespējamajiem risinājumiem, kas bieži izpaužas arī ietekmes novērtējumu gala dokumentos kā izteikts “savas” alternatīvas cildinājums.

Alternatīvu izvirzīšanas procesā uzmanība jāpievērš tiem problēmu izraisošajiem cēloņiem, kurus iespējams likvidēt un jāplāno pasākumi nenovēršamo faktoru negatīvās ietekmes mazināšanai. Alternatīvas ieviešanas aktivitātes pēc iespējas jāorganizē tā, lai politikas ieviešēji varētu uzraudzīt un izmērīt to ieviešanas progresu.

Kā vien no iespējamajām darbībām politikas ieviešanā parasti tiek uzskatīta *status quo* jeb neko nedarīt alternatīva. Tas nozīmē, ka problēma pakāpeniski tiks atrisināta vai padziļināta brīvā tirgus mehānismu iespaidā vai arī ar pašreizējo valsts ietekmes līmeni. Spēkā esošā Latvijas normatīvā bāze alternatīvu izvirzīšanas procesā paredz aprakstīt vismaz *status quo* un vienu citu risinājuma alternatīvu.

Ja risinājumam tiek paredzēta valsts intervence ar regulatīvo politikas instrumentu palīdzību, ir iespējams variēt to ierobežojošo varu. Normatīvie akti vai attīstības plānošanas dokumenti var saturēt vispārīgus mērķu formulējumus, dodot iespēju politikas ieviešējiem izvēlēties veidu, kā tos sasniegt. Iespējama arī detalizēta procesa definēšana, kas, savukārt prasa regulāru uzraudzību, kā arī sankciju noteikšanu aktivitāšu neieviešanas gadījumā.

Regulatīvo instrumentu kā risinājuma alternatīvu izmantošana apsverama šādos gadījumos:

- problēma ir ar augstu riska pakāpi vai nozīmīgu ietekmi uz sabiedrības veselību un drošību;
- nepieciešama visu iesaistīto pušu vienota pieeja risinājumam;
- vēsturiski izveidojusies situācija norāda uz sistemātisku tirgus neveiksmi un citu politikas instrumentu pielietošanas neefektivitāti.

Regulatīvie politikas instrumenti nodrošina augstu noteiktības pakāpi un pārliecību, ka nepieciešamie mēri tiks ieviesti un aptvers mērķa grupu. Tajā pat laikā, kā galvenie šo instrumentu trūkumi ir minama neelastība situācijas maiņas gadījumā, augstas ieviešanas izmaksas un potenciālās grūtības izvirzīto prasību izpratnē.

Ekonomisko politikas instrumentu (nodokļu, subsīdiu, tirdzniecības atļauju, aizliegumu u.c.) apsverama gadījumos, ja problēmu izraisīšie cēloņi ir elastīgi uz cenu izmaiņām.

Tā, piemēram, subsīdijas ir plaši izplatīts ekonomiskais instruments, kas pārsvarā sastopams lauksaimniecības, zivsaimniecības un enerģētikas sektoros. Valdības var subsidēt patēriņu vai ražošanu, tieši pārskaitot finanšu līdzekļus saņēmējam, uzņemoties atbildību segt daļu no risku izraisītajiem zaudējumiem vai apzināti samazinot/palielinot mērķa grupas nodokļu maksājumus.

Ekonomiskie politikas instrumenti var veicināt inovatīvu pieeju problēmas risinājumam un dažkārt ar mazākām izmaksām nekā regulatīvie instrumenti. Šo instrumentu izmantošanas trūkums ir tas, ka ne vienmēr ir iespējams paredzēt prasību ieviešanas apjomus un izmaksas, jo indivīdu uzvedības modelis daudzos gadījumos nav racionāls.

Kā iepriekš minēts, **informatīvie politikas instrumenti** vairumā gadījumu kalpo kā papildus iespējas veicināt politikas mērķu sasniegšanu. Daudzos gadījumos tiem ir ievērojamas izmaksas, taču nenoteiktas iespējas izmērīt, cik lielā mērā tie sasnieguši un ietekmējuši mērķauditoriju. Tomēr, neskatoties uz to vājo ierobežojošo varu, tie uzskatāmi par nozīmīgiem cilvēku uzvedības modeļa maiņas līdzekļiem, jo, kā zināms, visnoturīgākā rīcība parasti ir brīvas gribas veicināta.

Nākamais solis pēc risinājuma alternatīvu izvirzīšanas ir izvērtēt to ieviešanas priekšnoteikumus un efektivitāti problēmas likvidēšanā. Pēc iespējas, jāizvēlas alternatīvas ar minimālām administratīvām izmaksām un administratīvo slogu, kā arī konkurences kropļojumu. Politikas ieviešējam jāanalizē alternatīvu atbilstība pastāvošajai likumdošanai un jāprecizē nepieciešamās izmaiņas.

Gala produkts risinājumu alternatīvu izvirzīšanas posmā, kurš, kā iepriekš minēts, dažkārt ir grūtāks nekā politikas ieviešanas posms, ir vairākas alternatīvas, kuras tiek atspoguļotas politikas dokumentā un kurām iespēju robežās tiek veikts detalizēts izmaksu un ieguvumu izvērtējums.

Palīgjaautājumi risinājumu alternatīvu izvirzīšanai

Kuras alternatīvas ir atbilstošas politikas mērķa sasniegšanai? Kuras no tām ir visnoturīgākās? Vai ir kādi ierobežojumi, kas varētu izslēgt izvirzītās alternatīvas? Vai par izvēlētajām alternatīvām ir pieejams pietiekošs datu apjoms, lai varētu veikt izmaksu-ieguvumu analīzi vai arī pozitīvo - negatīvo pušu izvērtējumu?

2.2.4. Alternatīvu izvērtēšana

Alternatīvu izvērtēšanai patērētajām izmaksām vajadzētu būt mazākām nekā plānotie ieguvumi. Ja politika ir ar nozīmīgu sociālo un ekonomisko ietekmi un gaidāmi būtiski ieguvumi, būtu ieteicama detalizēta izmaksu – ieguvumu izvērtēšana uz ticamu datu pamata. Ja ietekme ir nenožīmīga, ieteicams aprobežoties ar sekundāriem datu avotiem un politikas veidotāju pieredzi. Politikas plānotāji izmanto dažādus izmaksu – ieguvumu analīzes standartus un ietvarus, it sevišķi ASV, Austrālijā, Kanādā, Apvienotajā karalistē un Skandināvijas valstīs, kur šī metode ir palīgs lēmumu pieņemšanā sociāli un ekonomiski nozīmīgu investīciju projektu un starpsektorālu politiku ieviešanā. Tomēr jāpiebilst, ka apskatot metodes izmantošanu plašākā kontekstā, tā ir uzskatāma par racionāla lēmumu pieņemšanas modeļa pamatprincipu un ne vienmēr prasa kvantitatīvu izmaksu un ieguvumu salīdzināšanu. Dažkārt ir pietiekami pieturēties pie galvenajiem izmaksu-ieguvumu analīzes pamatprincipiem un pierādīt, ka iegūtie ieguvumi būs lielāki nekā alternatīvas laikā nepieciešamās ieviešanas izmaksas.

Veicot alternatīvu izvērtēšanu:

- aprakstiet pamatinformāciju *status quo* alternatīvai, izvēloties **indikatorus**, kuri tiks prognozēti pārējo piedāvāto alternatīvu ieviešanas rezultātā;
- nosakiet **laika posmu**, kurā tiks analizētas izvirzītās alternatīvas;
- aprakstiet konkrētajā laika posmā radušās **izmaksas** un **ieguvumus**, ja iespējams, izteiktus naudas vērtībā. Ieguvumi var būt vērsti uz kādu noteiktu sabiedrības grupu (piemēram, darba drošības pasākumu ieviešanas gadījumā tie ir strādnieki) vai uz sabiedrību kopumā (piemēram, gaisa kvalitātes uzlabošana vai pārtikas preču

3. nodevuma ziņojums

standartu ieviešana). Galvenās ieguvumu kategorijas aptver indivīdu vai sabiedrības veselību un labklājību, biznesa aktivitātēs iesaistītās puses, ekonomiku kopumā, vidi. Līdzīgi klasificējamās arī radušās izmaksas.

- Izmaksu un ieguvumu apraksts būtībā var tikt uzskatīts par ekonomiskās, finansiālās, sociālās un **ietekmes** uz apkārtējo vidi izvērtējumu. Kā iepriekš minēts, iespējamās ietekmes var rasties gan mērķa grupai, uz kuru vērsta alternatīva, gan arī netieši iesaistītām pusēm, kuras var ciest no neparedzētiem ārējiem negatīviem **blakusefektiem**. Ja tādi politikas ieviešanas gaitā ir iespējami, ir jānosaka **riska pakāpe**, cik lielā mērā iespējama to iestāšanās un kāda apjoma zaudējumi sagaidāmi;
- pozicionējiet izraisītās ietekmes laikā (īstermiņa, vidēja termiņa, ilgtermiņa ietekmes) un, ja iespējams, kvantitatīvi tās aprakstiet;
- kopumā novērtējiet alternatīvas un izvirziet visoptimālāko atbilstoši izvēlētajiem izvērtēšanas kritērijiem, kas visvairāk raksturo alternatīvu ieviešanas iespējamību.

Visizplatītākie alternatīvu izvērtēšanas kritēriji ir šādi:

- **izmaksas** – vai mēs to varam atļauties, vai tā būs izmaksu efektīva alternatīva?
- **uzticamība** – vai alternatīvai ir jau iepriekš pierādīta veiksmē, vai arī šādam risinājumam citur ir bijušas neveiksmes?
- **stabilitāte** – vai alternatīva būs sekmīga arī tad, ja mainīsies apstākļi?
- **“neievainojamība”** – vai alternatīva strādās arī tad, ja kāda no tās komponentēm cietīs neveiksme?
- **elastīgums** – vai var tikt sasniegti vairāki mērķi?
- **riskantums** – vai pastāv liela ticamība iegūt “visu vai neko?”
- **komunikabilitāte** – vai alternatīva ir viegli saprotama?
- **vienkāršība** – vai to ir viegli ieviest?
- **savietojamība** – vai tā ir saskaņā ar pastāvošajām normām un procedūrām?
- **atgriezenība** – vai mēs varam atgriezties iepriekšējā situācijā gadījumā, ja alternatīvas ieviešana ir neveiksmīga?
- **noturīgums** – vai alternatīva būs sekmīga arī turpmāk?

Palīgjaautājumi risinājumu alternatīvu izvērtēšanai

Kas tiks īstenots, ieviešot katru no alternatīvām? Kādas būs sekas (pozitīvas un negatīvas)? Cik lielā mērā šīs sekas ir iespējamās? Vai tās ir noteiktas, iespējamās vai nenovēršamas? Kāds ir seku mērogs? Kuras iedzīvotāju un interešu grupas tiks ietekmētas un cik tās ir lielas? Kas notiktu, ja valdība vispār neiejauktos problēmas novēršanā? Kā ietekmes tiks sadalītas? Vai alternatīva ietekmēs dažādas grupas dažādos veidos? Vai tas ir iespējams, ka alternatīva padarīs kādas iesaistītās puses stāvokli sliktāku? Kā tas ietekmēs alternatīvas ieviešanu? Kādi pasākumi tiks veikti, lai šos riskus minimizētu? Kāda ir katras alternatīvas netiešā ietekme? Kādas ir katras alternatīvas izmaksas un iesaistīto institūciju pienākumi tās ieviešanai?

Risku analīze

Politikas izstrādes un ieviešanas laikā politikas plānotāji un par ieviešanu atbildīgās institūcijas cer uz noteiktu ekonomiskās, politiskās un sociālās stabilitātes līmeni visā iniciatīvas ieviešanas laikā. Iepriekš neparedzēti riski un nenoteiktības palēnina vai arī pilnīgi apstādina plānotās aktivitātes. Tādēļ risku identificēšana, to nozīmīguma analīze un neitralizēšanas vai novēršanas pasākumu iecerēšana ir būtisks solis alternatīvu izvērtēšanas procesā. Ignorējot vai formāli pieejot šim procesam, politikas ieviešanā var rasties nozīmīgi zaudējumi un, attiecīgi, novirzes no plānoto rezultātu sasniegšanas. Politikas plānotājiem būtu jāizskata iespēja šo jautājumu apspriest ar iesaistītajām pusēm, kas palīdzētu risku identifikācijā un aprēķināšanā. Būtiski ir noskaidrot, kad būs novērojama negatīvā ietekme. Iespējamās situācijas, kad ilgtermiņa ieguvumi atsver īstermiņa izmaksas un iespējamos riskus. Galvenie risku veidi parādīti **4.tabulā**.

4.tabula. Risku iedalījums

Riski	Skaidrojums
Politiskie	Riski, kas saistīti ar nespēju sniegt vietējās vai centrālās administrācijas pakalpojumus un realizēt politikas, piemēram, saistībā ar biežu valdības maiņu.
Ekonomiskie	Riski, kas ietekmē finansiālo mērķu sasniegšanu.
Sociālie	Riski, kas saistīti ar demogrāfisko un socioekonomisko procesu vai migrācijas ietekmi uz noteikto mērķu sasniegšanu.
Tehnoloģiskie	Riski, kas saistīti ar (ne)spēju pielāgoties tehnoloģiskajām izmaiņām.
Vides	Riski, kas saistīti ar ietekmi uz vidi un tās sekām.
Likumdošanas	Riski, kas saistīti ar iespējamām likumdošanas izmaiņām vai nepilnībām.
Konkurētspējas	Riski, kas saistīti ar produkta/pakalpojuma konkurētspēju, spēju atbilst kvalitātes prasībām.
Līgumu	Riski, kas saistīti ar līgumsaistību neievērošanu un tā sekām.
Iesaistīto pušu	Riski, kas saistīti ar nespēju apmierināt klientu, iedzīvotāju un darbinieku vēlmes.
Profesionālie	Katrai profesijai specifiskie riski.
Finansiālie	Riski, kas saistīti ar finanšu plānošanu un vadību, apdrošināšanu.
Fiziskie	Riski, kas saistīti ar ugunsdrošību, negadījumu novēršanu, veselību un drošību.

Avots: Shrewsbury & Atcham Borough council Risk Management Working Group Risk Management Guidelines, 2004

Risku analīzes mērķis ir ne tikai izvērtēt kādas politikas sekmīgas ieviešanas apsvērumus kopumā, bet arī prioritizēt riskus un izvēlēties risku novēršanas un pārvaldības stratēģiju.

Praksē pastāv dažādas metodes risku salīdzināšanai, tomēr tās vieno mērķis noskaidrot, ko un kā ir iespējams darīt, lai mazinātu negatīvo ietekmi uz paredzamo galarezultātu. Novērtēšanas procesā jāaptver arī tie riski, kuri nav tieši saistīti ar politikas izmaiņām. Tā, piemēram, analizējot priekšlikumu ieviest “sauso likumu”, jāparedz iespējamība, ka palielināsies iedzīvotāju skaits, kas lietos nelegāli ievesto un mājās izgatavoto alkoholu.

Risku analīzi iespējams veikt gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi, tomēr praksē visbiežāk nāksies apvienot abas pieejas. Neatkarīgi no tā, vai analīze tiek veikta, balstoties uz kvantitatīviem vai kvalitatīviem datiem, ir jānoskaidro, kuriem riskiem ir vislielākā iespēja iestāties un kuri visticamāk neiestāsies, kā arī to, kuri var nest vislielākos zaudējumus un kuru ietekme būs neliela. Piemēram, ja statistika uzrāda, ka liela apjoma meža ugunsgrēki ir visai reta parādība, tātad to iestāšanās varbūtība ir zema. Savukārt, to negatīvās sekas var būt ļoti lielas. Tāpēc, iespējams, būtu jādomā, nevis par daudzu ugunsdzēsēju automašīnu iegādi katrā pašvaldībā (jo liela apjoma ugunsgrēki ir reti), bet gan par to sadarbības un komunikācijas tīkla attīstību (lai nelaimes gadījumā varētu operatīvi novērst/samazināt negatīvo ietekmi).

Alternatīvu izvērtēšanā riskus analizē pēc kritērijiem, kas konkrētās politikas gadījumā ir nozīmīgi. Visbiežāk lietojamie kritēriji parādīti **5.tabulā**.

5.tabula. Pārskats par risku analīzes kritērijiem

Kritērijs	Tipi	Piemēri
Riska cēlonis	Iekšēji riski	Pārvaldības kļūdas
	Ārēji riski	Citas valsts aizliegums eksportēt kādu produktu
Riska iemesls	Ar nolūku radīts apdraudējums	Terora akts
	Nelaimes gadījums	Vilcienu katastrofa
Mērogs	Vietējs apdraudējums	Slikta dzeramā ūdens kvalitāte pašvaldībā
	Nacionāls apdraudējums	Politiskā nestabilitāte valstī
	Starptautisks apdraudējums	Ekonomiskā krīze
Dinamika	Pakāpeniska attīstība	Inflācijas pieaugums
	Periodiska attīstība	Gripas epidēmija katru gadu
	Pēkšņs notikums	Plūdi

Latvijā esošais regulējums par ietekmes novērtējuma veikšanu tieši neparedz detalizētas riska analīzes iekļaušanu ne anotācijā, ne attīstības plānošanas dokumenta tekstā, ne arī informatīvajā ziņojumā, veicot ex-post izvērtējumu. Netieši prasība pēc risku izvērtējuma politikas iniciatīvas ieviešanas gaitā ir ietverta Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra

noteikumu Nr.1178 “Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”²⁹ 51.4. punktā, kas nosaka, ka gala ietekmes novērtēšanas procesā tiek analizēti faktori, apstākļi un nosacījumi, kas ietekmējuši plānošanas dokumenta īstenošanu. Līdz ar to, risku analīzes pielietojums alternatīvu izvērtēšanas procesā, atlasot vispiemērotāko risinājumu atbilstoši pastāvošajai ārējai videi, ir ļoti nozīmīgs lēmuma pieņemšanā un tādēļ ieviešams politikas plānotāju vidū kā labās prakses sastāvdaļa.

Konsultācijas

Konsultācijas ir svarīga lēmuma sagatavošanas un pieņemšanas sastāvdaļa, kas sevišķi būtiska, apspriežot sabiedriski jutīgu jautājumu risinājumus. Visplašāk pielietotās metodes ir priekšlikuma iesniegšana izskatīšanai, semināri, sabiedriskās apspriešanas, konsultatīvās komisijas un pētījumi. Metožu izvēle ir atkarīga no apspriežamā jautājuma būtības, konsultāciju mērķa, galvenajiem sadarbības partneriem, kā arī no konsultāciju organizētāja administratīvās kapacitātes. (Par konsultāciju metodēm plašāk skatīt P. Grīninga Sabiedrības iesaistīšana: Konsultāciju metodes³⁰.) Pēdējā laikā aizvien plašāk konsultāciju veikšanai tiek izmantota interneta vide, kas salīdzinoši lēti dod iespēju iesaistīt konsultāciju procesā ieinteresētās puses. Protams, jāatceras, ka ne visas mērķa grupas šo komunikāciju līdzekli izmanto.

Konsultācijas:

- var ģenerēt idejas dažādu risinājuma alternatīvu atrašanai;
- uzskatāmas kā nozīmīgs un lēts datu avots politikas iniciatīvas izstrādāšanas laikā;
- var tikt izmantotas kā metode politikas ieviešanu pieņemumu apstiprināšanai/noraidīšanai;
- norāda uz iespējamajiem problēmjautājumiem politikas izstrādes sākumstadijā, dodot iespēju autoritātēm koriģēt situāciju pirms politikas iniciatīvas;
- garantē plašāku sabiedrības interešu grupu pārstāvēšanu.

Iesaistīto pušu viedokļi var tikt apzināti dažādos politikas plānošanas cikla posmos. Tā, piemēram, tas ir būtisks alternatīvu izvērtēšanas posmā, jo puses parasti ir pietiekami informētas, lai noteiktu piedāvātās politikas iespējamās tiešās un netiešās sekas. Pēc tam, kad potenciālās ietekmes tiek identificētas, ieteicams organizēt diskusijas par ieguvumu maksimizēšanu un iespējamo risku samazināšanu.

Ne vienmēr ir praktiski iesaistīt visas ieinteresētās puses vienādā intensitātes līmenī. Politikas plānotājiem ir jābūt stratēģiski skaidram mērķim, ar ko un kāpēc tiem ir nepieciešams konsultēties. Tas palīdzēs ietaupīt gan naudu, gan laiku. Prioritizējot iesaistītās puses un saprotot viņu intereses vai rūpes, iespējams atrast visoptimālāko veidu konsultācijām. **Iesaistīto pušu analīze** (*stakeholder analysis*) ir metode, kas var palīdzēt šajā procesā, analizējot katras mērķa grupas intereses vai vēlmi bremsēt konkrētās politikas iniciatīvas ieviešanu. Metode ir visai vienkārša un plaši pielietota gan

²⁹ MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

³⁰ Grīnings P. Sabiedrības iesaistīšana. Konsultāciju metodes. Rīga: Valsts Kanceleja, 2004.

politikas analīzē, gan projektu vadībā. (Kā piemēru skatīt atsaucē minēto avotu³¹.) Ir būtiski atcerēties, ka politikas plānošanas un ieviešanas laikā ārējā vide ir dinamiska un iesaistīto pušu intereses un vēlme līdzdarboties politikas iniciatīvas ieviešanā var mainīties.

Kaut arī konsultāciju procesu ir būtiski uzsākt pēc iespējas agrākā plānošanas posmā, laika un finanšu līdzekļu trūkuma dēļ tas bieži vien notiek divos līmeņos:

- Parasti konsultācijas ar galvenajām ieinteresētajām pusēm un ekspertiem notiek politikas iniciatīvas izstrādāšanas un novērtēšanas laikā. To nolūks ir iegūt pēc iespējas vairāk informācijas par iespējamajām ietekmēm un atbilstoši identificēt aktivitātes risku samazināšanai.
- Plašākas konsultācijas ar sabiedrību pārsvarā tiek veiktas, lai saskaņotu plānotos mērķus un to sasniegšanas veidus ar sabiedrības skatījumu uz risināmo problēmu. Šajā posmā konsultācijas galvenokārt sniedz informāciju par to, cik politikas iniciatīvas ieviešana būs noturīga un dzīvotspējīga.

Latvijas regulējums par ietekmes novērtēšanu konsultāciju procesu uzskata par svarīgu novērtējuma procesa sastāvdaļu. Viedokļu apkopojumam ir jābūt aprakstītam gan anotācijās, gan politikas plānošanas dokumentu veiktajos ex-ante novērtējumos, minot konsultācijas mērķi, iesaistītās puses, izteiktos viedokļus, vērā ņemtus, kā arī noraidītus ieteikumus, norādot iemeslu, kāpēc tie netika ņemti vērā. Konsultāciju un līdzdalības nozīme labas pārvaldības īstenošanā atklāta arī Latvijas darba devēju konfederācijas izdotajā Labas pārvaldības rokasgrāmātā³².

Jautājumi konsultāciju plānošanā

Kuras puses plānotā valsts intervence ietekmēs? Vai ar tām ir ieplānotas konsultācijas? Vai izvēlēta konsultāciju metode ir mērķa grupai visatbilstošākā? Vai konsultācijām ir atvēlēts pietiekoši ilgs laiks? Kādus papildmateriālus nepieciešams nodrošināt konsultāciju plānošanai? Kādi ir šo pušu viedokļi un cik lielā mērā tie tiek iestrādāti turpmākajās aktivitātēs?

Ieteicamās alternatīvas pamatojums

Pēc iepriekšējiem soļiem veiktais ex-ante izvērtējums ministrijai dod priekšstatu par katras alternatīvas izraisīto ietekmi uz sabiedrību un tās priekšrocībām/trūkumiem, kas noteikti pēc iepriekš izvēlētajiem alternatīvu izvērtēšanas kritērijiem. Iesniedzot politikas iniciatīvu vai tiesību aktu valdībai, atbildīgā ministrija izsaka savu viedokli par visieteicamāko risinājuma alternatīvu.

Iepazīstinot lēmuma pieņēmējus ar izvēlētajās alternatīvas pamatojumu, ir pietiekoši pamatoti jāpierāda, ka ieguvumi, kas radīsies, ieviešot alternatīvu, ir lielāki par izraisītajām izmaksām. Pēc iespējas jāapraksta jebkura iespējamā nenoteiktība vai ieviešanas risks, it

³¹ Varvasovzky Z., Brugha R., *A Stakeholder Analysis*, Health Policy and Planning: 15(3):338-345, Oxford University Press 2000. Skatīts 21.02.2012. Pieejams: <http://arkangelo.org/Leprosy%20training%20manual/Session%206/health%20policy%20and%20planning%20stakeholder%20analysis.pdf>

³² Reinhold, I., Misāne, G., Vintiša, K. *Labas pārvaldības rokasgrāmata*. Rīga, Latvijas Darba devēju konfederācija, 2010.

sevišķi, ja tas var atstāt ievērojamu ietekmi uz iecerētā mērķa sasniegšanu. Ieteicams paskaidrojums arī par iemesliem, kāpēc tika noraidītas pārējās alternatīvas.

Ietekmes izvērtējumos kvantitatīvie pierādījumi no pasūtītāja puses bieži vien tiek vērtēti augstāk nekā kvalitatīvie, jo dod iespēju salīdzināt izraisīto ietekmju nozīmīgumu. Tā kā vairumam politikas iniciatīvas ieviešanas aktivitātēm ir nepieciešami finanšu līdzekļi, vienlīdz svarīgi izraisītās ietekmes ir izteikt arī naudas vērtībā.

Paredzēt vai detalizēti prognozēt nākotnes ietekmes un nodrošināt tās ar atbilstošiem, ticamiem, iepriekšējos pētījumos vai teorijā balstītiem kvantitatīviem un monetāriem pierādījumiem ir viens no *ex-ante* ietekmes izvērtējuma izaicinājumiem. Tādēļ praksē bieži vien dominē ietekmju apraksts pēc būtības, identificējot to pozitīvo/negatīvo darbības virzienu. Lai gan vairumā gadījumu lēmumu pieņēmējiem šāda informācija ir pietiekama, šāda prakse nebūtu ieteicama gadījumos, kad politikas iniciatīva aptver sociāli jutīgus jautājumus, kuros iesaistītas dažādas sabiedrības grupas.

ieviešana, uzraudzība un novērtēšanas plānošana

Plānojot valsts intervenci, politikas veidotājiem ir jābūt skaidram priekšstatam par institūcijām un organizācijām, kas administrēs, ieviesīs un uzraudzīs iecerētās aktivitātes. Ietekmes izvērtējumam ir jāatspoguļo institūciju loma un nepieciešamie laika, finanšu un cilvēkresursi resursi politikas iniciatīvas ieviešanas laikā. Nepieciešams atsevišķi aprakstīt administrēšanas un ieviešanas gaitu, neaizmirstot noteiktos laika posmos plānot arī uzraudzības procesu.

Kā iepriekš minējām, *ex-ante* ietekmes izvērtēšanas laikā politikas plānotāji formulē mērķus izmēramā formā, kuru sasniegšanas pakāpi raksturo politikas/darbības rezultāti. Ieviešanas posmā uzraudzības institūcijām ir jāseko, lai ieviešanas institūcijas regulāri apkopotu datus atbilstoši iepriekš noteiktajiem indikatoriem, pēc kuriem vēlāk būs iespējams noteikt, vai plānotā politikas iniciatīva ir sasniegusi savu mērķi. Ieteicams ieplānot laiku, kad veicama vidusposma vai *ex-post* novērtēšana, kā arī vienoties ar iesaistītajām pusēm par nepieciešamo finansējuma apjomu un novērtējuma dizainu. Politikas izstrādes posmā ieplānota starpposma vai *ex-post* novērtēšana palīdz lēmumu pieņēmējiem vienoties par nepieciešamo budžeta līdzekļu piešķirumu konkrētajā gadā, jo iepriekš plānots novērtējuma dizains netieši norāda par nopietnu politikas veidotāju attieksmi pret risināmo problēmu

Jautājumi ieviešanas, uzraudzības un novērtēšanas procesa plānošanai

Kas un ar kādiem resursiem ieviesīs alternatīvu? Vai ir kāda neatbilstība ar pastāvošo likumdošanu? Kādi nosacījumi jāievēro ieviešanas institūcijām? Vai ir noteiktas pārejas procedūras? Vai pastāv nosacījumu dublēšanās? Kāds ir politikas instrumenta ieviešanas uzraudzības process? Kādi indikatori tiks apkopoti, kāda institūcija ir par to atbildīga un cik bieži tas notiks? Vai ir paredzētas regulāras konsultācijas, atgriezeniskās saites mehānisms vai sūdzību iesniegšanas procedūra? Kad paredzēts politikas starpnovērtējums?

2.3. Starpposma novērtējums

Politikas iniciatīvas, programmas un dažādi projekti atšķiras ne tikai ar izvirzītajiem mērķiem, bet arī ar saplānoto aktivitāšu ieviešanas kārtību. Ja ar valsts intervences palīdzību ir nolemts risināt problēmas, kurās iesaistītas dažādas sabiedrības grupas un ieinteresētās puses, to ieviešana bieži vien ir dārga un strukturāli sarežģīta. Līdz ar to nepieciešama regulāra gan procesa, gan arī sasniegto rezultātu uzraudzība. Novērtējuma organizēšanā un rezultātu analīzē nozīmīgu lomu ieņem regulāros monitoringos apkopotie dati par politikas un darbības rezultātu mērošo indikatoru vērtībām.

Politikas **monitorings** ir regulārs informācijas apkopošanas process par ieviešamās iniciatīvas progresu un politikas plānošanas procesa laikā izstrādāto politikas un darbības rezultātu indikatoru izmaiņām politikas ieviešanas gaitā.

Monitoringa galvenais mērķis ir nodrošināt informāciju ikdienas vadības lēmumu pieņemšanai, sniedzot atbildes uz jautājumiem, vai ieviešanas process norisinās, kā iepriekš plānots. Monitoringa papilduzdevums ir sagatavot “augsnī” nākotnē ieplānotajiem politikas vai programmas izvērtējumiem.

Atbildīgajai ministrijai kopā ar ieinteresētajām pusēm politikas izstrādes sākumposmā būtu jāvienojas, kuri rezultātu indikatori ir uzskatāmi par būtiskiem sekmīgas politikas mērķu sasniegšanas lieciniekiem. Ieviešanas sākumā tiem ir jānosaka vērtības un attiecīgi politikas ieviešanas gaitā regulāri jānovēro šo rādītāju vērtību izmaiņas.

Monitorings mēra aktuālos rezultātus pret plānotajiem konkrētajā laika posmā, tāpēc indikatori pārsvarā ir kvantitatīvi un to vērtības viegli iegūstamas ikdienas darba procesā. Kā galvenie datu avoti kalpo progresa ziņojumi, novērojumi, apskates iniciatīvas ieviešanas vietās. Novērtējums, savukārt, koncentrējas uz noteikšanu, cik lielā mērā ir sasniegts plānotais rezultāts, tādēļ iegūstamo indikatoru vērtības bieži vien ir kvalitatīvas un tās apkopo darbinieki ar atbilstošu pieredzi šajā jomā. Galvenie datu avoti ir aptaujas, ziņojumi, pētījumi.

Progress tiek mērīts atbilstoši noteiktajiem standartiem un veiksmīgas ieviešanas nosacījumiem/kritērijiem. Galvenās atšķirības starp monitoringu un novērtējumu parādītas **6.tabulā**.

Datu vākšana un monitorings ir daudzu valsts institūciju ilgtermiņa regulāra aktivitāte. Politikas ieviešanas progresa mērīšanai var tikt izmantoti simtiem indikatoru, taču politikas veidotājiem jāņem vērā, ka rezultātu interpretēšana ir darbietilpīgs process un tādēļ indikatoru skaits jāierobežo.

No otras puses, katras iesaistītās puses darbības novērtēšanai var būt nepieciešami savi indikatori, sevišķi, izvērtējot kompleksas sociālas reformas. Līdz ar to, ir būtiski politikas plānošanas sākumā nolemt, kuri indikatori politikas ieviešanas laikā ir jānovēro un kādos nolūkos.

Ideālā gadījumā starpposma novērtējuma laiks, apjoms un pieejamie resursi jau tiek plānoti politikas veidošanas sākumposmā, veicot ex-ante ietekmes izvērtēšanu un iekļaujot starpposma novērtējuma izmaksas konkrētā politikas instrumenta ieviešanas izmaksās.

Starpposma novērtējumam jāsaturs viedoklis par sekojošiem jautājumiem:

3. nodevuma ziņojums

- vai sākotnējā problēma vēl aizvien pastāv;
- kādi ir pierādījumi, kā plānotie politikas rezultāti ir/daļēji ir sasniegti;
- vai politikas instrumenta ieviešana ir/nav radījusi ārējos pozitīvos/negatīvos efektus;
- vai problēma vēl aizvien ir pietiekami nozīmīga, lai turpinātu valsts intervenci;
- vai izvēlētais politikas instruments vēl aizvien ir pats atbilstošākais.

6.tabula. Atšķirības starp monitoringu un novērtējumu

	Monitorings	Novērtējums
Kad tas tiek veikts?	Nepārtraukti	Noteiktos laika posmos
Kāda informācija tiek apkopota?	Tieši pieejamā informācija par darbības rezultātiem	Detalizētāka informācija, kuras iegūšanai bieži nepieciešamas komplicētākas metodes
Ar kādu nolūku?	Lai pārliecinātos, ka aktivitātes tiek ieviestas atbilstoši plānotajam	Lai pārliecinātos, vai tiks/tika sasniegti paredzētie mērķi
Kas to veic?	Iniciatīvas ieviesēji to veic kā daļu savas ikdienas darba	Iekšējais pētījums vai ārējie eksperti ar specifiskām zināšanām politikas ieviešanu vadībā
Kā tiek izmantoti rezultāti?	Iniciatīvas ieviešanas procesa uzlabošanai un plānošanas precizēšanai, kā ieguldījums novērtējuma plānošanai	Lai novērtētu iniciatīvas ietekmi uz mērķa grupu, precizētu mērķus un nolemtu par iniciatīvas nākotni

Starpposma un gala ietekmes (*ex-post*) novērtējumi apskata saistību starp programmas ieguldījumiem, aktivitātēm, darbības un politikas rezultātiem, kā arī ārējās vides iedarbības ietekmi. Tiek pārbaudīts, vai situācija uzlabojas un vai tas notiek veikto aktivitāšu iespaidā. Šie jautājumi apskata darbības, sākot no politikas plānošanas posma, salīdzina iepriekšējos rezultātus ar konkrētajā laika posmā sasniegtajiem un izvirza rekomendācijas nākošajiem politikas ieviešanas posmiem. Starpposma un *ex-post* novērtējumos tiek izmantota monitoringos iepriekš apkopotā informācija par rezultātu indikatoru izmaiņām.

Apkopotos **indikatorus** institūcijas var lietot dažādiem mērķiem:

- institūcijas funkciju **efektivitātes** mērīšanai. Ļoti bieži šim nolūkam tiks izmantoti *ieguldījumu* līmeņa indikatori (piemēram, vienas pakalpojumu vienības izmaksas/laiks/patērētie cilvēkresursi);
- ikdienas **lēmumu pieņemšanai** politiku ieviešanas procesā, izmantojot gan *ieguldījumu*, gan arī *darbības rezultātu* indikatorus (retāk – politikas rezultātu indikatorus);
- stratēģisku lēmumu pieņemšanai attiecībā uz politikas ieviešanas **aktivitāšu koriģēšanu** vai mērķu maiņu. Visbiežāk šim nolūkam tiek izmantoti *darbības* vai *politikas rezultātu* indikatori;

3. nodevuma ziņojums

- sabiedrības **informēšanai**. Šai aktivitātei parasti izmanto indikatorus, kuri satur informāciju par pakalpojumu kvalitāti.

Indikatoru noteikšanas un identificēšanas metodes laika gaitā mainās līdz ar valsts administratīvās kapacitātes un informācijas tehnoloģiju attīstību, arvien vairāk uzmanības pievēršot ne tikai kvantitatīvajiem daudzuma un ieguldījumu rādītājiem, bet arī pakalpojumu kvalitātes mērījumiem, kā arī politikas rezultātu indikatoriem.

Galvenie soļi indikatoru identificēšanā un veidošanā ir:

- Noteikt, kuri rezultāti attiecībā uz politikas ieviešanu ir būtiski sabiedrībai;
- Analizēt datus ar mērķi noteikt nozīmīgos faktorus, kas ietekmē rezultātu sasniegšanu;
- Noteikt galvenās aktivitātes un procesus, kas ietekmē rezultātu sasniegšanu;
- Noteikt resursus, kas nepieciešami rezultāta sasniegšanai;
- Apspriest rezultātus ar darbiniekiem, kuru darbība tiks novērtēta un tiem, kuri labi pārzina sistēmu.

Kaut arī monitoringa sistēmas vāc datus dažādiem mērķiem un aptver visu dimensiju indikatorus, novērtēšanai indikatori tiek izraudzīti atbilstoši novērtējuma jautājumam un politikas struktūrai. Vienkāršotā veidā, programmas ietekmes izvērtēšana koncentrēties uz politikas rezultātiem, funkcionālās efektivitātes izvērtēšana apskatīs attiecības starp darbības un politikas rezultātiem, bet efektivitātes izvērtējumā papildus darbības rezultātu indikatoriem tiks ņemti vērā arī ieguldījumu indikatori.

2.4. Gala novērtējums

Īstenojot jebkuru politikas iniciatīvu, tās ieviešanas beigu posmā ieviesējiem un iesaistītajām pusēm jautājums, vai valsts intervence vispār bija nepieciešama un vai tā tiešām deva gaidītos rezultātus. Lai to noskaidrotu, nepieciešams palūkoties atpakaļ, lai zinātu, kā rīkoties tālāk. Politikas plānotajiem *ex-post* novērtējuma jēdzienu būtu nepieciešams interpretēt plašākā nozīmē nekā politikas ietekmes izvērtējums. Tas satur ne tikai politikas un darbības rezultātu salīdzināšanu ar iepriekš plānotajiem indikatoriem, kas, nenoliedzami, ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc novērtējums tiek plānots un veikts, bet arī efektivitātes un administratīvā procesa izvērtējumu, identificējot iemeslus, kuri veicinājuši vai kavējuši vēlāmā rezultāta sasniegšanu. Kaut arī rezultāta sasniegšanas pakāpes izvērtējums ir viens no izplatītākajiem kvalitatīva *ex-post* novērtējuma kritērijiem, ir iespējama plaša novērtēšanas jautājuma interpretācija, piemēram, pēc taisnīguma vai iesaistīto pušu viedokļa principa.

Ex-post novērtējuma lietderība izpaužas tālākai intervencei izraudzīto politikas instrumentu uzlabošanā. Ja novērtējumā iesaistītās puses redz jēgu plānotajām darbībām un ir motivētas līdzdarboties, *ex-post* izvērtējuma procesa un atbilstoši noslēguma izvērtējuma ziņojuma kvalitāte ir augstāka.

Kā iepriekš minēts, novērtējumam var būt dažādi mērķi, taču politikas veidošanas jomā kā galvenie ***ex-post novērtējuma uzdevumi*** minami:

- noteikt plānoto mērķu un rezultātu sasniegšanas līmeni;

3. nodevuma ziņojums

- noteikt sasniegto rezultātu atbilstību formulētajai problēmai un to ilgtspējību;
- formulēt plānoto un neplānoto ārējo efektu ietekmi;
- identificēt iniciētās valsts intervences vājās un stiprās puses;
- identificēt vai modificēt nākotnes intervenču attīstības virzienus.

Ne mazāk būtiska ex-post novērtējuma funkcija ir *atskaitīšanās* par paveikto ieinteresēto un iesaistīto pušu priekšā – sabiedrībai, donoriem, partneriem. Nav jāpiemirst arī *ex-post* izglītības funkcija. Jo vairāk iestādes veic novērtējumus, jo lielāku pieredzi iegūst, ceļot darbinieku administratīvo kapacitāti.

Novērtējot rezultātu sasniegšanas līmeni, grūtības var rasties gadījumā, jo politikas dokumentā mērķi un sasniedzamie rezultāti ir formulēti neskaidri – ar vairākām realizācijas iespējamībām vai nenoteiktām vērtību robežām. Tas padara neiespējamu precīza novērtējuma jautājuma definēšanu un līdz ar to arī ticamu novērtējuma secinājumu iegūšanu.

Apjomīgu sociālo reformu gadījumā neskaidrības *ex-post* novērtējuma plānošanā var rasties arī gadījumā, ja vairākos attīstības virzienos tiek formulēti mērķi, kuri ir gan savstarpēji pakārtoti, gan arī pretrunīgi. Lai gan hierarhiski pastāv saistība, ka jebkurš apakšmērķis zināmā mērā ietekmē virsmērķa sasniegšanu, no definēto mērķu saraksta nav iespējams viennozīmīgi paredzēt noteiktu, caruspīdīgu, reāli sasniedzamu politikas rezultātu. Tādējādi tiek radīta situācija, ka politikas mērķi nepiedāvā noteiktu empīriskā novērojuma pētījuma virzienu un nav uzskatāmi par pietiekami skaidriem indikatoriem, pret kuriem mērīt iniciatīvas sekmes vai ieviešanas neveiksmes.

Tā, piemēram, Zviedrijas mežsaimniecības regulatīvā bāze satur savstarpēji pretrunīgus mērķu definējumus.³³ Viens no mērķiem nosaka, ka mežsaimniecības nozare ir jāattīsta ar tādām metodēm, kas veicinātu ilgtspējīgu kapacitāti ražot koksni. Tajā pat laikā likums nosaka, ka dabas aizsardzībai un sociālajām interesēm ir jāpievērš pietiekoša uzmanība. Likumdošanā nav izvirzīti nosacījumi, cik lielā mērā ilgtspējīga koksnes sagatavošana ir jāsaskaņo ar dabas aizsardzības normām, cik daudz viena mērķa vārdā tiek “upurēta” otra mērķa sasniegšana. Visdrīzāk, tas tika darīts ar nolūku, jo likumdošanu nevar pielāgot katrai konkrētai platībai, tomēr novērtētājiem tas radīja problēmu izstrādāt pietiekoši objektīvu novērtējuma dizainu, jo nebija skaidrs vēlamais programmas rezultāts. Problēma tika atrisināta, valdībai definējot prioritāros rīcības virzienus vidējā termiņā, tādējādi izvirzot konkurētspēju kā prioritāro rīcības jomu un atbilstoši precizējot programmas politikas rezultātus.

Tā kā novērtējumam var būt dažādas funkcijas, būtiski ir izplānot tā dizainu un konceptualizēt to pētījuma jautājumam visatbilstošāko datu iegūšanai. Ideālajā gadījumā atbilstošās politikas vai programmas ieviesēj institūcija to ielāno politikas izstrādes laikā, atbilstošajā gadā paredzot tai arī aptuvenu nepieciešamā finansējuma apjomu. Neskatoties uz to, detalizēta uzdevumu un tiem atbilstošo izmaksu plānošana iespējama krietni vēlāk, kad jau tiek apsvērta ex-post novērtēšanas uzsākšana un politikas ieviešanas posms tuvojas noslēgumam. Novērtējuma iniciators vai arī atbildīgā ministrija konkretizē konkrētas politikas/programmas novērtējuma nepieciešamību un nozīmīgumu, novērtējuma rezultātu ieviešanas iespējamību, iespējamās ārējos efektus un riska

³³ Vedung E. *Public policy and programme evaluation*, Transactions Publishers, New Jersey, 2009

3. nodevuma ziņojums

faktorus. Runājot par ārējiem efektiem un to ietekmi uz politikas rezultātiem, kā arī ieviešanas gaitu jāpiebilst, ka ne vienmēr tie ir negatīvi.

Kad novērtējuma veicējiem/pasūtītājiem ir izstrādāta skaidra vīzija par iepriekš minētajiem jautājumiem, tiek uzsākts otrs solis – novērtējuma operacionalizācija, kura laikā novērtējuma plānotājiem un izpildītājiem ir jāatrod visefektīvākā pieeja atbilstošu datu iegūšanai, kas sniegtu atbildes uz novērtējuma jautājumiem pieļaujamās kļūdas intervālā. Sīkāk par novērtējuma kā pētījuma plānošanu un veikšanu aprakstīts nākošajās nodaļās.

Latvijā ietekmes novērtēšanas veidus un tajos iekļaujamās informācijas būtiskākās sastāvdaļas tiek aprakstītas *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumos* (Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra noteikumi Nr.1178³⁴).

³⁴ MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

3. NOVĒRTĒJUMA PĒTNIECISKĀ LOĢIKA

3.1. Novērtējuma pētījuma process

Vairāki pētnieki mēģinājuši veidot integrētu teorētisku pieeju novērtējuma procesa raksturojumam, atzīstot, ka šāds mēģinājums nenozīmē centienus kādu noteiktu novērtējuma teorētisko pieeju izcelt kā vadošo vai piemērotāko. Vienlaikus tiek uzsvērts, ka konkrēta novērtējuma īstenošanas gaitā jāizvēlas tādas metodoloģiskas pieejas, kas visvairāk atbilst novērtējuma īstenošanas kontekstam. Prasme izvēlēties labāko pētījuma dizainu konkrētā situācijā ir atkarīga no novērtētāja kopējās izpratnes par novērtējuma vispārējo jēgu un priekšstatu par novērtējuma vispārējo loģiku.

Neatkarīgi no tā, vai novērtējuma darbības visos novērtējuma posmos veic valsts/pašvaldības ierēdniecības darbinieks vai arī kādu daļu veic ārējs pētnieks sakaņā ar līgumu, novērtējuma aktivitātes paredz ievērot konkrētu pētniecisku loģiku, kura jāpiemēro plānotā novērtējuma specifikai.

L. Balcers apraksta novērtējuma procesa 11 soļus, piedāvājot to kā integrētu novērtējuma loģiskās norises ideāltipa atspoguļojumu:

1. Vajadzība pēc novērtējuma.
2. Novērtējuma pasūtījuma līgums (ja novērtējums tiek veikts kā ārējs pētījums)
3. Novērtējuma pamatojums.
4. Novērtējuma nosacījumi.
5. Novērtējuma projekta metodiskais plānojums.
6. Novērtējuma īstenošana.
7. Datu analīze–izvērtējums.
8. Novērtējuma rezultātu prezentācija.
9. Rezultātu izplatīšana.
10. Rezultātu izmantošana.
11. Novērtējuma izvērtēšana.

Katrs novērtējuma solis būtiski ietekmē turpmāk sekojošo novērtējuma gaitu un rezultātu. Tālāk raksturosim tuvāk katru no šiem soļiem.

Vajadzība pēc novērtējuma

Vajadzības pēc novērtējuma apzināšana būtiski ietekmē tā turpmāko attīstību, jo šeit veidojas pamatojums novērtējuma nepieciešamībai, kas pārsniedz ikdienas novērtēšanas praksi. Ne vienmēr ir iespējams skaidri definēt, kas ir galvenais jeb bāzes pamatojums, lai atbildes uz novērtējuma jautājumiem tiktu meklētas sistemātiska novērtējuma vai novērtējuma pētījuma ietvaros, tam paredzētu plašākus resursus un uzsāktu novērtējuma projektu. Tomēr galvenie jautājumi, uz kuriem jāgūst atbildes šajā novērtējuma solī, ir: *Kādi ir novērtējuma priekšmeta rezultāti? Cik efektīvs ir novērtējuma priekšmets? Cik efektīvas ir kādas lielākas programmas atsevišķas daļas vai posmi? Kāda informācija spēj par programmu atbildīgos atbalstīt un sekmēt tālāko attīstību? Vai pastāv noteiktas likumsakarības, kuras nosaka noteiktu pasākumu funkcionēšanu pie konkrētiem nosacījumiem?*

Sākotnējais novērtējuma informatīvo vajadzību precizējums lielā mērā izšķir ne tikai novērtējumā izmantoto pieeju, bet arī novērtējuma rezultātu izmantojuma modeļa izvēli.

Novērtējuma pasūtījuma līgums

Jēdzienu “novērtējuma līgums” var lietot vismaz divās nozīmēs. *Tiesiskā* nozīmē līgums ir juridisks projekta sākums: novērtējuma pasūtītājs paraksta līgumu, kas ir pamats novērtējuma uzsākšanai, saskaņā ar līgumā paredzēto novērtējuma gaitu. *Saturiskā* nozīmē līgums lielā mērā nodrošina zinātniski korektu novērtējuma īstenošanu, ja pasūtītājs ir panācis konsensu ar izpildītāju. Tieši līguma nosacījumi un efektīva komunikatīvā sadarbība starp pasūtītāju un izpildītāju ir viens no būtiskākajiem sekmīga novērtējuma īstenošanas priekšnosacījumiem.

Novērtējuma pētījuma kontekstā ļoti liela nozīme ir pētījuma pasūtītāja **spējai sagatavot konkursa/ iepirkuma nolikumu**. Šis konkursa nolikums var būt detalizētāks vai vispārīgāks, taču darba uzdevuma aprakstā noteikti tiek iekļauti tādi raksturojumi kā novērtējuma priekšmeta konteksts, paredzamie novērtējuma rezultātu izmantotāji un izmantojuma modeļi, novērtējuma jautājumi un kritēriji, esošā informācija un dati, noteiktas metodiskas vadlīnijas, novērtējuma nosacījumi, laika grafiks, paredzamais budžets, nolīgto novērtētāju kvalifikācija, kā arī sagaidāmā piedāvājuma struktūra. Tādējādi novērtējuma efektivitāti lielā mērā nosaka pats pasūtītājs, radot konkrētus priekšnosacījumus novērtētāju atlases kārtībai.

Novērtējuma pamatojuma izstrāde

Šajā posmā turpinās novērtējuma pasūtītāja un novērtējuma īstenoāja sadarbība. Viņu priekšstatī par novērtējuma priekšmetu, dalībniekiem, mērķi, pētāmajiem jautājumiem, novērtējuma kritērijiem un datu vākšanas metodēm var būtiski atšķirties, tādēļ to saskaņošana var būt ilglaicīga. Šeit ne vienmēr novērtētājam jāpamatojas tikai pasūtītāja priekšstatos un vēlmēs. Pētnieki norāda arī uz citiem informācijas avotiem, kas izmantojami, lai precizētu skatījumu uz iepriekšminētajiem jautājumiem.

Ļoti būtiski ir precīzi **definēt novērtējuma priekšmetu**. Pētījuma pasūtītājam dažkārt par to ir samērā vispārīgs priekšstats (piemēram, novērtēt pirmsskolas izglītību). Pētījuma īstenošanai jāizmanto visi iespējamie informācijas avoti (valsts un pašvaldību politikas dokumenti, sociālo zinātņu pētījumi – teorētiskie un empīriskie, aktuālās publikācijas medijos u. tml.), kuros iegūto informāciju izmanto detalizēta novērtējuma priekšmeta apraksta veidošanai. Novērtējuma priekšmeta apraksts nozīmē precīzi noteikt tā galvenos mērķraksturojumus, ar tiem saistītās aktivitātes (to saturu, biežumu, intensitāti) un tām atbilstošu kontekstu (iniciatorus, atbildīgos, to rīcībā esošos resursus, vēsturi, lietotājus).

Novērtējuma priekšmeta pamatojuma sastāvdaļa ir arī visu novērtējuma projektā iesaistīto pušu identificēšana. Angļu valodā ir īpašs jēdziens šo personu kopuma apzīmēšanai: “*stakeholder*”. Latvijas terminoloģijas speciālisti terminu latviešu valodā iesaka tulkot kā “ieinteresētās puses.”³⁵

Problemātisks ir fakts, ka šajā novērtējuma pētījuma fāzē ne vienmēr ir skaidri saskatāmas grupas, kuras kaut kādā veidā skars novērtējuma rezultāti. Vairāki autori minējuši konkrētus argumentus par labu tam, ka šajā novērtējuma fāzē svarīgi ne tikai identificēt visas iesaistītās puses, bet arī nodrošināt to produktīvu mijiedarbību. Galvenais arguments dažādu ietekmēto personu iekļaušanai novērtējuma pētījuma procesā ir tas, ka šī

³⁵ Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm*. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=stakeholder&list=&lang=EN>

līdzdalība palielina iespēju, ka novērtējums noritēs netraucēti, ka tiks īstenota pamatota, mērķtiecīga un dziļa tematisko robežu konstatēšana, ka (savstarpēji) tiks saņemti noderīgi padomi, kā arī iegūts atbalsts noteiktai novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanai.³⁶

No metodiskā skatpunkta raugoties, būtisks sekmīga novērtējuma pētījuma priekšnosacījums ir reālistisks novērtējuma mērķa un jautājumu loka konstatējums. Parasti, kaut arī vēl diezgan vispārīgi, šie jautājumi tiek formulēti jau novērtējuma pētījuma pasūtījuma līgumā. Īpaši svarīgs ir arī novērtējuma īstenošanas politiskais konteksts.

L. Balcers apraksta modeļus, kur atšķirīgi izpaužas novērtējuma mērķa formulēšana.

- *Uz lēmumu orientētā* novērtējuma gadījumā, kur galvenais ir nepieciešamība par kaut ko izšķirties, galvenie jautājumi, uz ko jāatbild, ir: *Kāds ir novērtējuma priekšmeta mērķis un vai tie tiek sasniegti? Vai novērtējuma priekšmets apmierina noteiktas vajadzības?* Šāds novērtējums ir saistīts ar tā saukto novērtējuma priekšmeta rezultātu un tāpēc novērtētāju profesionālajā terminoloģijā bieži tā apzīmēšanai tiek lietoti jēdzieni “*outcome evaluation*” – “rezultātu novērtējums” vai “*output evaluation*” – “produkta novērtējums”, vai vienkārši – “rezultātu novērtējums”. Bieži ar šāda novērtējuma palīdzību tiek sniegta atskaite par novērtējuma priekšmetu vai par jau pieņemtajiem vai nākotnē pieņemamajiem lēmumiem. Lēmuma pieņemšana šajā gadījumā nozīmē izvēlēšanos no vairākām alternatīvām, kad novērtējuma rezultāti palīdz pieņemt labāko lēmumu. Cits novērtējuma mērķa uzstādījums ir gadījumos, kad ir formulēts jautājums par tautsaimniecisko efektivitāti un novērtējuma pamatā ir izmaksu – ieguvumu apsvērumi. Šajā gadījumā novērtējumam jāatbild uz sekojošiem jautājumiem: *Vai ieguvumi ir lielāki nekā izmaksas? Kurai no rīcības alternatīvām ir labākās izmaksas – ieguvumu attiecības? Kāda ir izmaksu neto tagadnes vērtība un kura alternatīva ir piemērota?* Šajos gadījumos izmantotās metodes ir izmaksu-ieguvumu analīze un izmaksu – efektivitātes analīze.
- *Uz uzlabojumu orientētā* novērtējuma (formatīvā novērtējuma) gadījumā novērtējuma mērķis tiek formulēts uz citiem pamatiem, jo šeit nav runa par noslēdzoša novērtējuma sniegšanu, bet gan par procesu, kuru pavada un mēģina ietekmēt novērtējums. Uzlabojuma iespējas nav skatāmas atrauti no rezultātiem, turklāt ļoti svarīgi ir saskatīt, ar kādu notikumu un darbību starpniecību ir nonākts pie rezultātiem. Novērtējums šajā gadījumā ir īstenojams dažādos laika punktos: tas ir nepieciešams pirms pasākumu ieviešanas, kad jānoskaidro vajadzības un vēlmes, un par novērtējuma priekšmetu vēl rīt diskusijas. Nākamā jautājumu kopa ir saistīta ar novērtējuma priekšmeta ieviešanu: *Kā tiks īstenoti pasākumi? Kā izpaudīsies īstenošanas prakse? Kā tiks risinātas aktualizējušās problēmas?* Ir jāzina, kā “izskatās” reālā prakse un kā tā saskaņojas ar plānoto. Novērtējuma priekšmeta īstenojuma gaitā tiek analizētas stiprās un vājās puses, un šīs analīzes gaitā producētās idejas tiek izmantotas programmas vai citu novērtējuma priekšmetu uzlabošanai.
- *Uz zināšanām orientēta* novērtējuma gadījumā novērtējuma mērķis ir konceptuāla novērtējuma rezultātu izmantošana, kur novērtējums ir orientēts uz zināšanu ģenerēšanu. Tā rezultātiem netiek izvirzīta prasība – būt relevantiem un praktiski nozīmīgiem konkrētās iniciatīvas ietvaros, taču novērtējumā iegūtos rezultātus izmanto vispārēju stratēģiju, noteikumu un teoriju izstrādē.

³⁶ O’Sullivan R. G., D’Agostino A. Promoting evaluation through collaboration. *Evaluation*, 8 (3), p. 372–387.

Visas trīs iepriekš aprakstītās pieejas raksturo situācija, ka to ietvaros īstenotais novērtējuma mērķa uzstādījums ļauj formulēt konkrētus pētnieciskus jautājumus un veidot tam atbilstošu pētniecisku dizainu. Taču praksē ir virkne gadījumu, kad novērtējuma mērķi atšķiras no minētajiem un novērtējums nebūt nav vērsts uz zināšanu un informācijas izmantošanu. Novērtējuma motivācijas diapazons var būt ļoti plašs: motivācija var būt tīri politiska, kā arī šauri saistīta ar pasākuma ieviešanu, tā var būt godīga izziņas interese, kā arī nekonsekventa vēlme iegūt “etiķeti” mēs īstenojam zinātnisku pārvaldi. Šī motivācija novērtētājam var arī nebūt zināma un tādos gadījumos tiek runāts par slēpto mērķa uzstādījumu novērtējumam. Novērtētājam tādā gadījumā nāktos nodrošināties pret viltus mērķu uzstādījumiem un rēķināties ar faktu, ka novērtējums īsteno taktisku funkciju un politisku vai citu mērķu vārdā tā rezultāti var tikt ļaunprātīgi izmantoti. L. Balcers min, ka novērtētājiem jāņem vērā, ka šajā gadījumā novērtējums īsteno tādu kā “zinātnisko pavadību” kādiem notikumiem un faktiem un līdz ar to novērtējuma saturam un rezultātiem ir otršķirīga loma³⁷.

Novērtējuma pamatojuma izstrādes posma būtiska daļa ir **novērtējuma kritēriju izstrāde**, kas īstenojas ciešā kopsakarā ar novērtējuma jautājumu izvirzījumu. Bez kritēriju noteikšanas vērtējuma īstenošana nav iespējama. Tomēr jebkurā gadījumā, ir precīzi jāvienojas, kurai no novērtējuma pētījumā iesaistītajām pusēm tiks deleģēta atbildība definēt novērtējuma kritērijus.

Bez minētajām darbībām, novērtējuma pamatojuma izstrādes posmā jāvelta uzmanība arī **teorētiskā pamatojuma izstrādei**. Kaut arī novērtējuma pētījums ir kvalificējams kā lietiskā pētījuma tips, tas īstenojams saskaņā ar konkrētu teorētisku pamatojumu un konceptualitāti, kura var katrā konkrētā gadījumā būt visai atšķirīga. Līdzīgi kā akadēmiskā sociālā pētījumā, arī šajā novērtējuma pētījuma posmā jāiepazīstas ar visiem iespējamajiem zināšanu un pieredžu avotiem, kuri ir saistībā ar konkrēto plānoto projektu un kuri satur informāciju par salīdzināmām aktivitātēm³⁸. Konkrēta zinātniska teorētiskā pamatojuma identificēšana sekmē precīzu, eksaktu pētniecisko jautājumu formulēšanu un tādu ietekmes kritēriju definēšanu, kurus iespējams operacionalizēt.

Attiecībā uz novērtējuma teorētiskā pamatojuma izstrādes darbībām, redzam, ka šeit jēdziens “teorētiskais pamatojums” netiek lietots šī vārda stingri zinātniskā nozīmē, kas ietvertu sevī vispārēji derīgu noteikumu definēšanu pētījuma gaitai vai tādu hipotēžu noteikšanu, kur fiksēts, uz kādu aktivitāšu pamata, kādas ietekmes ir sagaidāmas vispārēji un visos gadījumos. Praktiska novērtējuma gadījumā ir runa par augstākminēto kopsakarību identificēšanu konkrētam pasākumam un tā konkrētām pazīmēm. Arī tad, kad runa ir par novērtējuma teorētisko pamatojumu, aktuāls ir jautājums, kurš konkrētā novērtējuma projekta ietvaros īsteno teorētiskā pamatojuma izstrādes darbības.

Pētījuma nosacījumu un konteksta noteikšana

Praksē šim jautājumam nereti pievērš nepietiekamu uzmanību, pieņemot, ka novērtējuma pētījuma plānošanā lielāka uzmanība pievēršama, piemēram, pētījuma pamatojuma izstrādei, kas vairāk nosaka novērtējuma saturisko un metodisko jautājumu loku. Taču, ja novērtējuma pētījuma procesu raksturo ar mērķi akcentēt tā praktiskās nozīmes aspektu,

³⁷ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 201.

³⁸ Hadley R. G., Mitchell L. K. *Counselling research and program evaluation*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1995, p. 166.

3. nodevuma ziņojums

tad jāatzīst, ka ētiskajam un tiesiskajam novērtējuma normatīvajam ietvaram, resursiem, kas piešķirti novērtējuma projektam, novērtējuma uzsākšanas laika punkta raksturojumiem, novērtējuma projekta publicitātei, atklātībai un citiem faktoriem ir nozīmīga loma novērtējuma sekmīgas īstenošanas nodrošinājumā, tostarp arī tā praktiskās nozīmes un lietderības kontekstā.

Novērtējuma pētījumā iesaistīto personu grupu ētiskie standarti būtiski izšķir vairāku novērtējuma posmu galarezultātu, piemēram: datu vākšanā un rezultātu atspoguļošanā (ir iespējamās falsifikācijas), rezultātu un personiskā viedokļa nošķiršanā, datu aizsardzības un privātās sfēras neaizskaramības nodrošinājumā, interešu konflikta pārvarēšanā un citos gadījumos. Arī tiesiskais ietvars ir būtisks vismaz divos aspektos: novērtētāja tiesiskais statuss un konkrētā novērtējuma īstenojuma juridiskais pamatojums. Runājot par resursiem un to nozīmi novērtējuma nosacījumu noteikšanā, ir skaidra gan cilvēkresursu, gan finanšu resursu nozīme, jo šie faktori var izšķirt gan novērtējuma formas (iekšējais/ārējais novērtējums) izvēli, gan – gala rezultātā arī novērtējuma praktisko nozīmi. Tieši resursu trūkums var būt par pamatu neobjektīvam, virspusējam un formālam novērtējumam.

Novērtējuma uzsākšanas laika punkts nosaka tā metodoloģisko specifiku un īstenojuma formu. Eiropas Komisijas definētie *ex-ante* un *ex-post* novērtējuma tipi izdalīti, balstoties tieši uz novērtējuma uzsākšanas laika punktu politikas ciklā. Jo agrāk tiks uzsākta novērtējuma plānošana, jo pilnīgāks būs novērtējuma rezultāts. Novērtējuma publicitātes un atvērtības jautājums ir lielā mērā atkarīgs no novērtējuma teorētiskās pieejas. Ir iespējami novērtējumi, kad par to ir informēta ne tikai plaša iesaistīto pušu un ietekmēto personu daļa, bet arī – plašāka sabiedrības daļa. Turpretī, ir novērtējumi, kad pats novērtējuma process rit slēgti, par to zina neliels iesaistīto loks. Publicitātes intensitāte ir atkarīga arī no dažādu novērtējumā iesaistīto pušu attieksmes pret novērtējuma priekšmetu un eventuālo rezultātu.

Novērtējuma projekta metodiskais plānojums

Šis solis ietver sekojošas darbības: datu vākšanas metožu izvēli, novērtējuma dizaina izstrādi, metožu un dizaina savstarpējās mijiedarbības koncepta izstrādi. Ir teorētiski, kas uzskata, ka arī šī fāze var tikt īstenota līdzdalības formātā, metožu izstrādē integrējot maksimāli plašu iesaistīto pušu loku, tomēr galvenā atbildība par metožu izvēli paliek novērtētājam, kurš ir eksperts šajos jautājumos. Novērtētājam jāprot identificēt tās datu vākšanas metodes, ar kurām var iegūt tieši tādus datus un informāciju, kuras analīzes rezultātā iespējams gūt atbildes uz galvenajiem novērtējuma jautājumiem. Pamatā datu vākšanas metožu izvēles taktika neatšķiras no tā, kā tas notiek jebkurā citā sociālā pētījumā, tai skaitā arī, akadēmiskā pētījumā. Pirmā un galvenā izvēle šeit ir starp kvantitatīvajām un kvalitatīvajām datu vākšanas metodēm un tā notiek, samērojot kvantitatīvo un kvalitatīvo datu vākšanas metožu priekšrocības un trūkumus. Precīzāku priekšstatu par biežāk izmantotajām datu vākšanas metodēm sniegsim nākamajā nodaļā.

Jebkurai teknikai un instrumentam jāatbilst **datu validitātes** (kā iekšējās, tā ārējās), noturīguma, objektivitātes un uzticamības standartiem. Novērtējuma pētījuma gadījumā, izvēloties un attīstot datu vākšanas tehnikas un instrumentus, ļoti jārēķinās ar laika faktoru un projekta laika grafiku. “Dizains ir tas pētījuma projekta plāna aspekts, kas norāda 1) kādi jautājumi ir jāizmanto; 2) mainīgo skaitu un katra mainīgā lomu projektā; 3) vai un

cik subjekti ir sadalīti grupās, kuras tiks pētītas; 4) subjektu mērījumu un laika grafika izvēli; 5) galveno analīzes veidu, kas tiks piemērots.”³⁹

Dizaina jēdziens raksturo projekta struktūru, piemērota dizaina izvēle ir arī viens no nozīmīgākajiem un vienlaikus sarežģītākajiem novērtējuma pētījuma posmiem, jo nav iespējams runāt par kādu “labāko dizainu” vai “labāko izpētes plānu”, jo, kā trāpīgi atzīmējis Lī Kronbahs, “nav iespējams runāt par kādu labāko plānu novērtējumam, pat ne par labāko plānu īpašam programmas tipam, īpašam laikam, konkrētam budžetam.”⁴⁰

Rokasgrāmatā nav izvirzīts mērķis detalizēti analizēt novērtējuma pētījuma dizainu konceptuālo izcelsmi un piemērošanas metodisko norisi, tādēļ tiks nosaukti pazīstamākie, taču nebūt ne vienīgie iespējamie novērtējuma dizaina modeļi.

Novērtējuma realizēšana

Ar šo soli tiek uzsākta novērtējuma pētījuma empīriskā fāze, kuras gaitā ir īpaši svarīgi pēc būtības integrēties novērtējuma priekšmeta “ikdienā”. Novērtētājiem ir tradicionālas rūpes par to, ka jebkāda veida mērījums var ietekmēt rezultātu. Bieži ir grūti pietiekami skaidri nošķirt programmu no mērījuma, lai skaidri identificētu programmas efektus un sasniegtu augstu iekšējo validitāti. Tajā pašā laikā novērtējuma pētījuma specifika satur pamatojumu, kādēļ nevajadzētu šādu nošķīrumu veidot.

M. Patons, uz izmantojumu orientēta novērtējuma modeļa autors, uzskata, ka datu ieguves un pasākuma īstenošanas integrēšana varētu iekonomēt naudu un pūles. Programmas īstenošanas un rezultātu mērījumam nav jābūt neatkarīgam un nošķīrtam no programmas aktivitātēm, jo tas ceļ novērtējuma izmaksas. Izmaksu efektivitāti un augstāku lietderību nodrošina novērtējuma datu vākšanas un programmas integritāte tādā veidā, ka tās ir savstarpēji pastiprinošas un savstarpēji atkarīgas.⁴¹ Īpaši svarīga šāda integritāte pētniekam šķiet formatīvajā novērtējumā, kur novērtējuma intervence pasākuma ikdienā ir viens no galvenajiem mērķiem un sekmē vēlāku novērtējuma rezultātu izmantošanu. Lai norādītu uz to, ka tikai līdzdalība novērtējuma procesā var nodrošināt pārmaiņas individuālā domāšanā un darbībā, kā arī organizācijas struktūrā un kultūrā, viņš izmanto jēdzienu “procesa pielietojums” (*process use*). Turklāt pētnieks atzīst, ka šāda novērtējuma forma dara jebkuru pasākumu vai programmu iespējami interesantu. Datu vākšanas laikā bieži konkurē trīs grūti saskaņojami jautājumi: **objektivitāte, ekonomija, līdzdalība**, starp kuriem nākas meklēt līdzsvaru.

Novērtējuma projekta datu vākšanas posms rit sociāli saspringtā kontekstā. Starp novērtējuma pasūtītāju un novērtētāju var izcelties konflikts gan jautājumā par lomu sadalījumu novērtējuma gaitā, gan arī par novērtējuma mērķiem, tā īstenojuma gaitu un rezultātiem. Taču, tā kā novērtējuma pasūtītāja un novērtējuma īstenoāja attiecības ir balstītas līguma juridiskajos nosacījumos, tas kas kalpo par labu bāzi šī līmeņa iespējamo konfliktu regulējumam.

³⁹ Hadley R. G., Mitchell L. K. *Counselling research and program evaluation*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1995, p. 185.

⁴⁰ Cronbach L. J. *Designing evaluations of educational and social programs*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1982, p. 321.

⁴¹ Cronbach L. J. *Designing evaluations of educational and social programs*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1982, p. 14.

Daudz neparedzamākas ir attiecības, kas veidojas starp datos ieinteresēto novērtētāju un novērtējuma procesā iesaistītajām un ietekmētajām personām. Šeit būtiska loma var būt bailēm tikt kontrolētam; aizdomām; informācijas deficītam par novērtējuma mērķiem, datu vākšanas mērķiem, iespējamajām izmaiņām darba slodzē, novērtējuma rezultātu izmantošanu; bailēm par novērtējuma un tā rezultātu konsekvencēm, kā arī vispārējas komunikācijas problēmām.⁴² Šie konfliktu riski liek īpašu uzmanību pievērst atklātības nodrošinājuma, visu iesaistīto pušu informēšanas un izskaidrošanas, kā arī to iekļaušanas pasākumiem. Turklāt, jo savlaicīgāk šie preventīvie pasākumi tiks veikti, jo drošāka iespēja izvairīties no komunikatīvo konfliktu riskiem. Konfliktu menedžmenta ietvaros īpaša uzmanība tiek pievērsta tieši novērtējuma projektos iespējamo konfliktu vadīšanas specifikai, taču Rokasgrāmatas ietvaros netiks veikta detalizētāka šī jautājuma analīze.

Datu analīze un izvērtēšana

Pastāv ļoti dažādas datu novērtēšanas tehnikas, metodes un paņēmieni, kuri variējas atbilstoši datu ieguves veidam (metode, tehnika, u. tml.). Būtisku ieguldījumu novērtējuma pētījuma datu analīzes metožu un tehniku aprakstīšanā devuši Džoergs Dīls (*J. Diehl*), Heincs Kors (*H. Kohr*), Rolands Ārbingers (*R. Arbinger*), Karls Bakhausss (*K. Backhaus*), Bernds Ērihsons (*B. Erichson*), Vulfs Plinke (*W. Plinke*), Ralfs Veibers (*R. Weiber*), Jirgens Borcs (*J. Bortz*), Marolds Vosnica (*M. Wosnitza*), Ronalds Džagers (*R. Jager*), Džeimss Stīvens (*J. Stevens*) – kvantitatīvās datu analīzes metodes novērtējuma pētījuma un sociālajās zinātnēs kopumā; Mišelīna Či (*M. Chi*), Maikls Patons, Filips Majrings (*P. Mayring*) – kvalitatīvo datu analīzes metodes. Rokasgrāmatas ietvaros visas datu analīzes metodes netiks apskatītas vienlīdzīgā padziļinājuma pakāpē. Akcents tiks likts uz tām metodēm, kuras var piemērot ierēdnis bez specifiskām kādas konkrētas nozares profesionālām zināšanām.

Datu analīze ir atkarīga no novērtējuma pētījuma sākumā uzstādītajiem jautājumiem, no pētījuma dizaina struktūrām un reālajiem pētnieka rīcībā esošajiem datiem. Tomēr novērtējuma pētījuma teorētiski atzīst, ka datu analīzes posmā ir iespējams īstenot zināmu analīzes shēmu, kas piemērojama, neatkarīgi no konkrētā novērtējuma īstenojuma moduļa. Viens no būtiskākajiem novērtējuma pētījuma datu analīzes īstenošanas priekšnosacījumiem ir raksturot, kādā veidā un uz kādu pamatojumu balstoties, ir nonākts pie konkrētajiem rezultātiem. Ar “pamatojumu” šeit tiek saprastas vismaz divi pamatojuma argumentācijas aspekti:

- atbilde uz jautājumu, kā dati tiks izmantoti un kas ir sniedzis datus;
- to datu apraksts, kas raksturo novērtējamā priekšmeta (pasākums, programma u.c.) norisi.

Ļoti būtiski ir norādīt, vai iegūtie novērtējuma rezultāti ir vispārināmi vai attiecināmi uz ierobežotu objektu loku, piemēram, tikai uz konkrēto novērtējuma priekšmetu. Gan vienā, gan otrā gadījumā rezultāti var būt ļoti nozīmīgi, taču datu analīzē ir jānorāda, cik plašā mērogā ir piemērojams novērtējuma datu analīzes rezultāts.

Datu analīzes saturiskā struktūra dažādu novērtējuma veidu ietvaros mainās (piemēram, *ex-ante/ex-post* novērtējumā, formatīvajā/saturiskajā novērtējumā), tomēr tiem piemīt kopēji datu analīzes tematiskie virzieni. Jebkurā gadījumā novērtējums satur atbildi uz

⁴² Fassman H. *Forschungspraktische Probleme der Evaluation von Programmen im Bereich der Rehabilitation. Sozialwissenschaften und Berufspraxis*. 2001. N 2 (24) S. 134.

jautājumiem par novērtējamā pasākuma stiprajām un vājajām pusēm, vai dalībnieki ir pasākumu uzlabojuši, ko šis uzlabojums (neuzlabojums) nozīmē, vai šis uzlabojums (neuzlabojums) ir saistāms ar pasākumu (novērtējamā pasākuma grupas un salīdzināmās jeb pasākuma neskartās grupas salīdzinājums), kā var segmentēt atšķirīgas grupas (grupu salīdzinājums pasākuma iekšienē), vai grupu atšķirības ir statistiski pārliecinošas u.c.

Lai sniegtu atbildi uz novērtējuma jautājumiem, K. Veisa rekomendē pētījuma datu analīzei īstenot **11 soļu analīzes stratēģiju**⁴³: datu aprakstīšana, saskaitīšana/uzskaitīšana (tipiskā/netipiskā; vairāk/mazāk konstatēšana), sadalīšana, grupēšana, salīdzināšana, kopsakarību meklēšana, noviržu izskatīšana, kovariāciju meklēšana, alternatīvu izskaidrojumu izslēgšana (vai mērītais programmas efekts tiešām ir programmas sekas), modeļu radīšana, pierakstīšana jeb atziņu formulēšana.

Pēc šīm darbībām seko būtiskākais un noslēdzošais datu izvērtējuma posms, kurā jārod skaidrojums, ko iegūtie rezultāti nozīmē un kā tie ir novērtējami. Šajā posmā izšķiroši ir tas, pēc kādiem kritērijiem un noteikumiem tiek veikts novērtējums, kuriem jābūt pamatotiem ar empīriskiem datiem.

Novērtējuma pētījuma prezentācija un ziņojums

Šis posms ir visa novērtējuma pētījuma formālais virzītājspēks. Nevienam novērtējumam nav jēgas, ja par tā rezultātiem netiek ziņots. Galvenie jautājumi, kas jānoskaidro, pirms ziņojums top, ir sekojoši: *Kas ir ziņojuma adresāts? Kādā laika punktā ziņojums tiek gatavots? Kāds ir atbildības sadalījums par dažādu ziņojuma daļu sagatavošanā? Kāds ir labākais prezentācijas veids un saturs?*

Novērtējuma pētījuma ziņojuma adresāti var būt vairāki: pētījuma pasūtītājs, lēmuma pieņēmējs, novērtējuma projekta dalībnieki, tie, kurus tieši skar novērtējuma rezultāti, ieinteresētie publiskajā telpā, kolēģi – zinātnieki. Atkarībā no tā, kas ir šī ziņojuma galvenais adresāts, veidojas pētījuma ziņojuma satura atšķirības. Pētījuma pasūtītāju un lēmuma pieņēmēju parasti galvenokārt interesē tikai konkrēti izmantojamie rezultāti, kuri spēj kalpot kā palīgs lēmumu pieņemšanā. Iepazīties ar pārējo informāciju parasti šīm grupām neatliek laika, tādēļ ziņojuma autoriem vēlams pievērst uzmanību tam, kā sekmīgāk īstenot mērķtiecīgu informācijas “saspiešanu”. Pētījuma pasūtītājam ir svarīgs lēmuma pieņemšanai nepieciešamās informācijas īss atspoguļojums, kaut zinātniskas argumentācijas formas saglabāšanai nepieciešams ziņojumā ietvert plašākus pētījuma aspektus. Iesaistītās un ietekmētās personas lielākajā daļā gadījumu visvairāk interesē ietekmes, kas gaidāmas no novērtējuma rezultātiem.

Cita situācija veidojas tad, ja ziņojums jāuzrāda plašai sabiedrībai. Tādā gadījumā īpaša uzmanība jāpievērš ne tikai novērtējuma rezultātiem, bet arī novērtējuma mērķu un galvenās jēgas atspoguļojumam, it īpaši tad, ja novērtējuma rezultāti izrādās ne pārāk pārsteidzoši. Neatkarīgi no novērtējuma ziņojuma adresāta, vienmēr ir jādomā par to, ka lielākā daļa cilvēku nav pazīstami ar novērtējuma specifisko terminoloģiju, tāpēc, jebkurā gadījumā, novērtējuma ziņojuma valodai jābūt uz adresātu vērstai, saprotamai. Šo ieteikumu aktualizē novērtētāju praktiskajā pieredzē piedzīvotie gadījumi, kad pasūtītājs galarezultātā iepazīstas tikai ar dažām novērtējuma ziņojuma lapaspusēm, neskatoties uz to, ka ziņojums visbiežāk aptver pat līdz 100 lapaspusēs izvietotu informāciju.

⁴³ Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998, p. 285.

Ja paredzams, ka ziņojums tiks skatīts arī akadēmiskā zinātnieku vidē, tad īpaša uzmanība jāpievērš pierādījumiem un iegūto rezultātu atbilstībai zinātniskiem kritērijiem, jo šajā vidē ne tik liela interese būs par iegūtajiem novērtējuma rezultātiem, cik – par izpētes metodēm, instrumentiem un to pamatojumu.

Laika aspekts novērtējuma ziņojuma sagatavošanā ir saistīts ar faktu, ka atsevišķas novērtējuma formas iegūst īpašu izteiksmi un nozīmi tieši tāpēc, ka tiek īstenotas dažādās politiskā cikla fāzēs, kas nosaka ne tikai to mērķi, bet arī rezultātu atspoguļošanas laika grafiku. Ja ir runa par summatīvo novērtējumu, tad novērtējuma gala ziņojumam jābūt gatavam saskaņā ar novērtējuma projekta līguma termiņiem, bet, kas ir īpaši svarīgi – pirms atbilstošo lēmumu pieņemšanas. Ja ir runa par formatīvo novērtējumu, kura rezultātiem ir tieša ietekme uz pasākumu jau paša pasākuma ieviešanas gaitā, nozīmi iegūst arī starpziņojumu teksti.

Pastāv debates jautājumā par ieteikumu formulēšanu novērtējuma pētījumā, kas ir nākamais solis aiz vērtējuma spriedumu fiksēšanas. “Novērtētāji nevar vienmēr cerēt uz tādu ietekmi, ka rekomendācijās iestrādātie novērtējuma rezultāti tiks ieviesti. (...) Lai gan, no otras puses, ir sagaidāms, ka novērtētājs piedāvās spriedumu, kas nosaka, kādi uzvedības tipi būtu īstenojami.”⁴⁴

Pētnieku vidū tiek atzīts, ka novērtētājs nedrīkst pielāgot savu viedokli pasūtītāja skatījumam, kaut arī tas var novest pie situācijas, kurā novērtējums, neatkarīgi no savas kvalitātes, tiks rūpīgi “noglabāts atvilktnē” vai arī tiek radikāli samazinātas konkrētās pētnieku komandas un pasūtītāja turpmākas sadarbības iespējas.

Vairākos avotos atbalstīta ideja, ka gadījumos, kad novērtētāja un pasūtītāja novērtējuma spriedums radikāli atšķiras, novērtējuma pētījuma ziņojumā iekļaujama papildus nodaļa, kurā izklāstīts pasūtītāja viedoklis. Ir ļoti būtiski nodrošināt efektīvu komunikāciju starp novērtētāju un pasūtītāju tieši šajā jūtīgajā novērtējuma ziņojuma sagatavošanas fāzē. Diskusijas par rezultātiem un to atspoguļojumu var kalpot par labu novērtējuma ziņojuma uzlabojumu impulsu, jo šajā posmā paustie viedokļi var palīdzēt visām pusēm izvairīties no pārstēdzīgiem un tendencioziem spriedumiem un gala rezultātā ziņojumu padarīt bezpartejiskāku un objektīvāku.

Rezultātu izplatīšana un izmantošana

Šajā posmā īpaša uzmanība ir jāpievērš novērtējuma rezultātu izplatīšanas kanālu identifikācijai. Mērķa grupas specifika nosaka arī divus galvenos rezultātu izplatīšanas veidus: “Primārā izplatīšana vērsta uz detalizētu rezultātu paziņošanu visām par novērtējumu atbildīgajām pusēm, sponsoriem un tehniskajai auditorijai. Sekundārā izplatīšana nozīmē noteikta rezultātu kopuma “pasniegšanu” iesaistītajām pusēm.”⁴⁵

Novērtējuma pētījuma izmantošanas un lietderības jautājumi 21. gadsimta pirmajā desmitgadē ir visplašāk apspriestie ar novērtējuma pētījumu saistītā tematikā. Tie apspriesti no visdažādākajiem skata punktiem. Būtiski šajā diskusijā bija jautājumi, kuros precizēts, kas tiek saprasts ar “*novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana*”. Ilgstoši ar novērtējuma pētījuma izmantošanu tika saprasta tieši novērtējuma pētījuma rezultātu

⁴⁴ Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998, p. 280.

⁴⁵ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 418.

izmantošana lēmumos, taču pēdējā laikā uzmanība ir pievērsta plašākiem novērtējuma procesa aspektiem. K. Veisa jau vairāk nekā pirms 10 gadiem rakstīja: “Ar *novērtējuma izmantošanu* tika saprasta tā *rezultātu* izmantošana ar programmu saistīto lēmumu pieņemšanā. Tagad mēs apzināmies šī jēdziena sarežģītāku un plašāku dimensiju. Var tikt izmantoti vairāki novērtējuma aspekti – idejas un atziņas; signāli, kas tiek sūtīti ar pašu novērtēšanas faktu; mācība, kas tiek gūta īstenojot kooperāciju novērtējuma procesā; rezultātu indikatoru izvēle kā katra pētījuma panākumu priekšnoteikums. Izmantošana aptver plašu efektu klāstu, kas nozīmē multiplu izmantošanas izpratni.”⁴⁶

Novērtējuma teorētiski sniedz dažādas interpretācijas novērtējuma rezultātu izmantošanas konceptam, taču vispazīstamākais ir priekšstats par diviem novērtējuma rezultātu izmantošanas veidiem: **tiešā** jeb instrumentālā izmantošana un **konceptuālā izmantošana**: “Tiešā (instrumentālā) izmantošana ir tad, kad lēmumu pieņēmēji un citas iesaistītās puses dokumentētā un specifiskā veidā izmanto novērtējuma secinājumus (...) Konceptuālā izmantošana attiecināma uz novērtējuma izmantošanu, lai ietekmētu domāšanu par problēmām plašākā nozīmē, nevis tikai konkrētā projekta ietvaros.”⁴⁷

Novērtējuma procesa izvērtējums

Novērtējuma pētījuma pēdējais posms – **metanovērtēšana** tiek skatīts kā nepieciešams, lai attīstītu un uzlabotu novērtējuma projektu īstenošanu nākotnē. Arī šajā metanovērtējuma fāzē būtiskākais ir novērtējuma **kritēriju identificēšana**, kas var mainīties, atkarībā no tā, cik praktiski nepieciešami ir šādi metanovērtējuma dati. Nav vienkārši arī vienoties par to, kurš būs šāda meta novērtējuma veicējs.

Nākamajā nodaļā tuvāk raksturosim novērtējuma pētījumā izmantojamās pētnieciskos instrumentus, taču, ņemot vērā Latvijas politikas veidošanas praksi, jāveic jēdziena *novērtējuma pētījums* precizējums plašākajā un šaurākajā nozīmē.

Ar **novērtējuma pētījuma jēdziena plašāko nozīmi** mēs saprotam īpašu sociālā pētījuma dizaina tipu, kas vērsts uz informācijas ieguvu par kādas programmas/rīcības, pasākumu u.tml. norisi un rezultātiem, kā arī šo rezultātu samērošanu ar programmas mērķiem. Novērtējuma pētījuma *mērķis* (minētajā nozīmē) ir īstenot programmas ieviešanas un/vai tās rezultātu kontroles un ietekmes analīzes zinātnisko uzraudzību. Šīs izpratnes kontekstā visas zinātniski analītiskās aktivitātes gan attīstības plānošanas dokumentu, gan tiesību normatīvo aktu anotāciju, gan informatīvo ziņojumu sagatavošanas gaitā, **neatkarīgi no tā, kas tās īsteno** – politikas plānotāji (ministriju u.c. atbildīgo valsts pārvaldes iestāžu ierēdņi) vai pētnieki – var tikt kvalificētas kā novērtējuma pētījums.

Piemēram, pamatnostādņu sagatavošana atbilstoši ex-ante novērtējuma struktūrai, kādu to paredz Ministru kabineta 2009. gada 13.oktobra noteikumi Nr.1178 "Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi"⁴⁸, *de facto* nozīmē šī dokumenta sagatavošanas procesā īstenojot noteiktas novērtējuma metodoloģiskas

⁴⁶ Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998, p. 21.

⁴⁷ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation: a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 411.

⁴⁸ MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

3. nodevuma ziņojums

prasības, tātad īstenot pētnieciskas aktivitātes. Saskaņā ar šo izpratnes veidu, novērtējuma pētījuma veicējs ir pats plānošanas dokumenta sagatavotājs tiktāl, ciktāl tas vadās pēc noteiktas novērtējuma metodoloģijas (piemēram, *ex-ante* metodoloģijas, kas aprakstīta Rokasgrāmatas 2.2. nodaļā). Tas pats attiecas arī uz starpposma novērtējumu un *ex-post* novērtējumu.

Ideālā gadījumā novērtējuma īstenotājs minēto darbību ietvaros piemēro eksperimentālo vai kvaziekperimentālo novērtējuma dizaina moduljus, kas ļauj identificēt cēloņu-seku attiecības. *Ex-ante* novērtējuma ietvaros plānotāji tiecas atklāt cēloņu-seku attiecības starp plānoto pasākumu (uzdevumu) un tā efektu jeb rezultātu. Piemēram, „Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādņu 2010. - 2016. gadam” ietvaros tiktu atklāta un pierādīta cēloņu-seku attiecība starp *komercdarbības konkurētspējas veicināšanas un vides uzlabošanas pasākumiem*⁴⁹ un plānotajiem darbības rezultātiem.

Īpaši svarīgs eksperimentālā dizaina elementu pielietojums ir *ex-post* novērtējumā, kad jāatklāj cēloņu-seku attiecības starp politikas iniciatīvas īstenotajiem pasākumiem un darbības rezultātiem, neaizmirstot analizēt arī vides ietekmi uz darbības rezultātiem un mērķu sasniegšanas pakāpi. Šeit svarīgākais cēloņu-seku analīzes uzdevums ir formulēt secinājumus par to, cik lielā mērā sasniegtais rezultāts ir īstenoto pasākumu efekts un cik lielā mērā tas ir noticis ārējās vides iespaidā. Piemēram, informatīvajā ziņojumā par „Narkotisko un psihotropo vielu atkarības un izplatības ierobežošanas un kontroles valsts programmas 2005. – 2008.gadam ieviešanu”⁵⁰ jāatklāj, cik lielā mērā rezultāts: *nodrošināta bērnu ārstēšana no atkarības, tai skaitā narkotisko līdzekļu atkarības slimībām ar medikamentiem par diferencētu samaksu* ir programmas īstenoto pasākumu sekas. Minētās analītiskās darbības kvalificējas kā novērtējuma pētījums vārda plašākajā nozīmē un liek īpašu uzmanību pievērst novērtējuma pētījuma dizainiem, kuri tuvāk tiks raksturoti nākamajā nodaļā.

Latvijā visbiežāk sastopamā forma, kādā tiek pasniegts politikas plānošanas dokumenta *ex-post* izvērtējums, ir informatīvais ziņojums. To nosaka Ministru kabineta 2009. gada 7. aprīļa noteikumi Nr. 300 “Ministru kabineta kārtības rullis”.

Tai pat laikā, bieži ar novērtējuma pētījumu saprot arī „visparastāko” aptauju, kura ir vērsta uz to sabiedrības grupu (*stakeholder*) viedokļa izpēti, (vērtējošu spriedumu ieguvu un analīzi), kuras ir tieši saistītas ar novērtējamā priekšmeta pazīmēm. Šādos gadījumos mēs lietojam **novērtējuma pētījuma jēdzienu vārda šaurākajā nozīmē**, kur vērtējuma vajadzībām tiek izmantoti ietekmēto pušu izteikumi un to kvantitatīva vai kvalitatīva analīze. Tā saucamajos aptauju/novērtējuma pētījumos tiek izziņāti subjektīvi vērtējumi, pamatojoties uz precīzi konstatētiem specifiskiem kritērijiem (piemēram, apmierinātība/neapmierinātība; atbalsts/atbalsta trūkums kādai valsts intervencei). Šajā gadījumā nepastāv īpašs pētniecisks dizains, tiek īstenots klasisks **viedokļa pētījums**, kur kā datu ieguves metodi izmanto kādu no daudzveidīgajām kvantitatīvās vai kvalitatīvās aptaujas formām. Latvijā šāda novērtējuma pētījuma izpratne ir plaši izplatīta un tā

⁴⁹ Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādnes 2010. - 2016. gadam (MK 19.06.2009. rīkojums Nr.413). 23.lpp. Skatīts 21.02.2012. <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3053>

⁵⁰ Informatīvais ziņojums par „Narkotisko un psihotropo vielu atkarības un izplatības ierobežošanas un kontroles valsts programmas 2005. – 2008.gadam ieviešanu” (MK 17.08.2005. rīkojums Nr.559). 46.lpp. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1828>

asociējas ar ietekmēto pušu aptaujām. Tā, piemēram, lai novērtētu mazākumtautību izglītības satura reformas ietekmi uz studējošo latviešu valodas prātību, tika īstenota augstskolu studentu aptauja⁵¹, kur tika mērīts Latvijas mazākumtautību studentu latviešu valodas zināšanu pašnovērtējums un priekšstati par problēmām, kas radušās saistībā ar latviešu valodas lietošanu studiju procesā. Šādā gadījumā vērtējošie secinājumi tiek izdarīti, nevis analizējot objektīvas cēloņu-seku attiecības starp reformas īstenojamiem pasākumiem un valodas lietojuma indikatoriem mazākumtautību studējošo grupā, bet pamatojoties uz reformas mērķa grupas izteikumiem. Ja novērtējuma vajadzībām izmantojam šādu viedokļa izpēti, tad svarīgi ir izvēlēties mērķa grupām piemērotākās datu ieguves metodes, kuras tuvāk raksturosim nākamajā nodaļā.

3.2. Pētnieciskie dizaini, datu ieguves un analīzes metodes.

Pirms notiek novērtējuma pētnieciskā dizaina, datu ieguves un analīzes metožu izvēle, katrā konkrētajā novērtējuma gadījumā jāprecizē četri būtiski aspekti:

1. Kas tieši ir novērtējuma priekšmets?
2. Kurš veiks novērtējošos spriedumus?
3. Pēc kādiem kritērijiem tiks veikts novērtējums?
4. Kādas datu ieguves metodes izmantos?

Atbildes uz pirmajiem jautājumiem ietekmē arī atbildes uz pēdējiem jautājumiem. Sniegt precīzu atbildi uz pirmo jautājumu īpaši svarīgi gadījumos, kad jāīsteno *ex-post* novērtējums, jo atsevišķiem programmas rezultātiem var tikt piemērots atšķirīgas pakāpes novērtējums. Var būt virkne politikas iniciatīvā minēto uzdevumu, kuru izpilde ir acīmredzama, kā arī uzskatāmi fiksējama darbības rezultātu saikne ar politikas rezultātiem un programmas mērķiem. Piemēram, uzdevuma *izstrādāt paraugprogrammas sportā vispārējās izglītības iestādēm* īstenošanas rezultāts ir relatīvi viegli fiksējams un tā identificēšanai nav nepieciešamas īpašas pētnieciskas aktivitātes⁵². Tai pat laikā, uzdevuma *sniegt atbalstu augstas klases sportistu sagatavošanai augstākās izglītības iestādēs un olimpiskajos centros* izpilde var prasīt detalizētāku izpēti, jo gan atbalsta pakāpe, gan veids var tikt vērtēti pēc dažādiem kritērijiem.

Piemērs palīdz vērst uzmanību uz to, ka pirms starpposma un gala vērtējuma uzsākšanas jāprecizē, kādi programmas parametri tiks vērtēti un pēc kādiem kritērijiem. Var tikt vērtēta darbības rezultātu atbilstība rezultatīvajiem rādītājiem, darbības rezultātu atbilstība plānotajiem politikas rezultātiem, plānoto politikas rezultātu atbilstība politikas mērķiem, mērķu sasniegšanas korelācija ar problēmas atrisinājumu, finansējuma atbilstība sasniegtajiem rezultātiem utt.

Minētie jautājumi ir būtiski, lai izlemtu, kurš - politikas plānotājs, sociālie partneri, politikas mērķa grupa vai eksperts - sniegs vērtējošo spriedumu katrā gadījumā. *Ex-post*

⁵¹ Latviešu valodas aģentūra (2010). *Latviešu valodas prasme un lietojums augstākās izglītības iestādēs: mazākumtautību izglītības satura reformas rezultāti*. Skatīts 22.02.2012.

Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/petijumi/petijums_valstsvalo_da08.pdf

⁵² Starpposma informatīvais ziņojums par Nacionālās sporta attīstības programmas 2006.-2012. gadam izpildi (ar Ministru prezidenta 24.07.2009. rezolūciju Nr.90/TA-2613 nosūtīts zināšanai MK locekļiem bez izskatīšanas MK sēdē). Skatīts 22.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file23916.doc>

novērtējuma gadījumā pasūtītājam ir jābūt skaidram, vai viņš vēlas tikai salīdzināt plānotos rezultātus ar iegūtajiem, vai arī vēlas padziļinātu ietekmes izvērtējumu.

Ietekmes novērtējums paredz konstatēt savstarpējo kopsakarību starp sekojošiem mainīgajiem: **mērķis – pasākumi – efekti – programmas vide**. Pamatnostādņu *ex-post* novērtējuma gadījumā tas nozīmē pierādīt, ka „*darbības rezultāts: paplašināta ilgtermiņa farmakoterapijas⁵³ pieejamība⁵⁴*”, kas šī piemēra ietvaros uztverams kā EFEKTS ir IESTĀJIES pamatnostādnēs plānoto un praksē īstenoto PASĀKUMU (piemēram, uzdevuma „*paplašināt ilgtermiņa farmakoterapijas pieejamību un, paplašinot sadarbību ar citām, kompetentajām iestādēm, kuru darbība cieši saistīta ar farmakoterapijas pacientiem, veicināt narkotikas injicējošo lietotāju zināšanas par viņiem pieejamajiem pakalpojumiem un to saņemšanas iespējām*” ietvaros īstenoto pasākumu) IETEKMĒ (ir šo pasākumu sekas). Tāpat jāatklāj VIDES faktoru ietekme uz farmakoterapijas pieejamību, kā arī jāraksturo EFEKTA (farmakoterapijas pieejamība) SAIKNE ar POLITIKAS MĒRĶI: *samazināt nelegālo narkotiku lietošanas nodarīto kaitējumu sabiedrībai, uzlabojot narkotiku lietotājiem un atkarīgajām personām sniegto veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību un efektivitāti*. Pirms informatīvā ziņojuma sagatavošanas jānolemj, starp kuriem no minētajiem mainīgajiem kopsakarības tiks atklātas, kā arī, kuri pasākumi tiks detalizētāk vērtēti. Arī *ex- ante* novērtējuma gadījumā jāprecizē, ar kādu analītisku instrumentu palīdzību tiks veikta problēmas analīze (politikas plānotāju smadzeņu vētra, problēmā iesaistīto grupu aptaujas, sociālo partneru fokusgrupas u.tml), kā tiks identificētas un salīdzinātas alternatīvas, kā tiks veidotas un argumentētas prognozes par plānoto pasākumu izraisītajiem efektiem.

Tikai tad, kad precizēti novērtējuma pētnieciskā konteksta faktori, var notikt pētījuma dizaina un datu ieguves metožu izvēle.

Novērtējuma pētījuma dizaina izvēli ļoti būtiski nosaka tieši šis analītiskais darbs ar attīstības plānošanas dokumentu, kura gaitā tiek precizēts, starp kuriem elementiem (rezultatīvajiem rādītājiem, darbības rezultātiem, politikas rezultātiem, mērķiem, problēmām) un kāda tipa kopsakarības tiks pētītas. Šīs analītiskās darbības, kuru ietvaros notiek būtiskāko programmas elementu, attiecību, kopsakarību atlase detalizētāka novērtējuma piemērošanai, tradicionāli veic pats politikas plānotājs.

Gan *ex-ante*, gan it īpaši *ex-post* novērtējuma vajadzībām būtiski ir iegūt ticamu informāciju par noteiktu mainīgo kopsakarībām (piemēram, mācību gada ilguma pagarināšana vispārējās vidējās izglītības iestādēs un izglītības kvalitāte). Tas arī pamato faktu, ka par visderīgāko pētniecisko pieeju novērtējuma vajadzībām eksperti atzīst kādu no eksperimentālajiem dizainiem, kas ļauj ar lielāku vai mazāku ticamību konstatēt cēloņu-seku attiecības. Īsi raksturosim novērtējuma dizainu būtiskākās pazīmes.

⁵³ Ar „farmakoterapiju” šeit domātas narkotiku un psihotropo vielu atkarību ārstēšanas metodes.

⁵⁴ *Narkotisko un psihotropo vielu un to atkarības izplatības ierobežošanas un kontroles pamatnostādnes 2011.–2017.gadam* (MK 14.03.2011. rīkojums Nr.98). 37.lpp. Skatīts 21.12.2011. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file57284.doc>

3.2.1. Pētījumu dizaini

Ar jēdzienu **pētījuma dizains** sociālo zinātņu metodoloģijā tradicionāli saprot pētījuma darbību pamatplānu, kas parāda, kā pētījuma jautājumi tiks saistīti ar nepieciešamajiem datiem, kādi instrumenti un procedūras tiks lietotas, lai atbildētu uz pētījuma jautājumiem.

Pētījuma dizaini var būt *fiksēti* un *elastīgi*. **Fiksētus dizainus** izvēlas, ja novērtējuma sākumā iespējams veidot precīzu specifiku pētījuma gaitai. Tas parasti ir gadījumos, kad tiek plānota *kvantitatīvu* datu kopu ieguve un analīze. **Elastīgos** jeb fleksiblos pētījuma dizainus neizvēlas pirms pētījuma, tos attīsta un precizē novērtējuma gaitā un šie dizaini ir saistīti ar *kvalitatīvu* datu ieguvu. Novērtējuma metodoloģiju raksturojošajā literatūrā minēti dažādi novērtējuma dizaini, no kuriem Rokasgrāmatā tiks minēti gan tie, kas praktiski tiek biežāk piemēroti, gan arī tie, kas atbilst metodoloģijas „zelta standartam”, taču praksē ir sarežģītāk ieviešami: šķēsgriezuma (*cross-sectional*), longitudinālais (*longitudinal*), eksperimentālais dizains un gadījuma analīze.

Jēdziens *pētījuma dizains* pēc izpratnes ir tuvs *pētījuma stratēģijas* jēdzienam, taču tie nav sinonīmi, jo pētījuma stratēģijas atkarīgas no izvēlētajā metodoloģijas (kvantitatīvā, kvalitatīvā, jauktā) un pētījuma laika ietvara (vienreizējs vai longitudināls).

Šķēsgriezuma dizains

Šķēsgriezuma dizains parasti tiek īstenots ar kvantitatīvo aptaujas metožu palīdzību, kaut nav izslēgts arī citu kvantitatīvu datu ieguves metožu (novērojuma, satura analīzes), kā arī oficiālās statistikas lietojums. Šim dizainam raksturīgi:

- tas ietver datu ieguvu par vairāk kā vienu vienību jeb *gadījumu*, parasti izmantojot tādas izlases metodes, kuras nodrošina reprezentatīvu populācijas (iedzīvotāju) atspoguļojumu izlasē. Šāda izlase nodrošina augstu datu ārējo validitāti jeb iespēju vispārināt izlases datus uz visu populāciju, no kurienes veikta datu devēju atlase;
- dati tiek vākti vienā laika punktā un tie sniedz datu devēju ideju, viedokļu, priekšstatu, ievirzi u.tml. momentuzņēmumu;
- tiek iegūti tādi dati, kur mainīgo izmaiņas var sistemātiski kontrolēt (analizēt viedokļus sociāli demogrāfisko grupu apakšizlasēs u.tml) un pielāgot iepriekš fiksētiem standartiem (piemēram, atbilžu variantiem).

Šāds novērtējuma pētījuma dizains ir visplašāk lietots Latvijas politikas veidošanas praksē, bieži kombinācijā ar longitudinālu pieeju.

Longitudinālais jeb ilglaika dizains

Longitudinālais dizains satur vairākas atkārtotas šķēsgriezuma aptaujas vai citus apsekojumus, kur iegūtie dati ļauj izdarīt secinājumus par laika ietekmi uz rezultātiem. Šeit ir runa par vairākiem atkārtotiem pētījumiem. Šis dizains ļauj izsekot izmaiņām jeb notikumiem laikā un eventuāli **pierādīt kauzālās** jeb cēloņu-seku **attiecības starp mainīgajiem**, ja secīgo aptauju dati ir atšķirīgi. Vairākās valstīs izmanto šādus secīgus mājtsaimniecību apsekojumus (aptaujas un novērojumus), lai konstatētu izmaiņas tautsaimnieciskos būtiskos rādītājos, arī Latvijā. Parasti runā par divu tipu longitudinālajiem pētījumiem:

3. nodevuma ziņojums

- **panelpētījumi**, kur viena un tā pati nejauši atlasītu respondentu izlase tiek aptaujāta divas vai vairākas reizes dažādos laika punktos (piemēram, 2012. gada Latvijas augstāko mācību iestāžu absolventi 2012. gada jūnijā un tā pati respondentu grupa 2015. gada jūnijā; datu ieguves metodes var mainīties, tāpat kā mērāmie mainīgie, t.i. jautājumi un atbilžu varianti).
- **kohortas pētījumi** ir vērsti uz grupām ar līdzīgām īpašībām (piemēram, aptaujāti augstāko mācību iestāžu absolventi vairākus gadus pēc kārtas pēc vienādiem izlases veidošanas principiem un parasti ar identisku datu ieguves metodi un mērāmajiem mainīgajiem).

Eksperimentālais dizains

Novērtēšanas vajadzības lielā daļā gadījumu paredz konstruēt tādu pētniecisko dizainu, kura ietvaros iespējams veikt cēloņu-seku izpēti, piemēram vispārējās izglītības sistēmas reformas īstenojošo pasākumu (piemēram, mācību gada pagarināšana) un vispārējās izglītības iestāžu audzēkņu mācību rezultātu kopsakarību izpēti. Protams, novērtēšanas prakse ne vienmēr pieļauj īstenot šo pieeju, taču jāapzinās, ka tā spēj piedāvāt visticamākos datus.

Šādos cēloņu-seku pētījumos prasti tiek pārbaudīta hipotēze un manipulēts ar cēloniskajiem jeb *neatkarīgajiem mainīgajiem* (augstāk minētā piemēra gadījumā *mācību gada pagarināšana par x mācību dienām* kļūst par neatkarīgo mainīgo) relatīvi kontrolējamā vidē. Tātad, **tas, ko pieņem par cēloni, kļūst par neatkarīgo mainīgo**. Plānotās **sekas** jeb programmas efektus (mūsu piemēra gadījumā tie varētu būt *Y mācību rezultāti*) cēloņu-seku pētījumos dēvē par **atkarīgajiem mainīgajiem**.

Relatīvi **kontrolējama vide** ir tāda vide, kur visi mainīgie, kas var iedarboties uz atkarīgajiem mainīgajiem, tiek kontrolēti un pārbaudīti (mūsu piemērā tie būtu visi faktori, kuri ietekmē mācību rezultātus). Manipulējot ar vienu vai vairāku atkarīgo mainīgo lielumiem, iespējams novērtēt cēloņu-seku kopsakarības.

Galvenā cēloņu-seku kopsakarību izpētes metode ir **eksperiments**. Eksperiments ir viena vai vairāku neatkarīgu faktoru vadības process un šo neatkarīgo mainīgo ietekmes uz atkarīgajiem faktoriem novērtējums, vienlaicīgi pastāvot ārējās vides kontrolei.

Tātad, ja novērtējuma vajadzībām centīsimies izpētīt objektīvi pastāvošas cēloņu-seku attiecības, tad mūsu uzdevums ir precīzi fiksēt, kuri mainīgie mūsu pētījuma gadījumā būs pētāmās parādības cēlonis jeb neatkarīgais mainīgais, kuri – sekas jeb atkarīgie mainīgie. Svarīgi arī noteikt **kopsakarības stiprumu** starp prognozējamo rezultātu un cēloņa/neatkarīgajiem mainīgajiem. Piemēram, mācību gada pagarinājums ilgākā laika periodā var pazaudēt savu cēloņa statusu mācību rezultātu uzlabojumam/pasliktinājumam. Tātad cēloņu-seku sakarība pastāv tad, ja, pastāvot/parādoties X, palielinās varbūtība, ka pastāvēs /parādīsies Y.

Lai varētu izsecināt cēloņu seku kopsakarības pastāvēšanu, ir nepieciešams, lai īstenotos šādi nosacījumi:

- jānotiek izmaiņām (notiek tad, kad pieņemtais cēlonis un pieņemtās sekas pastāv un mainās atbilstoši hipotēzei);
- jābūt noteiktai faktu secībai laikā;
- nedrīkst būt citu cēloņu ietekme.

3. nodevuma ziņojums

Lai pierādītu cēloņa-seku kopsakarības pastāvēšanu jākombinē visu trīs līmeņu pierādījumi: jāpierāda, ka notikušas izmaiņas, ka cēlonis bijis pirms sekām un ka sekas neizraisa citi cēloņi.

Tā ir pētnieciska metodika, kuru apraksta, izmantojot terminus *neatkarīgais mainīgais*, *atkarīgais mainīgais*, *ārējie faktori*. Šo trīs elementu mijiedarbību pārbauda uz nejauši atlasītas izlases (**eksperimentālā jeb iedarbības** un **kontroles grupa**) uzvedības modeļu parauga. Tie ir (ietekmes faktori) mainīgie jeb attīstības alternatīvas, kuras tiek vadītas – pētnieks maina šo mainīgo nozīmes līmeņus, tad šo mainīgo nozīmība tiek novērtēta un salīdzināta.

Neatkarīgie mainīgie *ex-ante* novērtējuma gadījumā var būt politikas dienas kārtībā esošas problēmas identificētie cēloņi piemēram, *iedzīvotāju skaita izmaiņas piekrastes novados* (pazemina šo novadu ekonomisko aktivitāti), vai *trūkst līdzekļu jaunā produkta izstrādes laboratoriju izveidei, uzturēšanai un produkta ražošanas sākšanai*, (samazina produktu skaitu ar augstu pievienoto vērtību) u.c. *Ex-post* novērtējuma gadījumā neatkarīgie mainīgie ir programmas pasākumi, uzdevumi vai citas aktivitātes, kas apliecina valsts intervenci, kas vērsta uz problēmu risināšanu (tās cēloņu likvidēšanu) un/vai politikas mērķu sasniegšanu.

Piemēram, pasākums *piešķirts x apjoma finansējums jaunā produkta izstrādes laboratoriju izveidei, uzturēšanai un produkta ražošanas sākšanai* būs neatkarīgais mainīgais augstāk minētā piemēra kontekstā. Atkarīgie mainīgie jeb sekas – atklāj neatkarīgo faktoru ietekmes (uz eksperimentālo grupu) mēru – tāpat, turpinot iepriekšējo piemēru – atkarīgais mainīgais būtu *produktu skaits ar augstu pievienoto vērtību*.

Tāpat, **eksperimentālais mērījums** paredz virkni eksperimentālu procedūru:

- eksperimenta izlase un dalībnieku atlase
- neatkarīgo mainīgo precīza definēšana
- atkarīgo mainīgo definēšana
- ārējo faktoru definēšana un to kontroles mehānisma radīšana.

Eksperimenta īstenošanas vajadzībām atbilst nejaušās izlases un dalībnieku atlases pamatprincipi. Plānojot izlasi, jācenšas samazināt ārējo faktoru ietekmi un panākt to vienmērīgu izvietojumu visas eksperimentālās grupas ietvaros. Eksperimenta veikšanai nepieciešamas divas dalībnieku grupas: eksperimentālā un kontroles grupa.

Eksperimentālā jeb iedarbības (treatment) grupa tiek pakļauta faktora ietekmei. Var būt vairākas eksperimentālās grupas, kurām piemēro neatkarīgo mainīgo dažādos līmeņos. *Kontroles grupa* netiek pakļauta neatkarīgo faktoru ietekmei. Politikas iniciatīvas novērtēšanas gadījumā šī ir grupa, kas netiek pakļauta valsts intervencei, tādējādi dodot iespēju noteikt, vai radītās izmaiņas starp kontroles un iedarbības grupu ir radījusi konkrētā iniciatīva.

Piemēram, veicot pilotprojektu vispārējās izglītības reformas ietvaros, pēc iepriekš definētām pazīmēm tiktu atlasītas skolas un klases, kurām tiktu pagarināts mācību gads, tāpat, piemērots eksperimentālais stimulants. Šī grupa veidotu eksperimentālo grupu. Tiktu identificētas arī skolas un klases ar līdzīgām pazīmēm, kurām netiktu pagarināts mācību gads, bet uz kurām iedarbotos identiski vides faktori ar eksperimentālo grupu. Tās kalpotu par eksperimenta kontroles grupu.

Eksperimenta gadījumā pētniekam ir 2 mērķi:

- iegūt ticamus datus par neatkarīgo faktoru ietekmi uz atkarīgajiem faktoriem – šis aspekts ļauj runāt par **iekšējo ticamību**;
- veikt ticamus vispārinājumus – no eksperimentālās grupas uz plašāku izlasi – šeit veidojas **ārējās ticamības** nosacījumi.

Iekšējā ticamība norāda uz eksperimenta precizitāti. Tā novērtē, vai manipulācija ar neatkarīgajiem mainīgajiem ir bijusi cēlonis novērotajām izmaiņām jeb citiem vārdiem – ir bijusi cēlonis novērotajai ietekmei uz atkarīgajiem mainīgajiem. Ārējā ticamība norāda uz to, vai rezultātus var vispārināt, t.i. vai izpētīto var definēt kā vienmēr pastāvošu likumsakarību.

Eksperimentu var veikt gan mākslīgi izveidotā vidē, gan reālās dzīves vidē. Pirmajā gadījumā tos dēvē par **laboratorijas eksperimentiem**, bet otrajā - par **lauka eksperimentiem**⁵⁵.

Laboratorijas eksperimentu būtiskākā priekšrocība ir iespēja nodrošināt augsta līmeņa vides kontroli un ļauj realizēt salīdzinoši sarežģītus mērījumus. To trūkumi ir saistīti ar grūtībām precīzi konstatēt to, vai eksperimentālā grupa reaģē uz neatkarīgo faktoru jeb stimulu vai pašu eksperimentālo situāciju. Tāpat laboratorijas vide var izraisīt respondentu centienus koriģēt savas atbildes atbilstoši eksperimenta mērķiem.

Lauka eksperimenti tiek īstenoti sekojošu pētniecisku dizainu veidā:

- pirms-eksperimentālais pētījuma dizains (nav nejauša izlase, palielinās neskaidrība par ārējo faktoru ietekmi izpētē);
- tieši/īsti eksperimentālais pētījums (izmanto tā saucamo randomizācijas procedūru: centieni nodrošināt vienādas eksperimentālās grupas);
- kvazi-eksperimentālais pētījums (tad, kad nevar piemērot nejaušības raksturu, piemēro tā saucamo laika rindu);
- statistiskie pētījumi, korelācijas starp faktoriem jeb faktoranalīze.

Šo dizainu īstenošana paredz veikt mērījumus dažādos laika punktos, kas būtiski sarežģī to piemērošanu praksē, jo, piemēram, ex-post novērtējuma gadījumā var nebūt pieejami dati par eksperimentālās un kontroles grupas būtiskām pazīmēm pasākuma iedarbības sākuma posmā. Eksperimentālās un kontroles grupu pazīmju mērīšana var notikt dažādos valsts intervences (piemēram, pamatnostādņu darbības) laika posmos: pirms pasākumu iedarbības, to iedarbības laikā un iedarbības noslēgumā. Jo vairākos laika punktos iespējams veikt mērījumus, jo precīzāk var konstatēt izmaiņas. Šeit īpaša nozīme ir starpposma novērtējuma veikšanai.

Protams, ir daudz ierobežojumu, kas politikas veidošanas praksē liedz izmantot šo „zelta pieeju” novērtējuma vajadzībām: mums nepietiek naudas, nepietiek laika, nav atbilstošu datu. Dažkārt var šķist, ka nav nepieciešamības pēc tik precīziem datiem, jo ir jau iepriekšējs priekšstats par novērtējuma rezultātiem. Taču tajos gadījumos, kad politikas plānotajam novērtējuma rezultāti jāizmanto sarežģītā argumentācijas cīņā, piemēram,

⁵⁵ Walliman, N. Social research methods. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2007. P.102

jāpierāda nepieciešamība no Latvijas budžeta veikt apjomīgus (870 000 LVL) ikgadējus dalības maksājumus Eiropas Kosmosa Aģentūrai, lai kļūtu par tās dalībvalsti, tad par “cieto” argumentu var kļūt tikai eksperimentālā ceļā pierādīta kopsakarība starp šo dalību EKA (pasākums/cēlonis/neatkarīgais mainīgais) un politikas plānotāja definētajiem ieguvumiem (efekts/sekas/atkarīgie mainīgie).

Citos gadījumos jāizmanto dati, kuri iegūstami ar relatīvi vieglāk piemērojamām metodēm, par kurām runāsim tālāk.

Gadījuma analīze

Dažkārt novērtējuma priekšmets ir saistīts ar nelielām sociālām grupām, kopienām, sistēmām, organizācijām, institūcijām, notikumiem, kad uzmanības centrā ir salīdzinoši neliels skaits cilvēku vai citu izpētes vienību, piemēram, zinātnieki, kuri strādā pie tā saucamajām augšupejošajām kosmosa tehnoloģijām, mazie uzņēmēji, kuri attīsta savu uzņēmējdarbību zema apdzīvotības blīvuma teritorijās, suitu kopiena, kura uztur unikālas tradīcijas, radošo industriju projekts, kurš rada augstas pievienotās vērtības produktu vai tml. Šo atsevišķo vienību detalizēta izpēte relevantas politikas plānošanas gadījumā paredz iegūt būtisku konteksta informāciju, kā arī sniedz plašas salīdzinājuma un novērtējuma iespējas. Gadījuma analīzes izmantojums neparedz iespēju pētījuma datus vispārināt jeb attiecināt uz līdzīgiem gadījumiem vai izpētes vienībām. Gadījuma analīze kā pētījuma dizains ir viennozīmīgi saistāma ar kvalitatīvu pētniecisku stratēģiju un tās ietvaros ir piemērojams dažādas datu vākšanas metodes. Pašām izpētes vienībām šādos pētījumos jābūt argumentēti atlasītām, ar mērķi, lai pētījuma rezultāti spētu sniegt atbildes uz novērtējuma jautājumiem.

3.2.2. Datu ieguves metodes

Novērtējuma gaitā tiek izmantots daudzveidīgs datu ieguves pētniecisko metožu klāsts, kas attīstījies sociālo zinātņu pētnieciskās metodoloģijas tradīciju ietvaros. Ar jēdzienu *dati* tiek apzīmēts pētījuma „izejmateriāls”, kuru interpretējot un par kuru izdarot secinājumus ir iespējams veikt novērtējuma spriedumus.

Datu ieguvi novērtējuma vajadzībām, kā jau minēts iepriekšējās Rokasgrāmatas nodaļās, iespējams nodrošināt gan pašam valsts pārvaldes darbiniekiem, gan uzticēt profesionāliem pētniecības uzņēmumiem, īstenojot pētījuma iepirkumu. Valsts pārvaldes darbinieki var iegūt datus, kuri atbild uz novērtējuma pētnieciskajiem jautājumiem, divējādi:

- izmantojot esošus statistikas vai līdz šim veiktu pētījumu datus un īstenojot tā saucamo **sekundāro** datu analīzi (piemēram, skatīt *Narkotisko un psihotropo vielu un to atkarības izplatības ierobežošanas un kontroles pamatnostādnes 2011.–2017.gadam* 8.lpp, *Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādnes 2010.–2016. gadam* 6.,7.lpp).
- patstāvīgi veikt **primāro** datu ieguvi, ja darbinieka profesionālās kompetences un prasmes, kā arī laika un finansu resursi to pieļauj.

Vēlreiz jāuzsver, ka datu ieguves pētniecisko pakalpojumu iepirkuma gadījumā, rūpīgi jāpieņem lēmums par novērtējuma pētniecisko aktivitāšu sadali starp pasūtītāju un pakalpojuma sniedzēju. Lai pētījumā datu ieguves metodes tiktu izmantotas lietderīgi, pētījuma projekta realizācijas gaitā jābūt skaidram priekšstatam par pētījuma pamatojumu.

Ar jēdzienu *datu ieguves metode* šīs Rokasgrāmatas ietvaros sapratīsim sociālo faktu konstatēšanas paņēmieni un procedūru sistēmu, kā arī šo faktu sistematizēšanas un analīzes iespējas. Atšķirīgos teorētiskajos avotos metodes ir tipoloģizētas pēc dažādiem kritērijiem. Būtisks metožu tipoloģizēšanas kritērijs ir veids, **kā tiek reģistrēta informācija un iegūti dati**.

Atbilstoši šim kritērijam var izdalīt vismaz 4 būtiskākās datu ieguves metožu grupas: *aptauja*, *novērojums*, *satura analīze* un *eksperiments*. Katra minētā metode tiek piemērota vairākos veidos jeb lietota kā atšķirīgas datu ieguves tehnikas, kuras ikdienas komunikācijā arī parasti tiek dēvētas par datu ieguves metodēm.

Piemēram, aptaujai ir daudzveidīgs datu ieguves tehniku klāsts, jo to var īstenot kā telefoninterviju, elektronisko aptauju, anketēšanu, tiešo, personisko standartizēto interviju u.t.t. Visām **aptaujas** formām kopīgais ir tas, ka ar šo metodi var reģistrēt cilvēku viedokli, ar **novērojumu** var reģistrēt cilvēku uzvedību, ar **satura analīzi** var reģistrēt cilvēka darbības objektivācijas formas (mediju teksts, veselības aprūpes iestāžu dokumentācija, mākslas darbs u.tml.), bet ar **eksperimentu** var mērīt veselu sociālās realitātes fragmentu.

No šī viedokļa raugoties, aptaujas metode izmanto visriskantāko datu reģistrācijas veidu, jo ir daudz vides faktoru, kuri var viedokļa mērījumu iespaidot un veidot nobīdi starp respondenta izteikumu un reālo uzvedības modeli. Tai pat laikā, šo metodi var piemērot praktiski neierobežotam tēmu lokam, kas arī padarījis to par visbiežāk lietoto ne tikai Latvijas pētniecības vidē.

Ļoti būtiskas datu ieguves metožu atšķirības izriet no to **metodoloģiskā pamatojuma**. Atbilstoši metodoloģijai, tās var iedalīt **kvantitatīvajās** un **kvalitatīvajās** metodēs. Turpinājumā tiks raksturotas biežāk novērtējuma praksē lietotās kvantitatīvās un kvalitatīvās datu ieguves metodes. Arī datu analīzes metodes atbilst datu ieguves metodes metodoloģiskajai specifikai, tāpēc iespējams runāt par kvantitatīvajām un kvalitatīvajām datu analīzes metodēm, kuras arī zemāk tiks aprakstītas.

Visas novērtējuma pētnieciskās aktivitātes tiek attīstītas, lai, piemēram, *ex-ante* gadījumā izprastu problēmas rašanās cēloņus un atrastu tās efektīvākās risinājuma alternatīvas, bet *ex-post* gadījumā – pārbaudītu, vai izvēlēta politikas alternatīva sasniedz definēto politikas mērķi un risina problēmu. Savukārt, datu ieguves metodēm jānodrošina novērtējuma veicējiem tādi dati, uz kuriem pamatojoties iespējams sniegt atbildes uz galvenajiem novērtējuma pētnieciskajiem jautājumiem.

Novērtētāja pirmais uzdevums ir izdarīt izvēli starp kvantitatīvajām un kvalitatīvajām datu ieguves metodēm. Katras minētās metožu grupas izmantošana nozīmē piemērot īpašu pētniecisku pieeju, kur gan kvantitatīvajām, gan kvalitatīvajām datu ieguves metodēm ir savi trūkumi un priekšrocības, stiprās un vājās puses. Pētījuma metodes izvēli nosaka šādi aspekti:

- Pētījuma **mērķis**, tēmas, galvenie pētnieciskie jautājumi un kāda veida informāciju nepieciešams iegūt (ko nepieciešams noskaidrot, kāda veida jautājumi jāizpēta?);
- Pētījuma **mērķa grupa** (par kuru sabiedrības grupu ir nepieciešams ievākt informāciju?);
- Pētījuma dalībnieku **izlases veids** un apjoms (kāda informācija ir pieejama par mērķa grupu, kur un kā to iespējams sasniegt informācijas ieguvei – vai ir zināmi telefonu numuri, e-pasta adreses, dzīves vieta u.c., cik precīzi un reprezentatīvi dati nepieciešami, cik liels respondentu skaits nepieciešams?);

- Pieejamie laika un finanšu **resursi** (cik ātri nepieciešams sasniegt rezultātu, kādus finanšu resursus iespējams atvēlēt pētījuma veikšanai?).

Pētījuma pasūtītājam, vēršoties pie potenciālā pētījuma veicēja, vajadzētu būt atbildēm vismaz uz lielāko šo jautājumu daļu.

Kvantitatīvās pētniecības metodes

Kvantitatīvās datu ieguves metodes ļauj pētīt lielas personu kopas, izmantojot standartizētas mērīšanas procedūras. Ir plašas salīdzināšanas un analīzes iespējas, ko var ar statistisku metožu palīdzību piemērot šādi iegūtiem datiem. Kvantitatīvās metodoloģijas gadījumā mēs lietojam jēdzienu „mērīt pazīmes un tās mainīgos”. Ar jēdzienu **mērījums** saprot skaitļu vai citu simbolu piešķiršanu objektu mērāmajām īpašībām, saskaņā ar iepriekš fiksētiem noteikumiem. Mēs varam mērīt sajūtas, attieksmes, prioritātes, vērtējumus uzvedības modeļus, satura vienības u.c. Skaitļus šeit izmanto divos galvenajos gadījumos:

- tie ļauj veikt savākto datu statistisku analīzi,
- skaitļi ļauj sasaistīt pētījumu rezultātu informāciju. Piemēram, zinot procentuālo rādītāju mainīgajam *narkotisko vielu lietotāju skaits* un analizējot šī rādītāja izpausmes dažādās *vecuma grupās, dzīvesveida grupās, dzimuma grupās u.tml.*, iespējams iegūt narkotiku lietotāju riska grupu raksturojumus: X vecumā, izklaides vietu apmeklētāji, psiholoģiskas problēmas ģimenē u.c.

Kvantitatīvo datu ieguves metožu zinātniskuma pamatprincipi ir balstīti kvantitatīvajā metodoloģijā un paredz atbilstošu stratēģisku pieeju pētījuma organizācijā. Kvantitatīvās metodoloģijas un stratēģijas **pamatprincipi** ir sekojoši:

- teorētiskie avoti – pozitīvisms, postpozitīvisms, raksturīgi centieni skaidrot sociālas problēmas ar ticamām un drošām metodēm, aizgūstot no dabaszinātnēm objektīva mērījuma metodiku un piemērojot varbūtību teorijas un datu vispārināšanas (attiecināšana uz plašāku populāciju) pamatprincipus;
- balstīšanās deduktīvā pieejā, vērstība uz teorētisku pieņēmumu un/vai hipotēžu testēšanu;
- pamatideja – sociālā realitāte tiek skatīta kā objektīvs fakts, sociālie fenomeni un sociālās struktūras dominē pār individu;
- norises sabiedrībā nav atkarīgas no atsevišķa indivīda, bet gan no objektīvām sociālām struktūrām, kas ļauj veidoties kārtībai sabiedrībā, indivīds ir šo struktūru realizētājs;
- pieņēmums, ka visu cilvēku pieredzi var izteikt skaitļos un procentos.

Kvantitatīvās datu ieguves metodes izvēlas gadījumos, kad ir pietiekami daudz informācijas par pētāmo lauku un iespējams to strukturēti raksturot, identificējot precīzus mainīgos jeb indikatorus, kā arī definējot **hipotēzes**, kuras tiks testētas. Kvantitatīvās datu ieguves metodes kā rezultātu paredz skaitliskā izteiksmē atspoguļotu viedokļa sadalījumu, uzvedības biežumu, satura analīzes vienību skaitu u.tml.

Strukturētība aptaujas gadījumā nozīmē iespējamību definēt precīzas mērījuma skalas jeb atbilžu variantus. Piemēram, zemāk minētā intervālu skala rāda, ka apmierinātība ar piekļuvi jūras pludmalei Latvijas teritorijā ir kvantitatīvi mērāma, jo ir izsakāma

salīdzināmos mainīgajos. Piemērā redzams, ka mainīgie ir rindoti tā, lai skaitliski vienādas atšķirības atspoguļo arī mērāmās īpašības atšķirību pakāpi (vienāds attālums starp skaitļiem 1-2-3-4-5-6 ir vienāds attālums starp mērāmās īpašības mainīgajiem).

Jautājums. *Cik lielā mērā Jūs esat vai neesat apmierināts ar šī brīža iespējām piekļūt jūrmalas pludmalei Latvijas teritorijā?*

1. *Esmu absolūti apmierināts/-s*
2. *Esmu apmierināts/-s*
3. *Esmu drīzāk apmierināts/-s kā neapmierināts/-s*
4. *Esmu drīzāk neapmierināts/-s kā apmierināts/-s*
5. *Esmu neapmierināts/-s*
6. *Esmu absolūti neapmierināts/-s*

Šajā pētnieciskajā pieejā pētījuma priekšmets tiek kvantificēts, piemēram, 38.7% Latvijas iedzīvotāju ir drīzāk neapmierināti kā apmierināti ar piekļuves iespējām jūras pludmalei Latvijas teritorijā (piemērs ir falsificēts). Pētījuma gaitā tiek pārbaudīta iepriekš definēta hipotēze, kas ir neatņemama kvantitatīvās metodoloģijas sastāvdaļa. Tas raksturīgi arī novērtējuma pētījumiem, jo gan *ex-ante* gadījumā, kad ar kvantitatīvu pētījumu var precizēt problēmas galvenos cēloņus, gan *ex-post* gadījumā, kad jāpārbauda, vai pasākuma efekts iestāties pasākuma rezultātā, ar hipotēzes palīdzību formulē galvenos mainīgos, starp kuriem tiks pārbaudītas kopsakarības.

Izmantojot kvantitatīvo pieeju, pētījums noris:

- **standartizēti** – viens instrumentārijs (aptaujas gadījumā - anketa) visai pētāmo kopai;
- **strukturēti** – iepriekš definēti mainīgie (anketā izmantoti gandrīz tikai slēgtie jautājumi ar dotiem atbilžu variantiem) un fiksēta jautājumu secība.

Jēdziens *standartizēts* pētījumu jomā tiek attiecināts uz kvantitatīvo pētījumu, kur nepieciešams (aptaujas gadījumā) viens anketas veids, kuru izmanto (mēra viedokli jeb aptaujā) visai izlasē iekļuvušo respondentu grupai, pretējā gadījumā nav iespējams iegūt kvantitatīvi analizējamus datu kopas. Jēdziens *strukturēts* (anketās izmantoti jautājumi ar noformulētiem atbilžu variantiem noteiktā secībā) attiecas gan uz noteiktu jautājumu secību, gan uz slēgto jautājumu (doti atbilžu varianti) izmantošanu anketā. Šāds viedokļa mērījums ļauj aptaujāt lielu cilvēku daudzumu.

Strukturētības pakāpe, kādā tiek iegūti dati, lielā mērā veido atšķirības starp kvantitatīvajām un kvalitatīvajām intervijām. **Kvantitatīvās jeb standartizētās intervijās** tiek izmantota anketa, kur jautājumu secību intervijas gaitā intervētājs nedrīkst mainīt un anketā lielākā daļa jautājumu ir ar dotiem atbilžu variantiem, kas datu apstrādes rezultātā ļauj iegūt viedokļa procentuālu sadalījumu atbilstoši dotajām atbilžu alternatīvām.

Minētais norāda uz **augstu** instrumentārija **strukturētības pakāpi**. **Kvalitatīvās intervijas** gaitā intervētājs izmanto **vadlīnijas**, kurās reģistrēti atslēgas un eventuāli uzdodamie jautājumi, kuru uzdošanas secību intervijas gaitā var mainīt atbilstoši vispārējai sarunas gaitai un respondenta sniegtajām atbildēm, turklāt, tiek izmantoti praktiski tikai atvērtie (nav doti atbilžu varianti) jautājumi. Šāds datu ieguves veids tiek dēvēts par *daļēji strukturētu* vai *nestrukturētu* (atkarībā no tā, cik lielā mērā intervētājs drīkst kvalitatīvās intervijas gaitā mainīt jautājumu secību un cik precīzi ir noformulēti jautājumi pirms interviju veikšanas).

Visbiežāk izmantotās kvantitatīvās datu ieguves metodes ir kāda no kvantitatīvās aptaujas formām, tomēr tiek izmantotas arī tādas metodes kā standartizēti testi, kvantitatīvais līdzdalības novērojums, kvantitatīvā teksta analīze, kā arī citas objektīva mērījuma iespējas. Turpinājumā īsi tiks raksturotas biežāk lietotās kvantitatīvās datu vākšanas metodes, sniedzot koncentrētu metodes aprakstu, kā arī raksturojot to priekšrocības un trūkumus.

Kvantitatīvās aptaujas veidi

Biežāk lietotie kvantitatīvās aptaujas veidi ir anketēšana, standartizētā tiešā intervija, telefonintervija, interneta aptauja un pasta aptauja. Visiem kvantitatīvās aptaujas veidiem piemīt vairākas kopējas **metodoloģiskas pazīmes**: datu devēju jeb *respondentu* atlases pamatprincipi, *anketas (instrumentārija)* izveides nosacījumi, kā arī tas, ka ar šo metožu palīdzību iegūtajiem datiem var piemērot līdzīgas kvantitatīvās *datu analīzes* metodes.

Tai pat laikā, datu ieguves tehnika, t.i. kā tiek atlasīts respondents, arī kā tiek reģistrēts respondenta viedoklis, veido datu ieguves vides kontekstu un lielā mērā ietekmē iegūto datu ticamību.

Piemēram, anketēšanas gadījumā tiek izmantota tā saucamā „paš aizpildes” jeb „pašadministrējamā” anketa, kuru respondents patstāvīgi izpilda. Šajā gadījumā pieaug nepilnīgi aizpildīto anketu daudzums, jo ir samazināta pētnieku kontrole pār datu ieguves situāciju. Savukārt, intervijas gadījumā (tiešā personiskā intervija) tiek labi kontrolēts atbilžu sniegšanas sistemātiskums (tiek uzdoti visi anketā iekļautie jautājumi un reģistrētas atbildes), taču palielinās intervētāja kvalifikācijas ietekme uz sasniegto respondentu skaitu un to atlases atbilstību izlases kritērijiem.

Lai akcentētu kopīgo un atšķirīgo, turpinājumā vispirms raksturosim tās kvantitatīvās aptaujas pazīmes, kuras ir kopējas visām minētajām aptaujas formām, bet pēc tam raksturosim katras datu ieguves tehnikas specifiku.

Visām kvantitatīvās aptaujas formām ir kopīgi izlases veidošanas pamatprincipi.

Kā jau minēts, kvantitatīvās aptaujas gadījumā pētnieku interese ir iegūt datus par lielām cilvēku grupām jeb **populāciju** (jēdzienu *populācija* lieto kā vienotu terminu, lai apzīmētu kopējo vienību skaitu, kas tiek pakļauts mūsu pētniecībai). Taču lielākajā daļā gadījumu aptaujāt visus interesējošās populācijas pārstāvjus nav iespējams. Risinājums šādai situācijai ir aptaujāt tikai noteiktu daļu no pētāmās populācijas pārstāvjiem un cerēt, ka atbildes, ko tie sniegs, *reprezentatīvi* (tipiski) atspoguļos visas populācijas viedokli.

Pētniekam kvantitatīvā pētījuma gadījumā praktiski vienmēr ir svarīgi uz iegūto atbilžu pamata izdarīt secinājumus par visu grupu, jeb veikt tā saucamo **vispārināšanas procedūru**, kas novērtējuma gadījumā ir būtiski, lai, piemēram, pierādītu, ka izraisītais pasākumu efekts noteiktā gadījumu kopā ir iestājies īstenotās intervences ietekmē.

Minētais process, kur no lielākas grupas tiek atlasīta mazāka grupa, no kuras tiek iegūti dati, tiek saukts par **izlases veidošanu**. Pilns populācijas pārstāvju saraksts tiek dēvēts par **izlases rāmi**. Kvantitatīvās metodoloģijas pamatprincipi paredz kvantitatīvo aptauju gadījumā veidot **reprezentatīvu respondentu izlasi**, jo lielākajā daļā gadījumu pētāmā populācija satur daudzskaitlīgas iedzīvotāju grupas.

Ja respondentu atlase nenodrošina reprezentativitāti, tad palielinās pētījuma datu kļūdas procents, vai arī dati vispār ļauj izdarīt secinājumus tikai par aptaujāto grupu, kas var būt nepietiekami vērtējošo secinājumu izdarīšanai. **Reprezentativitāte** nozīmē, ka aptaujāto respondentu viedoklis datu analīzē tiek attiecināts uz plašāku iedzīvotāju kopu – **ģenerālo kopumu**. Lai nodrošinātu atlasīto respondentu viedokļa reprezentativitāti (atbilstību/attiecināmību) ģenerālā kopuma viedoklim, respondentu *atlasē* jāievēro **nejaušības princips** un jānodrošina konkrēts aptaujāto respondentu skaits jeb **izlases apjoms**.

Tātad, datu ticamību nodrošina gan tas, **kā atlasīti** respondenti, gan tas, **cik** respondentu **aptaujāts**. Uz jautājumu „kā atlasīti” atbild **izlases modelis** jeb veids, bet uz jautājumu „cik aptaujāti” norāda **izlases apjoms** (N). Nejaušības principa piemērošanas vai koriģēšanas veids ir pamatā dažādajiem izlases modeļiem kvantitatīvās aptaujas gadījumā. Tātad, pētījumos var tikt piemērotas *varbūtībā balstītas* izlases, kas paredz nejaušības principa piemērošanu respondentu atlasē vai *varbūtībā nebalstītas* izlases, kas veidotas, nepiemērojot nejaušības principu respondentu atlasē.

Kvantitatīvās aptaujas ietvaros pētnieki kā piemērotākās tradicionāli atzīst varbūtībā balstītas izlases. Pētniecības praksē pazīstami vairāki varbūtībā balstīti izlases veidi: *vienkāršā nejaušības izlase, stratificētā nejaušības izlase, proporcionālā stratificētā izlase, klāsteru izlase* u.c.

Pētījuma izlases veidošanas soļi kvantitatīvajās aptaujās:

1. **Ģenerālā kopuma noteikšana** jeb skaidrs definējums, uz kādu iedzīvotāju populācijas daļu attiecināsim datus (piemēram, Latvijas iedzīvotāji, Rīgas iedzīvotāji, piekrastes novadu iedzīvotāji, jaunieši vecumā no 18-25 gadiem, Latvijas iedzīvotāji ar augstāko izglītību, mazie un vidējie uzņēmēji, X atbalsta programmas mērķauditorija u.tml.). Pirms izlases plānošanas noteikti jāprecizē, kāda datu ieguves metode tiks izmantota. Piemēram, Latvijas augstskolu absolventu aptaujas plānošanā sākotnēji jāiegūst Latvijas augstskolu absolventu datu bāze, lai iegūtu priekšstatu par ģenerālā kopuma struktūru jeb izlases rāmi. Kā jau minēts, nav jāaptaujā visi ģenerālās kopas pārstāvji, lai izdarītu secinājumus par visas ģenerālās kopas pārstāvju viedokli (piemēram, aptaujāti 1004 Latvijas iedzīvotāji, bet dati tiek attiecināti uz visiem Latvijas iedzīvotājiem). Tomēr šis princips ir piemērojams, ja ģenerālais kopums ir pietiekami daudzskaitlīgs.
2. **Atlases veidu jeb izlases modeļa definēšana** nozīmē noteikt veidu, kā konkrētās datu ieguves metodes izmantojuma gaitā tiks sasniegta izlases reprezentativitāte. Reprezentatīvās izlases ideju nevar piemērot, ja pētāmā grupa ir mazskaitlīga – tad jāaptaujā visi ģenerālā kopuma pārstāvji (vienas ministrijas darbinieki u.tml.). Zinātniski visaugstāko datu precizitāti (reprezentativitāti) nodrošina nejaušības principa piemērošana respondentu atlasē. Saskaņā ar varbūtību teoriju, nejauši atlasot ģenerālās kopas pārstāvjus, zināma ģenerālās kopas daļa (izlase) atspoguļo visa kopuma viedokli.

Svarīgi atcerēties, ka **īstenojot respondentu atlasī, katram ģenerālās kopas pārstāvim jābūt vienādām iespējām iekļūt izlasē**. Nejaušības principa piemērošana nodrošina reprezentativitāti: izlasē iekļuvušo viedoklis atspoguļo visa ģenerālā kopuma viedokli.

Praksē šo principu ir sarežģīti piemērot, jo mērķauditorijas sasniedzamība viedokļa fiksēšanai nav vienāda. Piemēram, veicot tiešās intervijas dzīves vietā, ir iedzīvotāju grupas, kuru dzīves vieta nav sasniedzama intervētājam (daudzdzīvokļu namu ieejas kodi, privātmājas ar sarežģītu apsardzes sistēmu, cilvēki bez noteiktas dzīves vietas) un šie cilvēki nenokļūst izlasē. Vai arī interneta aptauju gadījumā – izlasē iekļūst tikai konkrētās aptaujas brīdī aktīvā mērķauditorijas interneta lietotāju daļa. **Respondentu sasniedzamību ietekmē izvēlētajā aptaujas datu ieguves tehnika** jeb metodes veids, kurš jāpiemēro datu devēju grupas specifikai (pensionāriem, studējošajiem, uzņēmējiem nevar piemērot vienas un tās pašas datu ieguves metodes kā vienlīdz efektīvas). Praksē plaši tiek izmantotas tā saucamās „**sasniedzamības” izlases**, kuru specifika ir zema iegūto datu reprezentativitāte un augsts kļūdas procents. Šādas izlases izmantošana sniedz atvieglinājumu pētniekam un samazina datu ieguves posma izmaksas, kas bieži nav mazsvarīgi pasūtītājam, taču datu kvalitāti būtiski pazemina. „Sasniedzamības” izlases ietvaros tiek iegūts to ģenerālā kopuma pārstāvju viedoklis, kuri ir ērtāk pieejami pētniekam, tādēļ šo izlases modeli reizēm dēvē arī par „ērtības” izlasi.

Daudzveidīgās kvantitatīvās aptaujas formas eventuāli ietver atšķirīgas respondentu atlases nejaušības principa īstenošanas tehnikas. Piemēram, tiešās personiskās intervijas dzīvesvietā gadījumā no adrešu kataloga nejauši tiek ģenerēta starta adrese, un definēts dzīvesvietu atlases solis (piemēram, katra 3. ēka labajā ielas pusē) un respondentu atlases kritērijs dzīves vietā (piemēram, pilngadīgs ģimenes loceklis, kuram pēdējam bija dzimšanas diena u.tml.). Citus paņēmienus atlasē piemēro telefonintervijas, e-pasta aptaujas u.c. datu vākšanas tehniku gadījumos. Nejaušības principa piemērošanā grūtības rada fakts, ka iedzīvotāju populācija izvietota pēc noteiktām pazīmēm (ienākumi, intereses, ģimenes stāvoklis utml.). Tāpēc, lai nodrošinātu reprezentatīvu izlasi, respondentu atlase tiek koriģēta. **Izlases koriģēšana notiek, iepriekš definējot kritērijus, pēc kuriem atlasa noteiktu respondentu kopumu** – vecums, dzimums, tautība, izglītība u.tml. Izlases koriģēšana notiek ar mērķi sekmēt izlasē iekļuvušo respondentu atbilstību ģenerālajam kopumam pēc pētījumam būtiskām sociāli demogrāfiskajām un citām pazīmēm. Labs stratificētās izlases piemērs skatāms pētījumā *Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas*, kur konkrētā akadēmiskā gada augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventi izlasē tika iekļauti atbilstoši iepriekš definētam kritērijam – absolvētā studiju programma (skatīt pētījumu *Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas*⁵⁶). Tādējādi tika nodrošināts respondentu vienmērīgs sadalījums gan atbilstoši studiju programmām, gan studiju programmu tematiskajiem virzieniem. Atbilstoši izlases korekcijas veidam, iespējams īstenot stratificēto gadījumu, kvotu, klāsteru izlasi u.c.

3. **Plānotās izlases apjoma (respondentu skaita) noteikšana.** Respondentu skaitu nosaka gan ģenerālā kopuma apjoms, gan plānotā pieļaujamā kļūda, gan plānotais datu analīzes modelis. Vissarežģītāk definēt izlases apjomu ir gadījumos, kad nav precīzi zināms ģenerālā kopuma apjoms, piemēram, x pakalpojumu izmantojušie. Tad izlases apjoms tiek aprēķināts atbilstoši tā saucamajam „*bezgalīgi lielajam ģenerālā kopuma apjomam*”, kur 400 nejauši atlasīti ģenerālā kopuma pārstāvji ar

⁵⁶ Latvijas universitāte, Latvijas universitātes aģentūra „Latvijas universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts”, SIA Baltkonsults (2007). *Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas*. Projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”. Skatīts: 19.12.2011. Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/jaunatne/petijumi/augst_prof_nodarbinatiba.pdf

3. nodevuma ziņojums

maksimālo pieļaujamo kļūdu (5%) atspoguļo ģenerālā kopuma viedokli. Taču, jāpiezīmē, 400 respondenti ir pietiekams respondentu skaits tikai gadījumā, ja tiek veikta viendimensionāla iegūto viedokļu sadalījuma analīze (izlase netiek dalīta apakšizlasēs). Tai pat laikā, 1002 cilvēku liela nejauši atlasītu respondentu izlase atspoguļos x ģenerālā kopuma viedokli ar 3% kļūdu. Katra konkrēta pētījuma gadījumā, pirms pieņemt lēmumu par izlases apjomu un veidu, vislabāk konsultēties ar datu analīzes speciālistu. Tas, kurš veiks aprēķinus atbilstoši jūsu pētījuma mērķa grupas statistiskajiem rādītājiem, zinās paredzēto datu izmantojumu un plānoto analīzi (kādas apakšizlasēs tiks dalīti dati – dzimums, vecums, dzīves vieta u.tml., kādas korelācijas tiks veiktas u.tml.), varēs precīzi aprēķināt plānoto izlases apjomu. Šeit standartizēti izlases apjoma rādītāji ir derīgi tikai pie ļoti vienkāršas datu analīzes (viedokļu procentuālais sadalījums visos atbilstošajos variantos jeb viendimensionālais sadalījums).

Visām kvantitatīvās aptaujas formām ir raksturīgs vienots viedokļa mērījuma instruments: anketa

Anketa ir formalizēts jautājumu kopums, kas paredzēts informācijas iegūšanai no respondentiem. Tai ir trīs galvenie mērķi:

- pārtulkot pētnieka informatīvās vajadzības konkrētu jautājumu kopumā, uz kuriem respondenti var un grib atbildēt;
- būt ar minimālām prasībām pret respondentiem. Respondentam ir jābūt gatavam piedalīties intervijā no sākuma līdz beigām un sniegt atbildes atbilstoši viedoklim (nogurums, garlaicība, uzticēšanās, atmiņa, zināšanas, aizspriedumi utt.).
- jāsamazina kļūdas atbildēs:
 - respondents pats sniedz nepareizu atbildi
 - kļūda atbildes reģistrā
 - kļūda atbildes analīzē.

Gatavojot anketu, jāņem vērā, ka atbildes sniegšanai ir noteikts komunikatīvs konteksts. Visos aptauju gadījumos, kad tā tiek īstenota kā intervija, darbojas verbālās komunikācijas modelis, bet pašreizējās gadījumā respondents aizpilda veic, pamatojoties tikai savā pieredzē. Gan jautājumu veids, gan saturs jāpiemēro ne tikai pētnieciskajiem jautājumiem, bet arī konkrētajai datu vākšanas tehnikai. Anketas sagatavošanā vienlīdz būtiska vērība jāpievērš gan tās **saturam** (iekļauti visi pētnieciski svarīgie jautājumi, izmantotas datu apstrādei un respondenta uztverei vispiemērotākas skalas, jautājumu un atbilžu veidi), kā arī **formai** (filtra jautājumu daudzums, anketas makets un dizains). Bieži lielu uzmanību pētnieki pievērš anketas garumam jeb **laikam**, kas respondentam jāvelta, lai sniegtu atbildes uz jautājumiem, taču šeit jāatceras, ka respondenta motivācija atbildēt uz jautājumiem veidojas vai neveidojas, galvenokārt balstoties uz anketas saturu (interesē tēma, ir saprotami noformulēti jautājumi un loģiski, izsmeļoši, ar jautājumu tieši saistīti atbilžu varianti). Īpaša nozīme anketas sagatavošanas procesā ir anketas pilotāžai jeb **testēšanai** (pārbaude nelielā izlases daļā – 20-30 respondenti), kas ļauj veikt vairākus precizējumus gan anketas struktūrā, gan jautājumu un atbilžu formulējumos u.c.

Turpinājumā īsi tiks raksturota biežāk izmantoto kvantitatīvās aptaujas metožu veidu specifika, bet **7.tabulā** atspoguļotas katras metodes priekšrocības un trūkumi.

Anketēšana jeb paš aizpildes anketas izmantošana

Anketēšanas metodes specifika izpaužas faktā, ka respondents patstāvīgi aizpilda anketu. Praksē var būt atšķirīgas vietas, kurās notiek anketas aizpilde – dzīves vieta, darba vai mācību vieta, pakalpojuma saņemšanas vieta vai citur. Daži pētnieki, klasificējot aptaujas veidus, arī elektronisko aptauju dēvē par anketēšanu, taču, mūsu prātā, šai metodei ir daudz citu specifisku pazīmju, kas liek to izdalīt kā īpašu. Anketas aizpildes vide kalpo par būtisku faktoru, kas var ietekmēt respondenta atbildes izvēli. Anketēšanas gadījumā anketai jābūt viegli pārskatāmai, ar nelielu skaitu vienkāršiem filtru jautājumiem. Paš aizpildes anketu gadījumā vēlams izvairīties no matricām, kuras parasti anketēšanas ietvaros ir selektīvi aizpildītas (nav sniegtas atbildes katrā rindiņā). Ja tiek izmantota anketēšana, tad anketas sagatavošanas fāzē īpaši svarīgi ir veikt pat vairākkārtēju anketas pilotāžu, kur tā tiek pārbaudīta ar intervētāja palīdzību, kurš var konstatēt un novērst kļūdas.

Anketēšanas paņēmiens dažkārt tiek izmantots arī gadījumos, kad paredzētā datu ieguves metode ir tiešā personiskā standartizētā intervija, bet respondents lūdz intervētājam atļauju aizpildīt anketu pašam. Šī situācija ir visai delikāta, jo metodes veidu datu ieguves posmā nav ieteicams mainīt.

Anketēšana ir vieglākais ceļš, kā iegūt maksimāli liela daudzuma respondentu atbildes uz anketas jautājumiem arī pietiekamā ģeogrāfiskā izplatībā. Tomēr jāatzīst, ka iegūtie dati var būt ar zemu ticamības līmeni, jo datu reģistrēšanas vides kontroles iespējas ir vājas.

Anketēšanas instrumentārijs ir maksimāli strukturēta anketa ar minimālu atvērto jautājumu skaitu. Anketēšanā tiek izmantota kāda no varbūtības izlases metodēm un anketēšanas rezultātā iegūtie dati tiek pakļauti kvantitatīvai analīzei, parasti ar SPSS programmas palīdzību.

Tiešā standartizētā intervija respondenta dzīves vietā/darba vietā/pakalpojuma sniegšanas vietā u.c.

Šī metode tiek uzskatīta par kvantitatīvās aptaujas veidu „zelta” metodi, jo respondentu atlase pēc dzīves vietas ļauj maksimāli īstenot nejaušības principu izlases izveidē. Vācot datus ar šo metodi, ir neliels nederīgo anketu skaits un izlases atbilstība plānotajai ir tuvu ideālam (pie nosacījuma, ja strādā augsti kvalificēts intervētāju tīkls). Metodes specifika ir tā, ka gan respondenta identificēšana, gan intervijas jautājumu uzdošana un atbilžu reģistrēšana ir **intervētāja kompetence**, līdz ar to intervētājs kļūst par būtisku datu ieguves vides kontroles faktoru. Šādā gadījumā ļoti reti intervija tiek pārtraukta, neatbildot uz visiem jautājumiem, kā tas var būt anketēšanas gadījumā. Intervētāja funkcijas šīs datu ieguves metodes izmantošanā ir ļoti lielas, tāpēc uzmanība jāpievērš intervētāju tīkla kvalitātei. Tiešās standartizētās intervijas instrumentārijs ir strukturēta vai daļēji strukturēta anketa. Tiek izmantota kāda no varbūtības izlases metodēm un interviju rezultātā iegūtie dati tiek pakļauti kvantitatīvai analīzei, parasti ar SPSS programmas palīdzību. Metodes izvēli var ierobežot tās dārdzība, jo intervētāju izmantošana var būtiski sadārdzināt datu ieguves izmaksas.

Telefonintervija

Telefonintervijas specifika ir tā, ka šī metode nodrošina datu ieguvī no respondentu kopām, kurām ir fiksētais vai mobilais telefons, tādējādi tās derīgums ir atkarīgs no mērķa grupas procentuālās iedzīvotāju daļas, kura noteiktās populācijas ietvaros lieto telefonu.

Galvenās telefonintervijas metodes problēmas ir sasniegt ģenerālajam kopumam atbilstošo respondenta tipu, bet neatsverama ir tās priekšrocība ļoti ātri iegūt lielas respondentu kopas viedokļus.

Datu ieguves instrumentārijs arī ir strukturēta anketa, bet tās īpatnības ir saistītas ar nepieciešamību ierobežot atbilžu variantu skaitu, jo intervija notiek, respondentam tikai akustiski uztverot informāciju. Telefonintervijas garums nevarētu pārsniegt 10-15 minūtes, taču, protams, nekur nav fiksēts, cik ilgi „drīkst” ritēt telefonintervija. Tā tiek izmantota arī kā galvenā telemārketiņa metode, kur aptauja tiek integrēta ar pārdošanu, tāpēc jāreķinās ar lielu atteikumu skaitu. Šeit ļoti būtiska loma ir intervētāja balss kvalitātei, uzrunas formai, komunikācijas manierei u.tml.. Moderno komunikāciju tehnoloģiju attīstība paredz šai metodei īpašu nozīmi nākotnes pētījumos. Anketa parasti telefonintervijas vajadzībām tiek gatavota ar **augstu strukturētības līmeni**, tā ir diezgan vienkārša, taču pieļauj arī vairākus filtrus, jo intervētājs administrē sarunas gaitu. Tiek izmantota kāda no varbūtības izlases metodēm un interviju rezultātā iegūtie dati tiek pakļauti kvantitatīvai analīzei parasti ar SPSS programmas palīdzību.

Telefonintervijas gadījumā var izmantot **sistemātisko nejaušības izlasi**, kur no telefona numuru kataloga tiek atlasīts, piemēram, katrs desmitais telefona numurs, bet var izmantot arī **vienkāršo nejaušības izlasi**, kur telefona numuri tiek nejauši ģenerēti. Pētnieciskajās aģentūrās tiek izmantotas gan **tradicionālās** telefonintervijas, kur respondenta atbildes tiek reģistrētas papīra anketā un pēc tam dati tiek ievadīti un apstrādāti ar SPSS programmu, gan lietotas **automatizētās** telefoninterviju zvanu centrāles, kur automātiski tiek ģenerēti izlases telefona numuri un dati uzreiz tiek reģistrēti elektroniski izveidotā anketā. Tur tie tiek saglabāti īpašā kontā, kas ar konkrētas datorprogrammas palīdzību tiek pārvērsti noteiktā reprezentējamā formā. Metodes izvēli var ierobežot tikai mērķgrupas ietvaros nepilnīgs telefonu lietotāju skaits.

Elektroniskā aptauja

Jēdziens elektroniskā aptauja ir piemērojams visām viedokļa izpētes metodēm, kur datu ieguve notiek interneta vidē. Daudzveidīgās interneta aptaujas iegūst arvien lielāku popularitāti un plaši tiek izmantotas arī novērtējuma vajadzībām. Elektronisko aptauju metodes ir uzskatāmas par salīdzinoši inovatīvām, tādēļ tās raksturosim izvērstāk. Interneta aptaujas tehnika ir piemērota iekšējiem pētījumiem (aptauju veic paši ministrijas darbinieki), jo neprasa plašu intervētāju tīklu. Pēdējos gados sākotnējo pētnieku neuzticēšanos interneta aptaujām ir nomainījusi intensīva, nereti arī nepārdomāta interneta izmantošana sociālajos pētījumos un tikpat bieži arī novērtējuma pētījumos.

Interneta pētījumi ir tādi pētījumi, kur iespējami šādi gadījumi:

- respondents, izmantojot interneta vidi, tiešsaistē aizpilda anketu, kas atrodas uz pētījuma veicēja vai tehnoloģiju nodrošinātāja servera;
- anketa tiek lejupielādēta no WEB servera kā atsevišķs fails un pēc aizpildīšanas tiek nosūtīta atpakaļ aptaujas veicējam pa e-pastu;

3. nodevuma ziņojums

- anketa tiek saņemta pa e-pastu kā atsevišķs fails un aizpildīta tādā pašā veidā tiek nosūtīta atpakaļ aptaujas veicējam;
- respondents tiek intervēts tiešsaistē (padziļinātā intervija) vai arī piedalās diskusijās tiešsaistē (šis aptaujas veids iekļaujams kvalitatīvo metožu klāstā);
- respondenta aktivitātes internetā tiek mērītas automātiski, izmantojot dažādus t.s. *Web analytics* instrumentus (šī metode iekļaujama satura analīzes metožu grupā).

Internetu kā datu ieguves metodi drīkst izmantot tad, ja interneta izplatība mērķa grupā ir augsta (gados jaunāki cilvēki, ekonomiski aktīvā urbānā iedzīvotāju daļa, mērķa grupa – interneta lietotāji, uzņēmuma klienti, kuri ir norādījuši e-pasta adreses, uzņēmuma darbinieki, kuriem ir e-pasti). Novērtējuma vajadzībām var izmantot arī tā saucamos *interneta paneļus*, kuru uzturēšana ir lietderīga ilgtermiņa programmu novērtēšanas vajadzībām.

Galvenais faktors, kas nosaka internetā veikto pētījumu atbilstību – vai internetā ir iespējams sasniegt tādu respondentu izlasi, kas var tikt uzskatīta par reprezentatīvu pētījuma ģenerālajam kopumam. Pagaidām Latvijā internetu kā datu ieguves metodi nedrīkst izmantot tad, ja nepieciešams sasniegt nacionāli reprezentatīvu izlasi.

Elektroniskā aptauja ir savā ziņā līdzīga anketēšanai, anketas aizpilde ir paša respondenta ziņā. Tāpēc elektronisko aptauju anketu sagatavošanā jāņem vērā anketēšanas metodei līdzīgi metodiski norādījumi: anketa nedrīkst būt gara, jautājumi nedrīkst būt sarežģīti gan saturiskā, gan formālā nozīmē, jāizvairās no atklāto jautājumu lietošanas, lielu uzmanību jāpievērš anketas pirmajam jautājumam un „galviņai” jeb uzrunas tekstam, kas kalpo par respondenta galveno motivatoru vispār uzsākt anketas aizpildi. Anketa jāveido vienkāršā, bet gaumīgā - respondentam draudzīgā dizainā. Elektroniskās aptaujas anketa, tāpat kā tradicionālās anketēšanas anketa rūpīgi jāpārbauda pilotāžā. Elektroniskās aptaujas gadījumā arī jāizmanto kāda no varbūtības/nejaušības izlasēm, taču praksē bieži uzaicinājums aizpildīt anketu tiek nosūtīts visiem ģenerālās kopas pārstāvjiem, kuru e-pasti ir zināmi, jo atbildējušo skaits tradicionāli ir ļoti zems (vidēji 1/3 daļa no adrešu skaita). Ir elektronisko aptauju komercializētie serveri, kur pasūtītājs saņem jau viedokļa statistisku sadalījumu.

Pasta (tradicionālā) aptauja

Tradicionālās pasta aptaujas specifika ir tā, ka šī metode ir derīga tikai tajos gadījumos, kad pētniekam ir zināmas mērķa grupas adreses (piemēram, krūts vēža riska grupas populācija). Tās būtisks priekšnoteikums ir arī respondentu ieinteresētība pētījuma norisē, jo pretējā gadījumā, tam var būt zema motivācija pildīt anketu un nosūtīt to atpakaļ uz norādīto adresi. Tomēr metode ir derīga ģeogrāfiski izkaisītu respondentu (Latvijas iedzīvotāji emigrācijā) viedokļa izpētei. Tiek izmantota kāda no varbūtības izlases metodēm un pasta aptauju rezultātā iegūtie dati tiek pakļauti kvantitatīvai analīzei parasti ar SPSS programmas palīdzību.

7.tabula. Kvantitatīvās aptaujas metožu priekšrocības un trūkumi

Metode	Priekšrocības	Trūkumi
Anketēšana jeb paš aizpildes anketas izmantošana	- Lēta - Ātra - Pētnieka ietekme minimāla - Var uzdot delikātus jautājumus un cerēt, ka saņems godprātīgu atbildi - Intervētāja ietekmes nav - Ērta respondentam, ir laiks apdomāt atbildes	- Daudz laika un uzmanības jāveltī anketas dizainēšanai un sagatavošanai - Nevar būt daudz jautājumu un sarežģītas struktūras - Nav iespējams pamudināt respondentu un palīdzēt viņam izprast jautājumu - Ir ierobežots atbilžu skaits - Nav iespējams iegūt papildus datus ārpus atbilžu variantiem - Nevar būt pārliecināts, vai atbildējusī persona ir izlasei atbilstošs respondents - Ne katrs respondents spēj aizpildīt anketu
Telefonaptauja Tradicionālais vai automatizētais formāts - īpašas datorizētas programmas	- Ātra - Augsts izlases kontroles līmenis - Augsts intervētāju darba kontroles līmenis - Augsts atbilžu procents - Dārgāka kā elektroniskās aptaujas un anketēšana, bet lētāka kā tiešās personiskās intervijas	- Nav iespējams izmantot fiziskus stimulus - Jāaprobežojas ar vienkāršiem jautājumiem - Neliels datu daudzums
Personiskā intervija mājās	- Var uzdot sarežģītus jautājumus - Iespējams pielietot fiziskus stimulus - Augsts izlases kontroles līmenis - Liels datu daudzums - Augsts atbilžu procents	- Dārga un ilga - Zems lauku darba strādnieku kontroles līmenis - Augsts sociālās vēlamības līmenis - Intervētāja ietekme
Personiskā intervija ārpus mājās	- Var uzdot sarežģītus jautājumus - Iespējams pielietot fiziskus stimulus - Augsts atbilžu procents - Augsta apkārtējās vides kontrole - Plaši pielietojama	- Dārga - Neliels datu daudzums - Augsts sociālās vēlamības līmenis - Intervētāja ietekme
Pasta aptauja	- Nav problēmas ar intervētājiem - Nav intervētāja ietekme - Ne īpaši liels datu daudzums - Zems sociālās vēlamības līmenis - Ne īpaši dārga	- Tikai vienkārši jautājumi - Grūti izkontrolēt pasta adreses atbilstību izlasei - Nav vides kontroles - Zems atbilžu procents - Nav ātra
Elektroniskā aptauja	- Nav problēmas ar intervētājiem - Nav intervētāja ietekmes - Zems sociālās vēlamības līmenis - Ļoti ātra - Salīdzinoši zemas izmaksas - Iespēja sasniegt citādi grūti aizsniedzamas mērķa grupas - Iespēja respondentam aizpildīt anketu netraucēti sev optimālā laikā un vietā. - WEB dizains sniedz vairākas priekšrocības – iespējas izmantot fotogrāfijas, video un audio materiālus.	- Tikai vienkārši jautājumi - Grūti izkontrolēt e-pasta atbilstību izlasei - Zems atbilžu procents - Nedaudz datu - Izlases problēma – interneta pētījumos var piedalīties tikai tie respondenti, kuriem ir pieejams internets un kuri prot to lietot; - Respondenti Latvijā šobrīd ir ļoti atšķirīgas datora un interneta lietošanas iemaņas, kas var veicināt kļūdas atbilžu atzīmēšanā - lai respondenti tiktu motivēti, tiek izmantoti dažādi stimulatori t.sk. materiālas kompensācijas, kas var radīt “klikšķināšanas” efektu, lai tās iegūtu; - respondentu bažas par anonimitāti un datu drošību

Kvalitatīvās datu ieguves pētniecības metodes

Kvalitatīvās datu ieguves metodes ļauj novērtētājam noteiktu pētījuma priekšmetu izpētīt detalizēti un padziļināti. Datu ieguves veidu neierobežo iepriekš precīzi definētas izpētes priekšmeta robežas, ir iespējams iegūt jaunas, negaidītas zināšanas.

Kvalitatīvā pieeja gan ļauj iegūt novērtētājam padziļinātu izpratni par izpētes priekšmetu, tomēr tā neparedz iespēju vispārināt iegūtos datus un attiecināt pētījuma rezultātus uz plašāku gadījumu kopu (dati ir attiecināmi tikai uz konkrēto pētīto gadījumu).

Kvalitatīvo metožu primārā **priekšrocība** ir iespēja ar to palīdzību īstenot detalizētu kādas mazas izpētes vienības analīzi. Visbiežāk izmantotās kvalitatīvās datu analīzes metodes novērtējumā ir padziļinātās (gan daļēji strukturētās, gan nestrukturētās) intervijas, novērojums un dokumentu analīze. **Interviju** dati atklāj personu viedokļus, sajūtas, pieredzes un zināšanas. **Novērojuma** dati sastāv no detalizēta uzvedības apraksta. **Dokumentu analīzes** rezultāts ir noteiktu teksta vienību interpretācija.

Precīzāk raksturosim divas novērtējuma ietvaros visplašāk lietotās kvalitatīvās aptaujas formas: fokusgrupu diskusiju un kvalitatīvo jeb dziļo interviju.

Kopīgais abām kvalitatīvās aptaujas formām ir tas, ka viedokļa izpēte notiek izmantojot iepriekš formulētas sarunas tēmas jeb **vadlīnijas**, kuras satur galveno pētnieciski svarīgo jautājumu formulējumu. Saskaņā ar šīm vadlīnijām tiek īstenota individuālā/dziļā/daļēji strukturētā intervija un intervija grupā – fokusgrupas ietvaros. Vadlīnijas sākotnēji ir tikai vispārīgi strukturēta sarunas tematiskā shēma jeb lielās līnijās saplānota sarunas tematiskā gaita. Sarunas gaitā intervētājs arvien spēcīgāk iedziļinās respondenta viedoklī, tādejādi paplašinot sarunas tematisko un nozīmju telpu – tiek uzdoti papildus jautājumi, kas saturiski izriet no respondentu sniegtajām atbildēm, jautājumi tiek pārstrukturēti atbilstoši katra respondenta pieredzes īpatnībām un vispārējai sarunas norisei.

Vadlīniju sagatavošanas specifika:

- Pirms jautājumu formulēšanas jānoprecizē tās vispārējais plāns, sarunas mērķis;
- Jāveido nedaudz izvērsti jautājumu formulējumi;
- Jāfiksē, kas būs t.s. **atslēgas** jautājumi – tie, kuri jāuzdod obligāti un kas – **iespējamie** jautājumi – kurus uzdos tikai tad, ja vispārējā sarunas norise to atļaus;
- **Slēgtos** jautājumus var izmantot tikai tad, ja nepieciešami filtra jautājumi.

Fokusgrupu diskusija

Šī metode ir organizēta saruna par iepriekš konceptualizētu tēmu speciāli sagatavota sarunas “uzturētāja” jeb moderatora vadībā. Pētnieki paši veido grupu, atbilstoši pētnieciskajām interesēm un noorganizē tās dalībnieku pulcēšanos. Grupai vienojošais ir sarunas tēma, kur ļoti būtiski ir tas, ka sarunu vada grupai nepiederošs diskusijas vadītājs – moderators. Metode rada ikdienas situācijām līdzīgas situācijas un tas veido metodes pamatojumu:

- katra viedokļa veidošanās vide ir ikdienas informatīvās sarunas starp cilvēkiem, kas notiek ļoti līdzīgās situācijās, šeit cilvēkiem ir viegli identificēties ar šīm situācijām diskusijas gaitā;

3. nodevuma ziņojums

- grupu diskusija turpina tālāk viedokļa veidošanās situāciju, turpinot un paplašinot to, kas notiktu dabiskā vidē (ar jautājumiem virzot sarunas pētnieciski nozīmīgā tematikā);
- grupu diskusijas sniedz iespēju izsekot, kā notiek individuālo un kolektīvo viedokļu un dispozīciju maiņa.

Ar fokusgrupu diskusiju var:

- izpētīt “dziļāk” esošus viedokļus, provocēt spontānas reakcijas;
- iegūt pārskatu par viedokļu, vērtību un konfliktu veidiem;
- atklāt viedokļu veidošanās ceļus;
- izpētīt viedokļu mijiedarbību;
- noskaidrot individuālā viedokļa atkarību no grupas viedokļa.

Tā ir viena no kvalitatīvo pētījumu metodēm, kur vienlaicīgi par kādu tēmu vai jautājumu tiek intervēti vairāki cilvēki, notiek komunikācija ne tikai starp moderatoru un respondentiem, bet arī pašu diskusijas grupas dalībnieku savstarpējā mijiedarbība. Vienas fokusgrupas diskusijas garums parasti ir aptuveni viena stunda, vienā diskusijā piedalās 8 - 12 cilvēki. Tās laikā parasti tiek veikts video un audio ieraksts, lai pēc diskusijas beigām varētu to detalizēti analizēt.

Ko var iegūt ar šo metodi un kādos gadījumos to parasti izmanto?

Ar šīs metodes palīdzību netiek noskaidrota kādu viedokļu skaitliskā izplatība (piemēram, cik % pauž kādu viedokli), bet tiek noskaidrota **viedokļu dažādība**, cilvēku domas un vēlmes kādā jautājumā. Piemēram, fokusgrupas diskusijas rīko, lai noskaidrotu, kā iedzīvotāji, kādas sabiedrības grupas, klienti varētu reaģēt uz kādu reklāmas kampaņu, kas drīzumā plānota (dalībniekiem parāda vairākus reklāmas variantus, viņi pauž savus viedokļus par katru no tiem), vai ko domā par kādiem produktiem, precēm, ko drīzumā plānots tirgot.

Fokusgrupu diskusijas rīko arī, lai noskaidrotu, kāpēc cilvēki izmanto vai neizmanto kādus iestāžu vai uzņēmumu pakalpojumus (NVA pakalpojumi, bibliotēku pakalpojumi, kāda sakaru operatora pakalpojumi u.c.), kas ir traucējoši vai veicinoši faktori. Diskusiju dalībnieki var vērtēt jau esošos pakalpojumus (izvērtēt to stiprās un vājās puses) vai arī izteikt savus viedokļus par kādām plānotām izmaiņām.

Galvenās fokusgrupu diskusijas **priekšrocības ir:**

- Fokusgrupas diskusijas laikā notiek arī dalībnieku savstarpējā mijiedarbība, dalībnieki, klausoties citu teikto, var uz to reaģēt un labāk pamatot savu viedokli, padomāt par niansēm, savstarpējās diskusijās skaidrāk formulēt savu viedokli u.tml.
- Lētāka un mazāk laikietilpīga metode nekā dziļās intervijas – vienlaicīgi var noskaidrot vairāku respondentu viedokļus;
- Diskusijas audio/video ieraksts pēc diskusijas beigām ļauj detalizēti analizēt diskusijā notikušo.

Galvenās fokusgrupu diskusijas **trūkumi ir:**

- Fokusgrupu diskusijas organizēt ir sarežģītāk nekā dziļās intervijas – ir jāatrod pietiekams skaits (10-12) cilvēku, kas atbilst atlases kritērijiem un kuri noteiktajā laikā un vietā var ierasties uz diskusiju. Turklāt pastāv risks, ka kāds var arī pēdējā brīdī pārdomāt un neierasties.

- Ja vairāki cilvēki runā reizē, pēc tam šo informāciju sarežģīti analizēt.

Parasti tiek veikta **mērķtiecīga respondentu atlase** – atkarībā no tā, par kādu tēmu būs diskusija, tiek definēti kritēriji, pēc kuriem tiks izvēlēti respondenti. Piemēram, uz fokusgrupas diskusiju par autovadītāju attieksmi pret jaunu ceļu satiksmes drošības standartu noteikšanu tiks aicināti autovadītāji, uz fokusgrupu diskusiju par kāda pakalpojuma kvalitāti attiecīgā pakalpojuma lietotāji u.tml.

Tā kā fokusgrupu diskusijas galvenais mērķis ir iegūt pēc iespējas dažādākus viedokļus par attiecīgo jautājumu, tad ir svarīgi, lai diskusijas dalībnieki būtu pēc iespējas dažādi – pārstāvētu dažādus reģionus, profesijas u.tml. (konkrētās pazīmes atkarīgas no pētījuma mērķiem). Šī iemesla dēļ parasti uz vienu grupu netiek aicināti divi cilvēki, kas ir savstarpēji pazīstami.

Lai sarunas diskusijas laikā noritētu raiti un visi brīvi varētu paust savu viedokli, parasti atsevišķi tiek rīkota diskusija latviešu valodā un krievu valodā (uz tām aicina cilvēkus, kuriem attiecīgā valoda ir dzimtā vai kuriem ir vieglāk tajā izteikties).

Viena pētījuma ietvaros var tikt rīkotas vairāku grupu diskusijas, kuras savstarpēji atšķiras pēc rekrutēto respondentu pazīmēm.

Padziļinātā intervija

Ar jēdzienu padziļinātā jeb dziļā intervija apzīmē visas kvalitatīvās mutiskās aptaujas formas ar sekojošām pazīmēm: zema jautājumu standartizācijas pakāpe; vāji izteikta jautājumu secības struktūra; augstas prasības intervētājam.

Padziļināto interviju parasti izmanto, ja gribam iegūt informāciju par tām grupām, kas reprezentatīvā aptaujā ir pārstāvētas ļoti nelielā skaitā, taču to viedoklis ir īpaši būtisks, lai iegūtu atbildes uz novērtējuma jautājumiem.

Ar šīs metodes palīdzību varam izzināt specifisku, mazskaitlīgu grupu pieredzi, viedokli, īpašu skatījumu uz pētniecisko problēmātiku. Padziļinātās intervijas galvenie mērķi ir iegūt precīzāku respondenta viedokli interesējošajā tematikā, labāk izprast respondenta uzvedības ievirzes un rīcības motivāciju, iegūt priekšstatu par kādas subkultūras vai īpašas respondentu grupas valodas lietojuma īpatnībām, izprast respondentu motivāciju, vajadzības, intereses, iegūt informāciju par specifiskām problēmām, kuras nepakļaujas standartizācijai. Padziļināto interviju var īstenot dažādās strukturētības pakāpēs. Šīs intervijas kā metodes lietošanai nepieciešami savi **priekšnosacījumi**:

- vienmēr jābūt priekšzināšanām par respondentu un viņa dzīves apstākļiem;
- jābūt piekrišanai un ieinteresētībai no respondenta puses attiecībā uz intervijas sekmīgu norisi (to iespējams iegūt precīzi paskaidrojot intervijas mērķi);
- intervija prasa daudz laika – precīzi iepriekš jāsarunā tikšanās vieta un laiks ar respondentu.

Šie priekšnosacījumi rada labvēlīgus apstākļus dziļo interviju izmantot tajos gadījumos, kad novērtējuma vajadzībām nepieciešams ekspertu viedoklis.

Dziļajai intervijai kā metodei ir arī **trūkumi**:

- intervētāja kvalifikācijas ietekme uz izpētes situāciju;
- ne visi respondenti ir ar vienādu gatavību sadarboties, t.i. būt atvērti šādai intervijai;

3. nodevuma ziņojums

- intervija ir gara;
- liels laika patēriņš, analizējot un salīdzinot rezultātus.

Dziļās intervijas norisi raksturo sekojošais: pirms katras intervijas jābūt ziņām par respondentu, jāsaskaņo tikšanās laiks un vieta, intervijai izteikti asimetriska komunikācija, tomēr intervētājs nevar atļauties apskatīt problēmu no sava redzes punkta – jābūt augstai intervētāja fleksibilitātei, intervijas sākumā izstāsta intervijas mērķi – tas ir tikai iegūt informāciju?, - apspriesties?, konsultēties? - vai kas cits?

Intervētāja uzdevums – veidot profesionālu komunikāciju, lai maksimāli īsā laikā uzzinātu to, ko citos apstākļos spētu tikai ilgākā laika periodā. Tieši intervētāja “svešā” cilvēka pozīcija bieži palīdz sasniegt intervijas mērķus. Padziļinātā intervija prasa augsti profesionālu komunikāciju un pietiekami konceptualizētu problēmsituācijas izpratni. Uzdodot jaunus jautājumus intervētājam pirms tam ātri jāizanalizē jau sniegto atbilžu nozīme. Intervijas gaitu nosaka gan tās saturiskā puse – jautājumu secība, atbilžu saturs, gan intervētāja – respondenta attiecību raksturs.

Intervijas gaita tiek reģistrēta vai nu pierakstot atbildes (to parasti dara cits cilvēks, ne intervētājs), vai ierakstot audio. Laba prakse – ja strādā divi intervētāji vienlaikus. Dziļās intervijas gaitu nosaka tās izpētes situācijas specifika. Liela nozīme datu interpretācijā ir neverbālai komunikācijai, kas var pastiprināt, vājināt vai kā citādi izmainīt teiktā nozīmi. Intervētājam ir jāuzmanās ar situatīvo kontekstu. Intervijas gaitā dominējoša loma ir pamatojuma jautājumiem, respondentu neskaidro izteikumu noprecizēšanai. Intervētāja uzdevums ir izvairīties no iespējamās intervijas bloķēšanas un izjaukšanas.

Gan kvantitatīvo, gan kvalitatīvo metožu stiprās un vājās puses pastiprinās dažādos kontekstos un novērtētāja uzdevums ir izsvērt, kura no metodēm ir vispiemērotākā konkrētajā kontekstā. Novērtētājam jābūt skaidram priekšstatam par to, ko viņš grib uzzināt un kas atvieglinātu piemērotu datu vākšanas tehniku izvēli.

3.2.3. Datu analīzes metodes

Datu analīzes metodes ir jāpiemēro datu tipam, kas iegūts pētījuma gaitā, tāpēc vēlreiz uzsvēsim, ka lēmumi par to, kā tiks analizēti un izmantoti dati ir jāpieņem PIRMS DATU VĀKŠANAS, pat pirms pētnieciskās metodoloģijas un datu ieguves metožu izvēles. Novērtējuma veicējam, novērtējuma priekšmeta analīzes rezultātā, precīzi jāformulē novērtējuma jautājumi, kas arī ietver sevī informāciju par datu veidu, kāds būs nepieciešams, lai varētu formulēt atbildes un vērtējošos secinājumus. Piemēram, *Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnes 2011.-2017.gadam* viens no formulētajiem politikas rezultātiem ir *Piekrastes mērķteritorijā tiks uzsākta kvalitatīva piekrastes infrastruktūras izveide, kas:*

- *samazinās klimata pārmaiņu ietekmi un ļaus ietaupīt valsts un piekrastes pašvaldību līdzekļus infrastruktūras objektu glābšanai un atjaunošanai;*
- *nodrošinās publisku, drošu piekļuvi jūras krastam un citām piekrastes vērtībām, mazinot kāpu izbraukāšanu un izbradāšanu;*
- *sekmēs piekrastes dabas un kultūras mantojuma saglabāšanos un tā radītās pievienotās vērtības pieaugumu;*

- *piekrastes pašvaldībās radīs priekšnosacījumus uzņēmējdarbībai un nodarbinātībai visa gada garumā un uzlabos pakalpojumu pieejamību un kvalitāti tūrisma jomā.*⁵⁷

Šādā gadījumā jau 2011. gadā jābūt skaidrībai, kādi dati būs nepieciešami, lai pierādītu, izmaiņas, piemēram piekrastes dabas un kultūras mantojuma saglabāšanas procesos, kā arī dabas un kultūras mantojuma radītajā pievienotajā vērtībā. Šeit ir jābūt priekšstatam gan par to, kuri objekti tiks kvalificēti kā piekrastes dabas un kultūras mantojums, gan par to, kādas aktivitātes tiks atzītas par tādām, kas vērstas uz minētā mantojuma saglabāšanu. Jāzina, kāda ir pašreizējā šī mantojuma radītā pievienotā vērtība un kā tiks konstatētas tās izmaiņas politikas pasākumu ietekmē. Pamatojoties uz minēto, var precīzāk prognozēt starpposma un gala novērtējumiem nepieciešamo datu veidu.

Tātad, ***lielākā kļūda ir praksē, kad jau pēc veiktiem pētījumiem novērtējuma veicēji apjūk un nezina, kā interpretēt datus.*** Šādas situācijas veidojas, ja dati tiek vākti bez iepriekšēja to izmantošanas plāna (vismaz tas nav precīzi formulēts visiem novērtējuma veicējiem) un sekas tam ir bezgalīgas diskusijas starp pētniekiem un politikas veidotājiem par „pareiziem secinājumiem”.

Datu kopu visbūtiskākās atšķirības veidojas atbilstoši to ieguvē izmantotajām metodēm. Ar kvantitatīvajām datu ieguves metodēm iegūstam kvantitatīvos datus jeb skaitļu izteiksmē apkopotu informāciju, bet ar kvalitatīvajām datu ieguves metodēm – kvalitatīvos datus jeb „vārdiskā” formā izteiktu informāciju, kas var ietvert dažāda tipa aprakstus, pārskatus, atzinumus, sajūtas un citas tamlīdzīga tipa informācijas vienības, kas reģistrētas ar kvalitatīvo datu ieguves metodēm.

Kvantitatīvo datu analīze

Kvantitatīvo datu analīzes paņēmieni tiek izvēlēti atbilstoši tam, kādi ir tā saucamie „izejmateriāla dati”, kuri ir iegūti, lai atbildētu uz novērtējuma pētījuma jautājumiem. Šo datu veidu nosaka mainīgo tipi un skalu veidi, kādi izmantoti mērījumā (aptaujas gadījumā anketas jautājumu un atbilžu veidi). Var tikt izmantotas:

- ***Nominālās*** skalas, kur tiek iegūtas dihotomiskas kategorijas, kuras nevar rindot noteiktā rangu secībā, tās izmanto gadījumos, kad atbildēs iespējami tikai divi varianti. Tradicionāls šīs skalas piemērs ir jautājums par respondenta dzimumu.
- ***Ordinālās*** skalas jeb rangu skalas, kurās objektiem piešķir skaitli, lai atklātu noteiktu īpašību vai pazīmju relatīvo lielumu. Tā var noteikt konkrēta objekta pazīmju lielumu salīdzinājumā ar citiem objektiem, taču skala nerāda, par cik vienībām viens objekta pazīmes lielums ir lielāks vai mazāks par citu objekta pazīmi. Izmantojot šo skalu, noteikts objekts iegūst pirmo pozīciju, cits - otro utt., taču mēs nezīnām, cik «tālu» mērāmie objekti ir viens no otra. Ar šīs skalas palīdzību var izmērīt attieksmi pret pakalpojumu, pozīcijas, viedokļus, sajūtas, priekšrokas, prioritātes. Ekvivalenti objekti iegūst vienu rangu. Tomēr, ne vienmēr visi rindojamie objekti jāsakārto dilstošā secībā – var rindot tikai pirmos trīs vai tml.

⁵⁷ *Piekrastes telpiskās attīstības pamatnotādnes 2011.-2017.gadam.* (MK 20.04.2011. rīkojums Nr. 169.) 44.lpp. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3634>

3. nodevuma ziņojums

- **Intervālu** skala – ir skala, kur skaitli izmanto, lai rindotu objektus tā, ka skaitliski vienādas atšķirības atspoguļo arī mērāmās īpašības atšķirību pakāpi. Vienāds attālums starp skaitļiem ir vienāds attālums starp mērāmās īpašības mainīgajiem. Šī skala satur to pašu informāciju ko ordinālā skala + tā ļauj salīdzināt atšķirības starp objektiem. Starpībai starp 1. un 2. mainīgo jābūt tādai pašai kā starp 3. un 4. jeb 4. un 5. un tā tālāk. Bieži ar intervālu skalas palīdzību salīdzina viena objekta atšķirīgus raksturojumus.
- **Racionālā** skala, ja kaut kas tiek vērtēts attiecībā pret fiksētu nulles vērtību.

Šie skalu piemēri rāda, ka pats mērījuma veids jau rada noteiktu datu tipu un var būt atšķirīgi ceļi, kā tos skaidrā un kodolīgā formā atspoguļot grafiski un kā tos sekmīgāk izmantot argumentācijā, kas noved pie pārliecinoša secinājuma.

Kvantitatīvo datu analīze var tikt piemērota dažādām datu kopām: gan datiem, kuri ir iegūti no datu bāzēm, kuras veidotas pētījumu rezultātā, gan automātiski importējot datus, izmantojot dažādas kvantitatīvo datu analīzes programmas, gan manuāli datus ievadot kādās jau gatavās datu analīzes programmās. Datu analīzes veids tiek izvēlēts atbilstoši tam, vai mēs vēlamies tikai kaut ko izmērīt vai salīdzināt, konstatēt attiecības starp parametriem, veidot prognozi, testēt hipotēzi(-es), veidot jaunus konceptus vai tml.

Tradicionāli vispārējais kvantitatīvās analīzes mērķis ir ar skaitļu un matemātisko operāciju palīdzību pētīt datu īpašības un radīt jaunus datus.

Pazīstamākais un praksē bieži lietotots kvantitatīvās analīzes veids ir **deskriptīvās statistikas** piemērošana, kur tā saucamos izejas datus tradicionāli iegūst ar populācijas aptauju datiem. Deskriptīvās statistikas ietvaros var veikt *viendimensionālo, divdimensionālo vai daudzdimensionālo* analīzi.

Ja esam veikuši mērķa grupas kvantitatīvo aptauju, tad visvienkāršākais datu analīzes veids ir **viendimensionālā analīze**. Tā nozīmē analizēt viena mainīgā īpašības, jeb citiem vārdiem - aprakstīt procentuālo viedokļu sadalījumu anketas jautājumu atbilžu kategorijās. Divdimensionālā analīze nozīmē salīdzināt divu mainīgo īpašības attiecībā vienam pret otru, piemēram kvantitatīvās aptaujas rezultātā iegūtu datu masīvu analizēt, korelējot datus iepretim vecuma grupām. Daudzdimensionālā analīze nozīmē pētīt attiecības starp vairāk kā diviem mainīgajiem (vecums, dzimums, apmierinātība ar pensijas apjomu).

Visplašāk izmantotie viendimensionālās analīzes instrumenti ir frekvenču fiksēšana, galvenās tendences mērījums, kur izmanto aritmētisko vidējo, modu, mediānu, kā arī *dispersijas* jeb mainīguma mērījums, kur izmanto ranžēšanu, standarta novirzes mērījumu, standarta kļūdas mērījumu u.c. Viendimensionālo datu atspoguļojumam var izmantot dažādus diagrammu veidus, piemēram joslu diagrammu (*bar graph*), histogrammu, frekvenču daudzstūri u.c. Viendimensionāla datu analīze reti kad var būt pietiekams instruments novērtējuma vajadzībām.

Divdimensionālā analīze tradicionāli tiek īstenota kā **korelācijas** jeb attiecību starp diviem mainīgajiem atspoguļošana: vai uzņēmuma dibināšanas gads ir saistīts ar nodokļu maksāšanas disciplīnu, kā personas vecums ir saistīts ar nelegālo vielu pamēģināšanu u.tml. Divdimensionālās datu analīzes rezultātus var atspoguļot tā saucamajās krostabulās vai skatergramās (*scattergrams*). Divdimensionālā analīze var sniegt būtisku informāciju novērtējuma vajadzībām.

Daudzdimensionālā analīze ietver vairākus soļus:

- pierādīt, ka pastāv sakarība starp diviem mainīgajiem (ienākumi un izglītības līmenis)
- sadalīt datus apakšgrupās, pamatojoties uz trešā mainīgā vērtību (sadalīt datu kopu: vīriešu izteikumi un sieviešu izteikumi)
- raksturot divu mainīgo attiecības pret sākotnējām apakšgrupām (vīriešu ienākumi un izglītība; sieviešu ienākumi un izglītība)
- salīdzināt attiecības starp mainīgajiem katrā apakšgrupā ar to, kādas ir attiecības starp mainīgajiem visā datu kopā.

Daudzdimensionālā analīze var tikt īstenota ar dažādu kvantitatīvās analīzes paņēmieni palīdzību, piemēram, multiplo regresiju, faktoranalīzi, klāsteranalīzi u.c. Daudzdimensionālā analīze prasa labu kvantitatīvo datu analīzes tehniku pārzināšanu un tās piemērošana praksē prasa profesionāļu līdzdalību.

Kvalitatīvo datu analīze

Kā jau minēts, kvalitatīvā izpēte ir vērsta uz mazu grupu vai neliela indivīdu skaita izpēti. Kvalitatīvās izpētes īpatnība ir tā, ka datu analīze reāli bieži sākas jau datu ieguves gaitā, jo, piemēram, intervijas vai fokusgrupas laikā intervētājs vai moderators jau veic respondentu izteikumu kategorizēšanu un jaunu jautājumu ģenerēšanu, kas izriet no sarunas gaitā veiktās iegūto datu analīzes. Datu analīzes process kvalitatīvās metodoloģijas ietvaros nav tik norobežots no datu ieguves procesa, kā tas ir kvantitatīvā pētījumā, tādēļ ir ļoti svarīgi, kas veic intervētāja darbu vai pilda moderatora funkcijas kvalitatīvo aptauju norisē. Datu analīze kvalitatīva pētījumā var sekmīgi noritēt, ja pētījuma gaitā ir ievēroti sekojoši **soļi**:

1. Skaidri formulēti pētījuma *problēmjaudājumi*;
2. Ir korekti apkopota *bāzes* jeb fona *informācija*, lai palīdzētu izprast relevantos kontekstus, jēdzienus un teorijas;
3. Attīstīt un rosināt daudzveidīgu atbilžu un *interpretāciju* meklējumus uz pētnieciskajiem jautājumiem;
4. Izmantot iespējas virzīt pētniecību tā, lai meklētu pierādījumus kādas interpretācijas vai atbildes *izpratnei*. Mainīt interpretācijas un atbildes, ja nepieciešams;
5. Turpināt virzīties uz relevantiem *pierādījumiem*. Izslēgt interpretācijas un atbildes, kuras ir pretrunīgas, atstājot vienu vai vairākas, tādas, kuras palīdz veidot pierādījumus;
6. Pārbaudīt pierādījumu kvalitāti un avotus, lai nodrošinātu to noteiktību un konsekveni;
7. Rūpīgi pārbaudīt argumentu *loģiku* un validitāti, uz kuru pamata tiek veidoti secinājumi;
8. Izvēlēties spēcīgāko gadījumu, uz kura pamata var izdarīt *secinājumus*;
9. Vajadzības gadījumā uz iegūto datu pamata ierosināt *rīcības plānu*.

Tātad, datu analīzes process kvalitatīvās intervijas vai fokusgrupas gadījumā tiek sākts jau intervijas gaitā, kad, respondentam atklājot savu pieredzi, pētnieks/intervētājs interpretē to kontekstā ar pētāmajiem jautājumiem. Arī situācijās, kad intervijas/fokusgrupas gaitā respondents, sevi raksturojot, atklāj iepriekš neparedzētus attiecību modeļus, iespējams veidot jaunas nozīmju interpretācijas. Turklāt intervijas/fokusgrupas gaitā intervētājs

kondensē jeb sabiezina un interpretē informanta izteikumu nozīmes, kuras nākamajos jautājumos “raida atpakaļ” informantam⁵⁸.

Iegūto **kvalitatīvo datu analīze** tiek īstenota, fokusējoties uz respondentu izteikumu nozīmju analīzi. To var veikt, izmantojot trīs pakāpju analīzes ceļu:

- tematisko jeb nozīmju **kodēšanu**
- nozīmes/jēgas **sabiezinājums** (*Condensation*)
- nozīmes/jēgas **interpretācija**⁵⁹.

Greiems Gibss min trīs nozīmju kodēšanas tehniku variācijas, kuras ir attīstītas kvalitatīvo datu analīzes ietvaros:

- atvērtā nozīmju kodēšanas tehnika, kura attīstīta pamatojuma teorijas ietvaros;
- nozīmju kodēšana kontentanalīzes ietvaros, ko izmanto, lai sistemātiski un kvantitatīvi aprakstītu komunikācijas satura manifestāciju;
- nozīmju kodēšana datorizētas intervijas teksta analīzes gadījumā.⁶⁰

Kvalitatīvo pētījumu datu analīzē relatīvi bieži izmanto *atvērto nozīmju kodēšanas* tehniku, kur respondentu izteikumi tiek kategorizēti atbilstoši pētnieka interpretācijai. Ar nozīmes un jēgas *sabiezinājumu* saprot plašā tekstuālā materiāla “saspiešanu” jeb īsināšanu, piemērojot informantu izteikumiem kategorijas, atbilstoši izteikuma galvenajai tēmai. Lai to īstenotu, nepieciešams veikt sekojošas darbības: pirmkārt, izlasīt visu (visas) intervijas/fokusgrupu tekstu, lai iegūtu teksta satura kopuma sajūtu; otrkārt, pētnieks nosaka dabiskās “nozīmes vienības” tekstā, kuras izteicis subjekts; treškārt, notiek informanta paustā izteikuma nozīmes tematizācija, atbilstoši pētnieka izpratnei.

Ja teksta nozīmju kodēšana/kategorizācija un sabiezinājums noved pie teksta redukcijas jeb samazinājuma, tad *interpretācija*, gluži pretēji, sākotnējo tekstu paplašina. Ar interpretāciju tiek saprasta rezultējošu formulējumu veidošana, balstoties uz oriģinālajiem izteikumiem. Visi izteikumi var tikt kategorizēti jeb kā citādi grupēti, piemēram diferencējot: rīcības aktus; aktivitātes, nozīmes, dalībniekus, attiecības, vide. Parasti kvalitatīvo pētījumu pārskata ziņojumi tiek strukturēti atbilstoši problēmjautājumu struktūrai.

Nodaļas noslēgumā pētnieki vērš uzmanību uz iespējām izmantot Latvijas universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieku sagatavoto metodisku materiālu „**Pētnieka – pasūtītāja sadarbības rokasgrāmata**”⁶¹, kur pārskatāmi raksturoti ne tikai biežāk izmantotie sociālo pētījumu veidi un metodes, interneta resursu, tai skaitā starptautisko datu bāzu izmantošanas iespējas, bet arī pasūtītāja un pētnieka sadarbības pamatprincipi.

⁵⁸ Kvale S., Brinkmann S. *Interviews. Learning the craft of Qualitative research Interviewing*. Los Angeles [etc.]: Sage, 2009, p. 181. p. 196.

⁵⁹ Turpat, p. 201–211.

⁶⁰ Gibbs G. *Analyzing qualitative data*. London: Sage, 2007, p. 39–42.

⁶¹ Latvijas universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts (2011). Pētnieka - pasūtītāja sadarbības rokasgrāmata. IZM, Norway Grants. Skatīts: 29.08.2011. Pieejams: http://www.petnieciba.lv/templates/kasiic/files/petnieka-pasutitaja_sadarbibas_rokasgramata.pdf

3.3. Ieteikumi politikas plānotājiem novērtējuma veikšanā

Kā jau minēts Rokasgrāmatas 3.1. nodaļā, vairāki pētnieki un politikas veidošanas praktiķi mēģinājuši radīt integrētu, universālu standartu novērtējuma veikšanai, taču vienmēr šādos gadījumos nācies atzīt, ka katra novērtējuma efektivitāti nosaka tieši novērtējuma veicēju spēja analizēt novērtējuma īstenošanas kontekstu (vērtējamās jomas problemātika sabiedrībā, tās aktualitāte; iesaistītās grupas, to ietekme atbilstošajā politikas veidošanas jomā; politiskais konteksts novērtējamās politikas jomā; finanšu iespējas pētījumu pasūtīšanai, laika un cilvēkresursi), kuram veiksmīgi adaptēta novērtējuma metodoloģija. Prasme izvēlēties labāko pētījuma dizainu konkrētā situācijā ir atkarīga no novērtētāja kopējās izpratnes par novērtējuma vispārējo jēgu un priekšstatu par novērtējuma vispārējo loģiku, kā arī pieredzes politikas plānošanā.

Neskatoties uz novērtējuma metodoloģisko daudzveidību, šajā nodaļā tiks sniegta iespējamo darbību secība gadījumos, kad novērtējums veicams Latvijas politikas plānošanas dokumentiem: pamatnostādnēm, plānam un koncepcijai. Minēto plānošanas dokumentu specifika šeit netiks analizēta, jo tā precīzi definēta Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra noteikumos Nr. 1178 “Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”⁶².

8. tabulā raksturotas galvenās darbības, kas veicamas plānošanas dokumentu izstrādes gaitā, veicot sākotnējā jeb *ex-ante* novērtējumu. **9. tabulā** aprakstīti galvenie gala jeb *ex-post* novērtējuma soļi. Starpposma novērtējuma veikšanai normatīvie akti neizvirza noteiktas prasības. Pēc būtības šī novērtējuma veida soļu aprakstam var piemērot *ex-post* novērtējumā izmantoto metodoloģijas aprakstu, atšķirīgi ir tikai starpnovērtējuma un gala novērtējuma mērķi.

Tabulās apkopoto soļu un kontroljautājumu uzskaitījums nav uzskatāms par vienlīdz derīgu rīcības instruktāžu visiem novērtējuma gadījumiem, tomēr var kalpot par orientējošu ceļa karti novērtējuma veicējiem.

⁶² MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

8. tabula. Plānošanas dokumentu sākotnējā novērtējuma vispārīgie soļi

Soļa Nr.	Normatīvā regulējuma prasība	Novērtējuma metodoloģijas solis	Pētnieciskās metodes	Piezīmes
1.	Esošās situācijas raksturojums attiecīgajā nozarē	Iepriekšējā plānošanas perioda atbilstošā/o politikas dokumentu ex-post novērtējuma materiālu analīze	Dokumentu analīze; citu pētījumu sekundāro datu analīze	Pievērst uzmanību iepriekš identificēto problēmu dinamikai konkrētajā jomā: saasinājušās? pavājinājušās? bez izmaiņām? radušās jaunas?
Kontroljautājumi: - Vai pastāv un ir izmantojams ex-post novērtējums atbilstošās politikas jomas iepriekšējam laika periodam? Ja ir, tad kādas ir tā galvenās atziņas? - Kāda ir problēmu dinamika atbilstošajā jomā? - Vai ir mainījušās problēmas skarto un iesaistīto grupu (NVO, sociālo partneru u.c.) vajadzības, intereses un politiskās līdzdalības aktivitāte? - Kas ir galvenās ieinteresētās grupas plānošanas dokumenta un atbilstošās rīcībpolitikas izstrādē? - Kas ir galvenie novērtējuma veikšanas iemesli (neskaitot normatīvās prasības)- nepieciešamība definēt jaunus rīcībpolitikas un darbības virzienus, izmaiņas finansējumā, problēmu izpausmēs un saasinājuma pakāpē, cits? - Vai līdz šim pastāvējusi efektīva saikne starp līdzšinējo plānošanas dokumentu un budžeta finansējumu? Ja nē, vai būs iespējams to mainīt nākamajā plānošanas periodā? Kā? - Vai ir mainījušās politiskās prioritātes atbilstošās rīcībpolitikas un tai radniecīgo politikas virzienu jomā? (ministra, Ministru kabineta, koalīcijas, Saeimas līmenī)				
2.	Informācijas apkopošana par risināmo jautājumu sasaisti ar citiem attīstības plānošanas dokumentiem	Problēmas politiskā konteksta analīze	Plānošanas dokumentu analīze; fokusgrupu diskusijas ar citu ministriju vai pakļautības iestāžu kolēģiem	Īpašu uzmanību pievērst to nozaru ministriju aktuālajai darbībai, kuras īsteno radniecīgu politiku, kā arī izmaiņām atbilstošajās ES un starptautisko organizāciju īstenotajās politikās.
Kontroljautājumi: - Vai notikušas/notiek/ir paredzamas izmaiņas citos attīstības plānošanas dokumentos konkrētās rīcībpolitikas jomās? Vai citos plānošanas dokumentos tiek īstenoti rīcības virzieni, kuri ietekmē relevantās problēmas un politikas mērķus? - Vai spējam saskatīt konkrētu saikni un pēctecību starp ilgtermiņa, vidējā termiņa un īstermiņa plānošanas dokumentiem? Vai šī hierarhiskā saikne pastāv problēmu un mērķu līmenī? - Vai atbilstošajā rīcībpolitikas virzienā pastāv ES regulējums? Vai Latvijai ir kādas starptautiskas saistības, kuras ietekmē konkrēto rīcībpolitikas virzienu?				
3.	Problēmu identificēšana,	Problēmas un to izraisošo cēloņu	Problēmu koks Fokusgrupas	Jāpieņem lēmums par novērtējuma veikšanas

3. nodevuma ziņojums

	kuru risināšanai nepieciešama noteiktas politikas īstenošana	analīze	Ekspertu intervijas	cilvēkresursiem, laika resursiem un finanšu resursiem. Pie augstas resursu pieejamības, pētniekiem var uzticēt veikt cēloņsakarību analīzi. Pie zemas finanšu resursu pieejamības, bet pietiekamas laika un cilvēkresursu pieejamības visas metodes var piemērot paši politikas plānotāji. Pie zemas kopējās resursu pieejamības var izmantot tikai problēmu koka izstrādes metodi.
4.	Būtiskāko esošo un no jauna izvirzīto politikas pamatprincipu, politikas mērķu, apakšmērķu un prioritāšu noteikšana	Politikas mērķu definēšana	Mērķa koks Fokusgrupas Iesaistīto pušu analīze Konsultācijas ar NVO un sociālajiem partneriem	Darbība gan no metodoloģijas loģikas viedokļa, gan <i>de facto</i> cieši saistīta ar 3. soli - problēmu analīzi.
Kontroljautājumi: - Vai būs nepieciešami pētnieku pakalpojumi? Ja jā, vai tiks iepirkts problēmas diagnosticējošs pētījums vai atsevišķu konsultantu pakalpojumi? Ja nē, tad kas ministrijā veiks problēmu analīzi un politikas mērķa/-u formulējumu un to integrēšanu plānošanas dokumentā? - Kādas sabiedrības grupas tiks iesaistītas problēmu identificēšanā un to strukturēšanā, kā arī politikas mērķu definēšanā? Kā tiks konsolidēti dažādu grupu redzējumi uz problēmām un iespējamajiem mērķiem? Kas veiks šo konsolidāciju? - Vai plānošanas dokumenta izstrāde un problēmu diagnosticēšana tiks komunicēta ar sabiedrību? Kāda ir paredzamā publicitāte? Vai un kad tiks rīkota jaunā plānošanas dokumenta publiskā apspriešana? - Kāda ir ministra un valdības kopumā attieksme pret analizētajām problēmām? Kāds ir iespējamais politiskais atbalsts – augsts/zems?				
5.	Rīcības virzienu identificēšana	Politikas alternatīvu izstrāde ⁶³	Var izmantot šķērsgriezuma pētījuma dizainu, konstatējot vairāku problēmās iesaistīto grupu skatījumu uz problēmām un to	Neskatoties uz faktu, ka pamatnostādņēs un plānā nav jāatspoguļo vairākas politikas alternatīvas, plānošanas dokumenta izstrādes gaitā jābūt identificētām vairākām politikas alternatīvām, kas

⁶³ Pamatnostādņu un plāna gadījumā uzdevums ir dokumentā iekļaut izvēlēto rīcības virzienu kopumu mērķu sasniegšanai, tātad šajos dokumentos tiek aprakstīts vienas politikas alternatīvas ieviešanas ceļš, bet koncepcijas gadījumā jāapraksta vairākas alternatīvas mērķu sasniegšanai un problēmas atrisināšanai. Ar koncepciju tiek „signalizēts” par noteiktā jomā pastāvošu problēmu esamību vai citu pamatojumu jaunas politikas izstrādei un to iespējamajiem risinājuma modeļiem – politikas alternatīvām.

3. nodevuma ziņojums

			novērtējumu. Datu ieguves metodes: kvantitatīvās aptaujas formas. Mazāka finanšu un laika resursu gadījumā konsultācijas ar sociālajiem partneriem, NVO.	neformāli tiek fiksētas, piemēram, konsultāciju vai fokusgrupu ietvaros. Svarīgi! Iepirkta pētījuma gadījumā vienoties ar pētniekiem, cik detalizēti tiks veikta alternatīvu formulēšana, kā pētnieku darbs tiks integrēts plānošanas dokumentā.
Kontroljautājumi: • Vai tiks mainīti līdzšinējā plānošanas dokumentā definētie rīcības virzieni? • Vai parādījušās jaunas politikas alternatīvas? Ja jā, kā tās tiks analizētas? • Kas definēs jaunus rīcības virzienus? Vai tiks iesaistīti pētnieki? Vai un kā notiks sadarbība starp ministriju un iesaistītajām grupām? • Vai jauna plānošanas dokumenta rīcības virzieni tiks komunicēti ar sabiedrību? • Konceptijas gadījumā: vai identificētas visas iespējamās alternatīvas? Vai veikta to līdzsvarota un neietekmēta analīze? Kāda ir politiskā lēmēja nostāja? Vai nepastāv konfrontācija starp iesaistītajām grupām un politisko lēmēju?				
6.	Piedāvāto risinājumu sākotnējā (ex-ante) ietekmes novērtējums	Labākās politikas alternatīvas izvēle, tās argumentācija	Alternatīvas sociāli ekonomiskās ietekmes izvērtējums, izmaksu-ieguvumu un administratīvā sloga novērtējums un salīdzinājums, alternatīvas kapacitāte attiecībā uz problēmas risināšanu: statistikas datu un fiskālo rādītāju analīze; cēloņu - seku pētījums	Resursu pieejamības gadījumā rekomendēts tiek cēloņu seku pētījums par rīcības virzienu īstenošanai izvēlēto aktivitāšu saikni ar plānoto rezultātu, t.i., lai pārbaudītu un prognozētu, vai aktivitātes novedīs pie rezultāta. Pie nepietiekamiem finanšu un cilvēkresursiem politikas plānotājiem jāveic vispārīgs katras alternatīvas pozitīvo un negatīvo pušu salīdzinājums pēc izvirzītajiem kritērijiem.
Kontroljautājumi: • Vai ir pieejami dati par visu rīcības virzienu galvenajām aktivitāšu izmaksām (tiešajām un netiešajām)? • Vai iespējams identificēt visas grupas, kurām veidosies ar politikas īstenošanu saistītas izmaksas (zaudējumi)? • Vai iespējams veikt analīzi par izmaksu izmaiņām īstermiņā un ilgtermiņā? • Vai ir pieejami dati par iesaistīto un ietekmēto pušu plānotajiem finanšu ieguvumiem īstenojamās politikas gaitā? Vai veidosies cita veida ieguvumi? • Kādas ir attiecības starp izmaksām un ieguvumiem dažādām grupām? Kuras grupas iegūs no politikas, kuras zaudēs? • Vai paredzams radīt jaunas administratīvas struktūras politikas ieviešanas gaitā? • Kādā pakāpē plānošanas dokumentā identificētie rīcības virzieni (politikas alternatīva) nodrošinās				

3. nodevuma ziņojums

problēmas atrisināšanu? - Vai rīcības virzienu īstenošana nozīmīgi ietekmēs makroekonomisko vidi, uzņēmējdarbības vidi un administratīvo izmaksu apjomu, labklājību, ietekmi uz vidi; valsts un pašvaldību budžetus; pārvaldes iestāžu funkcijas un cilvēkresursus; tiesību normu sistēmu un Latvijas starptautiskās saistības; teritoriju līdzsvarotu attīstību? - Kā tiks prognozētas ietekmes objektu izmaiņas atbilstoši piedāvātajam risinājumam? Vai būs iespēja veikt cēloņu seku pētījumu? Ja jā, tad kuru rīcības virzienu plānotās aktivitātes tiks pārbaudītas ar pētījuma starpniecību?				
7.	Lemt par rīcības plānojumā paredzēto uzdevumu un pasākumu izpildes termiņu		Konsultācijas ar NVO un sociālajiem partneriem	
Kontroljautājums: Vai nepastāv domstarpības starp politikas veidotājiem un sociālajiem partneriem par plānošanas dokumenta un/vai atsevišķu rīcības virzienu uzdevumu izpildes termiņiem?				
8.	Identificēt politikas rezultātus, tiem pakārtotos darbības rezultātus un to rezultātīvos rādītājus	Politikas alternatīvas īstenošanas rīcības virzieni	Darbs ar datu bāzēm, kuras raksturo pieejamo statistiku plānotās politikas jomā	Sekot, lai veidojas savstarpēja loģiska saikne starp politikas mērķi/iem, politikas rezultātiem, darbības rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem
Kontroljautājumi: - Vai esam pārliecinājušies, ka par visiem rezultatīvajiem rādītājiem būs iespējams iegūt datus visā plānošanas periodā? - Vai rezultatīvo rādītāju dati būs pieejami jau esošās datu bāzēs vai citos sekundāro datu avotos? Kas būs atbildīgs par datu vākšanu un apkopošanu? - Par kuru rezultatīvo rādītāju apkopošanu būs nepieciešams iepirkt pētījumu? Vai tam nepieciešamais finansējums ir ieplānots un politikas dokumentā uzrādīts?				

9. tabula. Plānošanas dokumentu gala novērtējuma vispārīgie soļi

Soļa Nr.	Normatīvā regulējuma prasība	Novērtējuma metodoloģijas solis	Pētnieciskās metodes	Piezīmes
1.	Apkopo un analizē novērtējamā dokumenta informāciju par sākotnēji konstatētajām problēmām, izvirzītajiem mērķiem un plānotajiem rezultātiem	Raksturo novērtējuma priekšmetu, t.i. pamatnostādnes, plānu vai koncepciju, definētās problēmas, mērķus un rīcības virzienus.	Dokumentu analīze Sekundāro datu analīze Iesaistīto pušu analīze	Pirms sākt ex-post novērtējumu, vēlams analizēt vispārējo situāciju nozarē un konstatēt, vai nav notikušas radikālas problēmas izpausmes maiņas un politisko prioritāšu maiņas. Ja ir notikušas minētās izmaiņas, kā arī citos gadījumos, kad iepriekšējā plānošanas perioda rīcības virzieni bijuši acīmredzami nepiemēroti problēmas risināšanai, uzmanība jāpievērš problēmu testēšanai nozarē un ex-post novērtējums iegūst tikai formālu nozīmi.
Kontroljautājumi: - Vai ir skaidrs ex-post novērtējuma un informatīvā ziņojuma galvenais mērķis un adresāts? Kas būs galvenie novērtējuma rezultātu lietotāji? - Uz kādiem novērtējuma aspektiem koncentrēsities: rezultātu sasniegšanas, efektivitātes vai procesa novērtējumu? - Pēc kādiem kritērijiem (rezultatīvo rādītāju sasniegšana/nesasniegšana; darbības un politikas rezultātu sasniegšana/nesasniegšana; mērķu sasniegšana/nesasniegšana vai citi) tiks veikts novērtējums? Vai tas tiks veikts visiem rīcības virzieniem? - Kurš (politikas plānotājs/pētnieks, sadarbībā) definēs novērtējuma pētnieciskos jautājumus? - Kādi dati vajadzīgi, lai atbildētu uz novērtējuma jautājumiem? Vai dati jau ir pieejami? Ja nē, kā tie tiks iegūti? - Kas un kā definēs darba uzdevumu pētniekiem, ja kādi dati ir iegūstami tikai ārēja pētījuma rezultātā?				
2.	Analizē plānošanas dokumenta īstenošanā iesaistīto institūciju paveikto, kā arī problēmu risināšanā un izvirzīto mērķu sasniegšanā ieguldītos resursus	Izmantojot rezultatīvos rādītājus, pārbauda, vai ir sasniegti plānotie darbības rezultāti un tiem atbilstošie politikas rezultāti. Konstatē, vai ir sasniegti definētie politikas mērķi un kādā pakāpē atrisinātas plānošanas dokumentā	Monitoringa un citu statistikas datu analīze; kāds no eksperimentālajiem dizainiem (ja ir pieejami resursi); Problēmas skarto grupu viedokļu izpēte: kvantitatīvās aptaujas (ja ir pieejams finansējums); ekspertu intervijas (ja ir neliels finansējums pētījumu vajadzībām).	Pieņem lēmumu, kādā padziļinājuma pakāpē pārbaudīs katru rīcības virzienu, cik detalizēti analizēs kopsakarības starp plānošanas dokumenta strukturālajām komponentēm: rezultatīvajiem rādītājiem, darbības rezultātiem, politikas rezultātiem, politikas mērķu realizēšanas pakāpi. Svarīgi! Nepietiek ar atskaites ziņojumu par to, kas ir sasniegts un kādas izmaiņas notikušas.

„Valsts pārvaldes analītisko spēju paaugstināšana strukturālo reformu ietekmes novērtējumu veikšanai”

3. nodevuma ziņojums

		aprakstītās problēmas. Fiksē kopsakarību starp rīcības virzienu aktivitātēm un darbības rezultātiem.		Izmaiņas statistikas rādītājos jāvērtē dokumenta pamatojumā aktualizēto problēmu un definēto mērķu kontekstā.
Kontroljautājumi: - Kas un uz kādiem datiem pamatojoties konstatēs rezultātos rādītājus, darbības rezultātus un politikas rezultātus katra rīcības virziena un uzdevuma ietvaros? - Kas un kādā veidā identificēs darbības un /vai politikas rezultātu atbilstību politikas mērķiem? - Kādi dati vajadzīgi katram solim? Kurš un ar kādām metodēm datus iegūs? Vai būs vajadzīgs primārs ārējs pētījums? - Vai ir konstatēta neatbilstība starp plānošanas dokumentu un sasniegtajiem rezultātiem? Kurā līmenī un kuros rīcības virzienos? Vai ir konstatējami neatbilstības iemesli? - Kurš un kā pieņems lēmumu par rīcības variantiem, ja rezultāti nav sasniegti?				
3.		Konstatē izlietotā finansējuma atbilstību plānotajam, novērtē izmaiņu mēra (rezultatīvo rādītāju izmaiņas atbilstoši definētajam mērķim) atbilstību izlietotajam finansējumam	Izmanto finanšu audita datus; kāds no eksperimentālajiem dizainiem; problēmas skarto grupu viedokļu izpēte ar kvantitatīvo aptauju vai kvalitatīvo interviju palīdzību	Ar šo soli tiek veikts politikas efektivitātes vērtējums
Kontroljautājumi: - Vai bija pieejams viss dokumentā plānotais finansējums? Ja nē, tad, kuru rīcības virzienu uzdevumu izpildei netika piešķirts viss plānotais finansējums? - Vai ir iespējams konstatēt objektīvi fiksētas kopsakarības starp finansējuma ieguldījumu un darbības/politikas rezultātu un mērķu sasniegšanu? - Vai rezultāta sasniegšana būtu iespējama arī pie zemākām izmaksām, bet citiem politikas instrumentiem?				
4.		Identificē vides faktorus, kuri ietekmējuši problēmas izpausmi un mērķu sasniegšanu	Ekspertu aptaujas; problēmas skarto grupu kvantitatīvas aptaujas (ja finansējums atļauj)	
Kontroljautājumi: - Kuri ārējās vides faktori iedarbojās uz politikas ietekmes objektu plānošanas dokumenta darbības periodā? - Kā problēmas skartās grupas vērtē situāciju ietekmējošos faktorus atbilstošajā plānošanas periodā? - Kāda ir ārējās vides faktoru ietekme uz politikas ietekmes objektu? Cik lielā mērā katrs no ārējās vides faktoriem ir ietekmējis rezultatīvo rādītāju izmaiņas, kā arī darbības un politikas rezultātu, mērķa sasniegšanu un problēmas atrisinājumu?				
5.	Apzina plānošanas dokumenta	Konstatē tieši politikas (plānošanas dokumentā paredzēto	Eksperimentālais dizains, cēloņu-seku attiecību izpēte starp	Jāprecizē, kādi dati dati pierādīs aktivitāšu un rezultatīvo rādītāju izmaiņu cēloņu seku attiecības.

„Valsts pārvaldes analītisko spēju paaugstināšana strukturālo reformu ietekmes novērtējumu veikšanai”

3. nodevuma ziņojums

	mērķa grupas un to viedokli par iecerēto pasākumu īstenošanas sekmīgumu	uzdevumu) aktivitāšu izraisītās izmaiņas plānotajos izmaiņu objektos (rezultatīvajos rādītājos)	rezultatīvajiem rādītājiem un plānošanas dokumenta uzdevumos definētajām aktivitātēm (pie labas finanšu un laika resursu pieejamības); lesaistīto pušu viedokļu izpēte jautājumā par politikas ietekmi uz objektiem: kvantitatīvās aptaujas.	
Kontroljautājumi: - Vai darbības un politikas rezultātu rādītāji sasniegti tieši darbības uzdevumos definēto aktivitāšu rezultātā (kāda ir politikas aktivitāšu ietekme)? - Kāds ir vides faktoru un politikas aktivitāšu ietekmes samērs? - Kuriem rīcības virzieniem un darbības uzdevumiem veiksīm detalizētu ietekmes novērtējumu?				
6.	Analizē faktorus, apstākļus un nosacījumus, kas ietekmējuši plānošanas dokumenta īstenošanu	Pieņem lēmumu par novērtējamā dokumenta izvēlēto rīcības virzienu atbilstību un derīgumu definētajiem politikas mērķiem un problēmu risināšanai	Risku analīze	Ex-post novērtējuma rezultātu un riska analīzes rezultātu apkopojums dod iespēju politikas plānotājiem izvērtēt, vai politikas dokumentā izvirzītās alternatīvas ir sasniegušas mērķi vēlamajā pakāpē, t.i., atbilstoši iepriekš plānotajiem politikas un darbības rezultātiem.
Kontroljautājumi: - Vai izvēlētie rīcības virzieni bija piemēroti definēto problēmu atrisināšanai, mērķu sasniegšanai politikas un darbības rezultātu sasniegšanai? - Vai jāturpina vērtējamā plānošanas dokumenta uzdevumos definētās aktivitātes un jāīsteno visi rīcības virzieni? - Kas ir jāmaina?				
7.		Pieņem lēmumu par politikas turpināšanu, izmaiņām vai izbeigšanu		Lēmumu ietekmē 6. un 1. soļa rezultātā iegūtie secinājumi.

4. POLITIKAS IETEKMES NOVĒRTĒJUMA ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Šajā nodaļā tiks sniegts ieskats politikas plānošanas dokumentos, ar kuriem tiek rekomendēta un reglamentēta novērtēšanas kārtība. Pastarpināti par to runāts gan Nacionālajā attīstības plānā, gan Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā 2030. gadam, taču izstrādāts arī pietiekami detalizēts normatīvais regulējums, kas tiešā veidā reglamentē Latvijas publiskās pārvaldes darbību novērtējuma paņēmieni piemērošanā.

Politikas novērtējuma paņēmieni izmantošanai atbilstoši mūsdienu novērtējuma īstenojuma metodoloģiskajiem principiem Latvijas politikas veidošanas vidē nav pārāk senu tradīciju. Vairums Eiropas Savienības dalībvalstu politikas ietekmes novērtēšanas būtisko lomu atzinušas tikai pēc 2002. gada. Latvijas pirmie soļi politikas ietekmes novērtēšanas sistēmas ieviešanā aizsākās ar anotāciju ieviešanu likumprojektiem jau 1997. gadā. Visu šo laiku notikusi sadarbība ar ārvalstu ekspertiem gan politikas plānošanas procesa uzlabošanā, gan arī rezultatīvo rādītāju sistēmas iedzīvināšanā, tādēļ var uzskatīt, ka Latvijā šis jautājums nav zaudējis aktualitāti. Tomēr jāatzīst, ka arī Latvijā plašāku publicitāti politikas novērtēšanas sistēmas attīstības idejas ieguva tikai 2003.–2004. gadā. Būtisks pagrieziens programmu novērtējuma zināšanu un prasmju attīstībā notika 2003. gadā, kad Valsts kanceleja uzsāka un īstenoja ANO Attīstības programmas projektu “Politikas ietekmes analīzes sistēmas izveide”. Projekta rezultātā 2004. gada beigās tika izdots informatīvs materiāls Sigmas dokuments Nr. 31 “Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu”⁶⁴, bet 2005. gadā Valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamenta darbinieces Sandra Kļaviņa, Una Klapkalne, Baiba Pētersone projekta ietvaros sagatavoja un publicēja materiālu “Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā” (pieejams arī elektroniski⁶⁵).

Lai normatīvi nostiprinātu politikas ietekmes vērtēšanas prasības, ir izstrādāti vairāki politikas plānošanas dokumenti, no kuriem īpaša nozīme bijusi **Politikas plānošanas pamatnostādņēm** (apstiprinātas 2001. gada 9. oktobrī ar Ministru kabineta protokolu Nr.48) un **Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādņēm** (apstiprinātas 2003. gada 13. martā ar Ministru kabineta rīkojumu Nr.162). Šie dokumenti savu spēku ir zaudējuši līdz ar pašlaik spēkā esošo **Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādņu** 2008.–2013. gadam⁶⁶ (apstiprinātas 2008. gada 18. jūnijā ar Ministru kabineta rīkojumu Nr. 344) un **Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādņu**⁶⁷ (apstiprinātas 2006.gada 18. septembrī ar Ministru kabineta rīkojumu Nr. 705) apstiprināšanu, abu šo pamatnostādņu darbības termiņš ir 2007. – 2013. gads.

⁶⁴ *Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu*. ESAO, SIGMA ziņotājs Nr. 31. Izd. latv.val. sadarbībā ar ANO Attīstības programmas atbalstu un sadarbībā ar Valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamentu projekta „Politikas ietekmes vērtēšanas sistēmas attīstība” ietvaros.

⁶⁵ Kļaviņa, S., Klapkalne, U., Pētersone, B. *Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā* Rīga, UNDP, Valsts kanceleja. Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_process/3368

⁶⁶ *Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādnes 2008.–2013. gadam*. (MK 18.06.2008. rīkojums Nr. 344.) Latvijas Vēstnesis, 96 (3880), 20.06.2008.) [stājas spēkā 18.06.2008.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2687>

⁶⁷ *Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes*. (MK 18.09.2006. rīkojums Nr. 705) Latvijas Vēstnesis, 149 (3517), 19.09.2006.) [stājas spēkā 18.09.2006.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2048>

Politikas plānošanas pamatnostādņēs pirmo reizi tika definēts uzdevums „Nostiprināt jauno politikas iniciatīvu sākotnējo (*ex-ante*) novērtēšanu un attīstīt politikas ieviešanas (*ex-post*) izvērtēšanu, nosakot anotāciju izstrādāšanas kārtību Ministru Kabineta noteikumu projektiem, sagatavojot metodoloģiju politikas seku novērtēšanai un ieviešanas izvērtēšanai, kā arī veicot nepieciešamās apmācības”, kā arī kopumā tika izvirzīts uzdevums „pilnveidot politikas plānošanas koordināciju un hierarhiju, nostiprinot valdības politikas prioritāšu sasaisti ar valsts pārvaldes darba plānošanu”. Šis ir pirmais Latvijas politikas plānošanas dokuments, kur minēti šobrīd plaši izmantotie politikas ietekmes novērtēšanas veidi – *ex-ante* un *ex-post*.

Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādņēs cita starpā definētas prasības, kā iegūt precīzu informāciju un datus novērtēšanas vajadzībām: „Rezultāti un to rezultatīvie rādītāji nodrošina uz pārbaudāmu informāciju balstītu politikas izstrādi (*ex-ante* novērtēšana). Rezultātu un to rezultatīvo rādītāju uzkrāšana un analīze ir priekšnoteikums, lai nodrošinātu politiku pēcnovērtēšanu (*ex-post* novērtēšana)”.

Patlaban spēkā esošās *Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes* ir vērstas uz vienkāršas, pārskatāmas, taču galvenokārt efektīvas rīcībpolitikas plānošanas sistēmas izveidošanu, kas sekmētu valsts attīstību vidējā un ilgtermiņā. Pamatnostādnes precizēja Latvijā esošos rīcībpolitikas plānošanas dokumentu tipus (šobrīd mainīti), noteica to savstarpējo sasaisti, pielietojumu, rīcībpolitikas plānošanas sasaisti ar valsts budžeta veidošanas procesu, valdības prioritātēm, reģionālās un vietējās pārvaldes līmeņa un starptautisko organizāciju plānošanas sistēmām⁶⁸.

Pamatnostādņēs konstatētas problēmas, kuras kavējušas iepriekšējā plānošanas periodā (2001–2006) pietiekamā apjomā un kvalitātē izmantot novērtēšanas paņēmienus. Tajās ir minēts, ka tobrīd plānošanas procesā netika pietiekami plaši izmantoti ES iniciatīvā „Labāks regulējums” (*Better regulation*) ieteiktie instrumenti: ietekmes (*ex-ante* un *ex-post*) novērtējums, konsultēšanās ar sabiedrību, analīze par esošās likumdošanas vienkāršošanu.⁶⁹

Tajā pat laikā pamatnostādņēs tika konstatēts to rīcībpolitikas plānošanas dokumentu skaita pieaugums, kuriem veikts gan *ex-ante*, gan *ex-post* ietekmes novērtējums. Minētais norāda, ka politikas ietekmes novērtējuma sistēma nemitīgi attīstās un iekšēji pilnveidojas.

Tā, piemēram, kopējais šajā dokumentā iekļautais secinājums, kas attiecināms arī uz novērtēšanas paņēmienu izmantojumu, izteikts sekojoši: „Politikas plānošanas pamatnostādņu ieviešanas novērtējums secina, ka līdzšinējā plānošanas periodā dažādu iemeslu dēļ nav pietiekami plaši izmantoti visi iespējamie instrumenti kvalitatīvu plānošanas dokumentu sagatavošanai (...). Lai risinātu šo problēmu, nepieciešams stiprināt rīcībpolitikas plānošanas procesa normatīvo regulējumu, izvirzot noteiktas un precīzas prasības attiecībā uz plānošanas dokumentu sagatavošanas procesu, to

⁶⁸ *Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes*. (MK 18.09.2006. rīkojums Nr. 705) Latvijas Vēstnesis, 149 (3517), 19.09.2006.) [stājas spēkā 18.09.2006.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2048>

⁶⁹ Commission of the European Communities “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Better Regulation for Growth and Jobs in the European Union”, Brussels: 16.03.2005. COM(2005)97 final. Pilns dokumenta teksts: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0097en01.pdf, skat. 21.02.2012.

struktūru un kvalitāti, kā arī izstrādājot metodiku rīcībpolitikas plānošanas dokumentu izstrādei un veicot intensīvas atbildīgo amatpersonu apmācības.”⁷⁰

Uz nākošo ilgtermiņa plānošanas periodu tika izvirzīts konkrēts uzdevums, kas saistīts ar novērtējuma paņēmieni plašāku pielietojumu: „ Normatīvajā regulējumā minētās prasības jābalsta uz ES līmenī uzsāktās iniciatīvas „Labāks regulējums” (*Better regulation*), principiem, kas vērsta uz Lisabonas stratēģijas izvirzīto mērķu sasniegšanas uzlabošanu. EK identificē vairākus instrumentus, kas, savstarpēji mijiedarbojoties, ļauj sasniegt maksimāli labus rīcībpolitikas plānošanas un īstenošanas rezultātus – rīcībpolitikas ietekmes (*ex-ante* un *ex-post*) novērtējums, likumdošanas vienkāršošana un administratīvo šķēršļu mazināšana, konsultācijas un komunikācija”.

Atbilstoši aprakstītajiem politikas plānošanas dokumentiem izstrādāti un pieņemti virkne tiesību aktu, kuri normatīvi regulē plānošanas dokumentos paredzēto. Visu rīcībpolitikas plānošanas dokumentu saistošo spēku, saskaņošanas, apstiprināšanas, aktualizācijas un atcelšanas kārtību nosaka **Attīstības plānošanas sistēmas likums**⁷¹, kurš tiek izstrādāts un apstiprināts, balstoties uz iepriekš apskatītajos politikas plānošanas dokumentos ietvertajiem risinājumiem un stājās spēkā 2009. gada 1. janvārī. Likumā ir norādīts, ka attīstības plānošanas dokumentā izvirza mērķus un sasniedzamos rezultātus attiecīgā politikas jomā vai teritorijā, apraksta noskaidrotās problēmas un paredz to risinājumus, izvērtē šo risinājumu iespējamo ietekmi, kā arī plāno turpmāko politikas īstenošanai un rezultātu novērtēšanai nepieciešamo rīcību. Likuma 11. pantā, 6. un 7. punktā tiešā veidā noteikta MK atbildība par politikas ietekmes novērtējumu:

(6) Ministru kabinets nosaka attīstības plānošanas dokumentu un tiesību aktu iespējamās ietekmes izvērtēšanas (izņemot stratēģisko ietekmes uz vidi novērtējumu) kārtību, ciktāl likumā nav noteikts citādi.

(7) Attīstības plānošanas rezultāti ir attīstības plānošanas dokumentu īstenošanas gaitā valsts un pašvaldību institūciju izstrādātie produkti un pakalpojumi, kā arī sabiedrībā un tautsaimniecībā panāktās pārmaiņas. Rezultātu noteikšanai izmanto rezultatīvos rādītājus. Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmu un tās darbības kārtību nosaka Ministru kabinets.

Atbilstoši likuma normām izstrādāti vairāki Ministru kabineta noteikumi un instrukcijas, kuri tiešākā vai pastarpinātākā veidā reglamentē novērtējuma kārtību. Jānodala

- tiesību akti, kuri reglamentē novērtēšanas piemērošanu *politikas plānošanas dokumentu* izstrādē
- tiesību akti, kuri reglamentē novērtēšanas piemērošanu *tiesību aktu* izstrādē.

Attiecībā uz novērtējuma piemērošanu politikas plānošanas dokumentu izstrādē, būtisku precizējumu novērtēšanas kārtībā Latvijas politikas veidošanā ievieš Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra noteikumi Nr.1178 “**Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi**”⁷², kur VII sadaļa veltīta ietekmes novērtēšanai. Tur

⁷⁰ *Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes.* (MK 18.09.2006. rīkojums Nr. 705) Latvijas Vēstnesis, 149 (3517), 19.09.2006.) [stājas spēkā 18.09.2006.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2048>

⁷¹ *Attīstības plānošanas sistēmas likums.* 2008.gada 8.maijs, ar grozījumiem 16.06.2011.Latvijas Vēstnesis, 103 (4501), 06.07.2011. 5.pantā 2.daļas 7.punkts. Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=175748>

⁷² MK noteikumi Nr.1178, *Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi.*, 13.10.2009. Latvijas Vēstnesis 181 (4167), 13.11.2009. [stājas spēkā 14.11.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576&from=off>

ir definēti ietekmes novērtējuma jēdziens un veidi, kādus piemēro politikas plānošanas dokumentu izstrādē:

41. Ietekmes novērtēšana ir metožu un procedūru kopums, kuru plānošanas dokumenta izstrādātājs izvēlas un veic, lai prognozētu plānoto lēmumu sociāli ekonomisko ietekmi un noteiktu pieņemto lēmumu radītās sekas. Izšķir sākotnējo, starpposma un gala ietekmes novērtējumu.

Noteikumos detalizēti noteikts, kad, pie kādiem nosacījumiem un saskaņā ar kādu procedūru un loģiku īsteno katru politikas novērtējuma veidu katra plānošanas dokumenta – pamatnostādņu, plāna un koncepcijas - ietvaros.

Savukārt, attiecībā uz novērtējuma piemērošanu tiesību aktu izstrādes posmā, liela nozīme ir Ministru kabineta 2009.gada 15.decembra instrukcijai Nr.19 "**Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība**"⁷³, kur reglamentēta kārtība, kā un kāda informācija sagatavojama tiesību akta izstrādes gaitā un iekļaujama tiesību akta pavadošajos dokumentos (anotācijā).

Īpaša nozīme politikas novērtējuma attīstībā ir arī kārtībai, kā notiek sabiedrības līdzdalība politikas veidošanā, kā arī tam, kā tiek reglamentēta pētījumu izmantošanas kārtība politikas veidošanā. Latvijā sabiedrības līdzdalības veidus un tās organizēšanu nosaka Ministru kabineta noteikumi Nr. 970 **Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā**⁷⁴, kas apstiprināti 2009. gada 25. augustā.

Rezumējot īso ieskatu šobrīd LR valsts pārvaldē pastāvošajā novērtējuma kārtības tiesiskajā reglamentējumā, var konstatēt, ka novērtējums LR nacionālās politikas veidošanas ietvaros ir regulēts divos līmeņos:

1. Politikas plānošanas dokumentu līmenī, kur norādīts, kad un kādā veidā pamatnostādņu, plāna un koncepcijas sagatavošanas un darbības ietvaros jāveic sākotnējais (*ex-ante*), starpposma (*mid-term*) un gala ietekmes (*ex-post*) novērtējums, kas parasti tiek iekļauts informatīvajos ziņojumos.
2. Tiesību aktu izstrādes, ieviešanas un kontroles līmenī (anotāciju sagatavošana).

Tātad, var pieņemt, ka pētījumiem, kuri pasūtīti minēto plānošanas dokumentu sagatavošanas, ieviešanas un gala novērtēšanas vajadzībām, kā arī tiesību aktu sagatavošanas periodā, vajadzētu atbilst novērtējuma pētījuma dizaina prasībām. Plānošanas dokumentu skaits, protams, dažādās ministrijās ir atšķirīgs, jo atšķiras ministriju īstenoto politikas jomu skaits. Katrā no nozares politikas virzieniem ir noteikts attīstības plānošanas dokumentu kopums, kuru sagatavošanas procedūra, kā minēts, ietver prasību pēc sākotnējā (*ex-ante*) novērtējuma, īstenošanas gaita paredz starpposma (*mid-term*) novērtējumu, bet dokumenta termiņa noslēgumā tiek sagatavots informatīvais ziņojums, kurš ietver (jāietver) *ex-post* novērtējumu.

⁷³ MK instrukcija Nr.19. *Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība*. 15.12.2009. Latvijas Vēstnesis, 205 (4191), 30.12.2009.) [stājas spēkā 01.01.2010.] ar grozījumiem 21.12.2010. MK instrukcija Nr.18, Latvijas vēstnesis 204 (4396), 28.12.2010. [stājas spēkā ar 29.12.2010.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=203061&from=off>

⁷⁴ MK noteikumi Nr. 970. *Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā*. 25.08.2009. Latvijas Vēstnesis 141 (4127), 04.09.2009.) [stājas spēkā 05.09.2009.] Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=197033>

3. nodevuma ziņojums

Visos minētajos gadījumos iespējama situācija, kad politikas plānotāji novērtējuma vajadzībām izmanto ārpakalpojuma ceļā iepirktu pētījumu datus, kuri, pamatojoties uz pasūtījuma nosacījumiem, iegūst novērtējuma pētījuma statusu. Protams, ārpakalpojuma iepirkšana notiek pie konkrētiem nosacījumiem, tādiem kā finansējuma pieejamība, problēmai atbilstošu derīgu sekundāru un/vai statistisku datu trūkums u.c. Šie priekšnosacījumi ministrijās nav vienādi un tas lielā mērā veido novērtējuma prakses atšķirības.

Analizējot Latvijas politikas veidošanā pastāvošās politikas novērtēšanas prakses, jāņem vērā būtiska Eiropas Savienības kopējo politiku veidošanas sistēmas ietekme uz Latvijas kā ES dalībvalsts novērtēšanas sistēmas attīstību. Tieši ES kopējo politiku programmu novērtēšanas prasības, kuras izvirza Eiropas Komisija kā ES institūcija, kuras galvenās kompetences ir kopējo politiku ierosināšana un īstenošanas kontrole, ir netiešā un tiešā veidā Latvijas valsts pārvaldē strādājošos un akadēmiskās vides pārstāvjus gan izglītojušas, gan „likušas” attīstīt šo novērtējuma veicēju ES kopējo politiku vērtēšanas prasmes. Arī projekta ietvaros veiktā empīriskā pētījuma dati ļauj identificēt atšķirības starp ministrijās pastāvošo novērtējuma praksi to rīcībpolitiku jomās, kurās ir liels ES kopējo juridiski saistošo tiesību aktu īpatsvars un tiek apgūts ES kopējais finansējums (Zemkopības ministrija, Ekonomikas ministrija) un tām ministrijām, kuru kompetencē esošas rīcībpolitiku jomās dominē nacionālās politiskās iniciatīvas un tiesiskais reglamentējums.

Latvija kā ES dalībvalsts īsteno Eiropas Komisijas izstrādātās novērtēšanas prasības, kas konceptuāli tiek izteiktas ar jēdzienu *ietekmes izvērtējums (impact assessment)*, ko tradicionāli saprot kā sākotnējā izvērtējuma īpašu variāciju: politisko programmu koncepcijas un pasākumu seku novērtējumu, kas kalpo labas likumdošanas jaunradei. Šo novērtējuma veidu dažkārt akadēmiskajā literatūrā dēvē arī par prospektīvo novērtējumu. Veiktā pētījuma gaitā iegūtie empīriskie dati liecina, Latvijas politikas veidošanā iesaistītie valsts pārvaldes darbinieki novērtējuma darbību ilustrēšanai lieto jēdzienus “izvērtējums” vai “ietekmes izvērtējums”, kas nereti tiek izmantoti arī plašākas nozīmes novērtējuma fenomenu raksturošanai.

Īpaša tēma saistībā ar politikas ietekmes vērtēšanas praksēm Latvijas politikas veidošanā ir sabiedrības iesaistes veids, kārtība un intensitāte dažādos politikas cikla posmos, kas lielā mērā ietekmē informācijas ieguves veidu novērtēšanas vajadzībām un, dažkārt, aizstāj novērtējuma pētījumu.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN INFORMĀCIJAS AVOTI

Normatīvie akti un dokumenti

1. „Attīstības plānošanas sistēmas likums”. *Latvijas Vēstnesis*, 23.05.2008., Nr. 80 (3864); 31.03.2010., Nr. 51/52 (4243/4244); 10.11.2010., Nr. 178 (4370); 29.12.2010., Nr. 205 (4397); 06.07.2011., 103 (4501).
2. MK noteikumi Nr. 1178 “Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, 13.11.2009., Nr. 181 (4167); 01.12.2009., Nr. 188 (4174).
3. MK noteikumi Nr. 970 “Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā”. *Latvijas Vēstnesis*, 04.09.2009., Nr. 141 (4127).
4. MK instrukcija Nr. 19 “Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība”. *Latvijas Vēstnesis*, 30.12.2009., Nr. 205 (4191); 28.12.2010., Nr. 204 (4396).
5. *Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādnes 2010. - 2016. gadam* (MK 19.06.2009. rīkojums Nr.413). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3053>
6. *Informatīvais ziņojums par „Narkotisko un psihotropo vielu atkarības un izplatības ierobežošanas un kontroles valsts programmas 2005. – 2008.gadam ieviešanu* (MK 17.08.2005. rīkojums Nr.559). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1828>
7. *Starpposma informatīvais ziņojums par Nacionālās sporta attīstības programmas 2006.-2012. gadam izpildi* (ar Ministru prezidenta 24.07.2009. rezolūciju Nr.90/TA-2613 nosūtīts zināšanai MK locekļiem bez izskatīšanas MK sēdē). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file23916.doc>
8. *Piekrastes telpiskās attīstības pamatnotādnes 2011.-2017.gadam.* (MK 20.04.2011. rīkojums Nr. 169.) Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3634>
9. *Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādnes 2008.–2013. gadam.* (MK 18.06.2008. rīkojums Nr. 344.) *Latvijas Vēstnesis*, 96 (3880), 20.06.2008.) [stājas spēkā 18.06.2008.] Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2687>
10. *Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes.* (MK 18.09.2006. rīkojums nr. 705) *Latvijas Vēstnesis*, 149 (3517), 19.09.2006.) [stājas spēkā 18.09.2006.] Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2048>

Literatūra un informācijas avoti

1. Alkin M. C. *Evaluation roots : tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage Publications, 2004.
2. Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich?: Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005.

3. Bortz J., Döring N. *Forschungsmethoden und evaluation : für Human- und Sozialwissenschaftler*. 4., überarb. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer Medizin Verlag Heidelberg, 2006.
4. Cronbach L. *Designing Evaluations of Educational and Social Programs*. San Francisco: Jossey-Bass. 1982.
5. *EC Project Cycle Management Guidelines, March 2004* Shrewsbury & Atcham Borough council Risk Management Working Group Risk Management Guidelines, 2004
6. Fassman H. *Forschungspraktische Probleme der Evaluation von Programmen im Bereich der Rehabilitation. Socialwissenschaften und Berufspraxis*. 2001. N 2 (24) S. 134.
7. Fetterman D. M. (ed). *Speaking the language of power : communication, collaboration, and advocacy (translating ethnography into action)*. Washington, D.C [etc.]: Falmer Press, 1993.
8. Fetterman D. M. *Foundations of empowerment evaluation*. Thousand Oaks, Calif.; London: Sage, 2001.
9. Fetterman D. M., Kaftarian S. J., Wandersman A. (ed.). *Empowerment evaluation principles in practice*. New York : Guilford Press, 2005.
10. Gibbs G. *Analyzing qualitative data*. London: SAGE, 2007.
11. Grīnings P. Sabiedrības iesaistīšana. Konsultāciju metodes. Rīga: Valsts Kanceleja, 2004.
12. Hadley R. G., Mitchell L. K. *Counselling research and program evaluation*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1995.
13. Khandker S.R., Koolwal G.B., Samad H. A. *Handbook on Impact Evaluation. Quantitative Methods and Practices*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: Washington. 2010.
14. Kvale S., Brinkmann S. *Interviews. Learning the craft of Qualitative research Interviewing*. Thousand Oaks; London: Sage Publications. 2009.
15. O'Sullivan R. G. *Practicing evaluation : a collaborative approach*. Thousand Oaks: Sage Publication, 2004.
16. O'Sullivan R. G., D'Agostino A. *Promoting evaluation through collaboration. Evaluation*, 8 (3).
17. Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977
18. Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation*. 4. ed. Thousand Oaks: Sage, 2008.
19. *Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu*. ESAO, SIGMA ziņotājs Nr. 31. Izd. latv.val. sadarbībā ar ANO Attīstības programmas atbalstu un sadarbībā ar valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamentu projekta „Politikas ietekmes vērtēšanas sistēmas attīstība” ietvaros.
20. Reinhold, I., Misāne, G., Vintiša, K. *Labas pārvaldības rokasgrāmata*. Rīga, Latvijas Darba devēju konfederācija, 2010.

21. Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.
22. Scriven M. *Evaluation : a study guide for educational administrators*. Fort Lauderdale, Fla.: National Ed. D. Program for Educational Leaders, Nova University, 1974.
23. Scriven M. *The logic of evaluation*. Inverness, Calif.: EdgePress, 1981.
24. Stockmann, R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004.
25. Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000.
26. Stufflebeam, D.L., Shinkfield, A.J. *Evaluation Theory, Models, and Applications*. San Francisco: Jossey-Bass, 2007. *American Journal of Evaluation*. December 2007
27. Vedung E. *Public policy and programme evaluation*, Transactions Publishers, New Jersey, 2009
28. Walliman N. *Social research methods*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2007.
29. Weiss C. H. *Evaluatin – methods for studying programs and policies*. 2nd ed. Upper Saddle River: Prentice Hall, 1998.
30. Weiss C. H. *Evaluation research in the political context : sixteen years and four administrations later*. In: Laughlin, M. W. Mc, Phillips D. C. (ed.). *Evaluation and education : at quarter century*. Chicago, Ill: National Society for the Study of Education; Distributed by the University of Chicago Press, 1991, p. 211–231.
31. Wesseler M. *Evaluation und Evaluationsforschung*. In: Tippelt R.; Hippel A. von (Hrsg.). *Handbuch Erwachsenenbildung/Weiterbildung*. 3., überarb. und erw. Aufl. Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwiss, 2009.
32. Wolf R. L. *The use of judicial evaluation methods in the formulation of educational policy*. Cit. pēc: Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000.
33. Worthen B. R., Sanders J. R. *Educational evaluation : alternative approaches and practical guidelines*. New York [etc.]: Longman, 1987.

Elektroniski pieejamie informācijas avoti

1. Commission of the European Communities *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Better Regulation for Growth and Jobs in the European Union*, Brussels: 16.03.2005. COM(2005)97 final. Skatīts: 21.02.2012. Pilns dokumenta teksts:
http://eur-x.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0097en01.pdf

2. *Fachbegriffe der Evaluation Überblick und Definitionen*. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://www.proeval.com/downloads/Fachbegriffe-der-Evaluation.pdf>
3. Heckathorn D. D., Broadhead R. S. Rational Choice, Public Policy and AIDS. *Rationality and Society*. 8 (3). 1996, p. 237. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://www.respondentdrivensampling.org/reports/PolicyandHIVPrevention.pdf>
4. Hense J. *Textsammlung & Geschichte der Evaluation*. In: *evaluation.de – Evaluation und Qualitätssicherung im Bildungswesen*. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://www.evaluation.de/taxonomy/page/and/116.66>
5. Latviešu valodas aģentūra (2010). *Latviešu valodas prasme un lietojums augstākās izglītības iestādēs: mazākumtautību izglītības satura reformas rezultāti*. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams http://izm.izm.gov.lv/upload_file/petijumi/petijums_valstsvaloda08.pdf
6. Mermet L., Billé R., Leroy M. Concern-Focused Evaluation for Ambiguous and Conflicting Policies: An Approach From the Environmental Field. *American Journal of Evaluation*. 2010/31: 180 originally published online 11 may 2010 Skatīts: 15.08.2011. Pieejams: <http://aje.sagepub.com/content/31/2/180>
7. Kirkpatrick Partners mājas lapa <http://www.kirkpatrickpartners.com>, skatīts 21.02.2012.
8. Kļaviņa, S., Klapkalne, U., Pētersone, B. *Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā* Rīga, UNDP, Valsts kanceleja. 2005. Skatīts: 20.02.2012. Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_process/3368
9. Kromrey H. *Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis*. 24 (2), 105–131. Skatīts: 21.12.2011. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf
10. Latvijas universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts. Pētnieka - pasūtītāja sadarbības rokasgrāmata. IZM, Norway Grants. 2011. Skatīts: 29.08.2011. Pieejams: http://www.petnieciba.lv/templates/kasiic/files/petnieka-pasutitaja_sadarbibas_rokasgramata.pdf
11. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm*. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=stakeholder&list=&lang=EN>
12. LR Valsts kanceleja. Pētījumu un publikāciju datu bāze. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/ui>
13. Mermet L., Billé R., Leroy M. Concern-Focused Evaluation for Ambiguous and Conflicting Policies: An Approach From the Environmental Field. *American Journal of Evaluation*. 2010/31: 180 originally published online 11 may 2010. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://aje.sagepub.com/content/31/2/180>.
14. *OECD/DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results-Based Management* 2002. Skatīts 20.02.2012 Pieejams: www.undp.org
15. Latvijas universitāte, Latvijas universitātes aģentūra „Latvijas universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts”, SIA Baltkonsults (2007). *Augstāko un*

3. nodevuma ziņojums

profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas. Projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”. Skatīts: 19.12.2011. Pieejams:

http://izm.izm.gov.lv/upload_file/jaunatne/petijumi/augst_prof_nodarbinatiba.pdf

16. Stufflebeam D. *The CIPP Model for Evaluation: An update, a review of the model's development, a checklist to guide implementation*. 2003. Paper read at Oregon Program Evaluators Network Conference, at Portland, OR. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://oregoneval.org/program/CIPP%20Model%20for%20Evaluation.pdf>
17. Eiropas Komisijas mājas lapa par ietekmes novērtēšanu. Labās prakses apkopojums. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: http://ec.europa.eu/governance/impact/commission_guidelines/best_pract_lib_en.htm
18. Varvasovzky Z., Brugha R., *A Stakeholder Analysis*, Health Policy and Planning: 15(3):338-345, Oxford University Press 2000. Skatīts: 21.02.2012. Pieejams: <http://arkangelo.org/Leprosy%20training%20manual/Session%206/health%20policy%20and%20planning%20stakeholder%20analysis.pdf>